

4/6

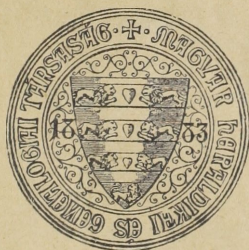
TURUL

A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság Közlönye

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

CZOBOR ALFRÉD

TITKÁR.

ÖTVENKETTEDIK KÖTET

1938-IK ÉVI FOLYAM

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI TÁRSASÁG

MCMXXXVIII.

TARTALOM.

I. Értekezések és önálló cikkek.

	Lap
CZOBOR ALFRÉD	Szentesi Póka nemzetsége 60
DARÓCZY ZOLTÁN	A Baáby-család címereslevele 1517-ből. (<i>Egy címerképpel.</i>) 38
— —	Dóczyak és Nagylucseyek. (<i>Egy címerképpel.</i>) 82
DONÁSZY FERENC	Az oroszán ábrázolása a magyar heraldikában. (<i>Négy címerképtábla melléklettel.</i>) 7
FÖGLEIN ANTAL	Dubéczy György, Zólyom vármegye notáriusa. (Felolvas- tatott a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság 1938 április 28-án tartott közgyűlésén.) 1
HAJNAL ISTVÁN	A Szentpétery-Emlékkönyvről és a «történeti segéd tudomá- nyok» rendeltetéséről 49
ISTVÁNYI GÉZA	Megyei fogalmazvány a XIV. századból 40
G. VARGHA ZOLTÁN	Sárközyek Kecskeméten 84
ZOLNAY LÁSZLÓ	A zólyomvármegyei Zolnay-család 26

II. Kisebbségek rovatok.

TÁRCA: A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság 1938. évi rendes közgyűlése. <i>Szentpétery Imre</i> elnöknek Szent István királyról tartott megnyitó beszédével 42	
A Magy. Her. és Gen. Társaság 1938 nov. 10-én és dec. 16-án tartott igazgató választmányi ülése. <i>Szentpétery Imre</i> elnöknek az 1938. évi, Zürichben tartott VIII. nemzetközi történelmi kongresszusról szóló előadásával és a Felvidék egy részének visszacsatolása alkalmából elmon- dott megnyitó beszédével 86	

SZAKIRODALOM.

† ÁLDÁSY ANTAL	A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címereslevelei. IV. k. 1657—1716. Sajtó alá rendezte <i>Czobor Alfréd</i> . Ism. <i>Fekete Nagy Antal</i> 90
BARTAL AURÉL	A Beleházi és Ethrekarchai Bartal-család. Ism. <i>Fekete Nagy Antal</i> 44
CHALOUPECKÝ, VÁCLAV	Středověké listy ze Slovenska. (Slovenský Archiv, I. k.) — <i>Vážný, Václav</i> : Glossarium Bohemoslavicum. Ism. <i>Bottló Béla</i> 92
EMLEKKÖNYV SZENT ISTVÁN KIRÁLY HALÁLÁNAK KILENC SZÁZADIK ÉVFORDULÓJÁN. Szerkesztette <i>Serédi Jusztinián</i> . Ism. <i>Sinkovics István</i> 89	
FAUST OVIDIUS	Súpis erbových listín zemianskych. Monumenta Historica Bratislavensia. I. Archiv mesta Bratislavy. Ism. <i>Bottló Béla</i> 46
GERŐ JÓZSEF	A m. kir. belügyminiszter által igazolt nemesek. Ism. <i>Fekete Nagy Antal</i> 91
IVÁNYI BÉLA	A római szent birodalmi Széki gróf Teleki-család gyömrői levéltára. Ism. <i>Főglein Antal</i> 45
KOZOCSA SÁNDOR	Kölcsey Antonia naplója. Ism. <i>Cz.</i> 93
NYÉKI MÉHES MÓZES	A Nyéki-Méhes-család és a rokon családok. II. k. Ism. <i>Bottló Béla</i> 45
REVISTA DO INSTITUTO DE ESTUDOS GENEALOGICOS I. évf. 1—2. szám. Ism. <i>Miklós Zoltán</i> 47	
<i>Hivatalos Értesítő a Magy. Kir. Országos Levéltár gyarapodásairól az 1938. évben</i> 94	
<i>Németnyelvű tartalomáttekintés</i> 48, 96	

DUBÉCZY GYÖRGY, ZÓLYOM VÁRMEGYE NOTÁRIUSA.

Felolvastatott a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaságnak 1938. évi április hó 28-án tartott közgyűlésén.

A XVII. század egyik legműveltebb és kiváló fiáról, a latin- és magyarnyelvű fogalmazásban és ékesszólásban egyaránt tündöklő, költő Dubéczy vagy — ahogyan az akkori kor szokásának megfelelően nevét gyakran használta, — Dubecius Györgyről akarunk megemlékezni, aki a legnehezebb viszonyok között is, szegényen, egyedül csak tehetségével s fáradhatatlan tevékenységével, országos hírt és megbecsülést vívott ki magának.

1585 körül született, mint egyszerű polgári szülők gyermeke; de mint maga is mondja egyik, hattyúdálának tekinthető költeményében: «si patre obscurus, nobilis arte tamen», vagyis kitűnő s gondos nevelésben részesült, iskolázott ember volt. Főiskolai tanulmányait egyik külföldi egyetemen végezte s még évtizedek múlva is számos külföldi egyénnel baráti levelezésben állott, akikkel egyetemi éveiben ismerkedett meg. S hogy késő öregségéig állandóan művelte magát s élénk szelleme az akkori tudomány minden ága iránt érdeklődött, mutatja szerény otthonának legfőbb díszé: tartalmas magánkönyvtára, amelynek jegyzékét máig is őrzi a vármegye levéltára.¹ E könyvek az akkori hitvitázó kornak megfelelően első sorban vallási tartalmúak voltak ugyan; de volt köztük számos latin és görög classicus és korabeli bölcselkedő mű.

Felsőbb tanulmányainak befejezése után legelőször Breznóbányán tűnt fel, 1612-ben, mint e városka notáriusa.² A következő évben hallatta

először szavát a vármegye rendei előtt, midőn városa nevében panaszt tett Trybell Gáspár zólyomlipcsei várúr ellen.³ A kiváló képzettségű litteratus fiatal embert — híre elterjedvén — csakhamar Zólyom város is notáriusává választotta s utóbb itt telepedett le. A tisztségeivel járó kettős fizetés rövidesen olyan anyagi helyzetbe juttatta, hogy családot alapíthatott és házat is vehetett magának; sőt, 1623-ban már azt is olvashatjuk róla, hogy Herlich Fülöp beszercebányai polgárnak 47 magyar frtot kölcsönöz.⁴

Ebben az időben hiány lévén még az «ars notarialis»-ban s a latin és magyar fogalmazásban egyaránt jártas egyénekben, több vármegye közös notáriust tartott. Így Zólyom vármegye is a szomszédos Turóc vármegye notáriusát, az ekkor már idős Ruttkay Jánost alkalmazta. Minthogy azonban Ruttkay ugyanakkor Hont és Nógrád vármegyék notáriusi tisztségét is viselte⁵ és így csak ritkán látogathatott el a vármegyébe, szükségessé vált egy új, a helyettes vagyis vicensor notáriusi tisztség életbeléptetése. Zólyom vármegye tehát, mint egyike az elsőeknek, amelyek e tisztséget megszervezték, főispánjának, Esterházy Miklósnak beleegyezésével, 1624-ben ezt az új tisztséget az ekkor már az egész vármegyében ismert és becsült Dubéczy Györgyre ruházta. Az 1624 márc. 18-iki közgyűlésen kezdte meg szereplését mint vármegyei tisztviselő, amikor is a rendek az

³ U. o. 153.

⁴ Zólyom vm. lev. Werthl. Gegenst. No. 24.

⁵ Föglein: «A vármegyei notárius». Levéltári Közlemények, 1936. 157.

¹ Zólyom vm. levéltára: E. «Werthlose Gegenstände». (1599—1697) No. 27.

² Zólyom vm. protoc. No. 6: 140.

új vicanotáriust, bár polgári származású volt s nem volt még nemeslevele, hites ülnökké (iuratus assessor: a későbbi táblabíró) és a számadások átvizsgálására kiküldött bizottság tagjává is megválasztották.¹ Ez a közgyűlés egyébként arról is nevezetes, hogy a vármegye, amelyet a török közelsége és a martalóc csapatok gyakori becsapása s nem utolsó sorban a politikai zavarok is állandóan izgalomban tartottak, ez alkalommal új kezekbe tette le sorsának intézését. Az eddigi, az alispáni székben egymást váltogató idősebb nemesek: Gyürky Benedek, Radvánszky Ferenc, Osztróluczky Menyhért, Hudoba Ábrahám mellőzésével, akik különben sem törték magukat e nehéz és ebben az időben felelősségterhes tisztségre, fiatal, tevékeny és gyorskezü férfit akart az alispáni székben látni. A választás az ekkor 37 éves Asgúthy Istvánra esett, aki azonban még a szokásos 100 frt büntetés terhe mellett sem volt hajlandó a tisztséget elvállalni. A márc. 18-iki közgyűlésen azután, amelyre a nagybirtoikosok s az elkedvetlenedett tehetősebb nemesek már el sem jöttek, Esterházy Miklós főispán és a köznemesség sürgető nyomására Asgúthy végre vállalta az alispánságot és ettől kezdve — az akkori időben szinte példa nélküli — hosszú időn, 23 esztendőn át intézte vármegyéje ügyeit. E működésében leghűségesebb munkatársa és osztályosa a vele egy napon tisztségbe lépett Dubéczy György maradt.

A most már hármas tisztsége révén tekintélyes és becsült vicanotáriust 1625 év őszén ott láthatjuk már Sopronban, a nádorválasztó országgyűlésen is, mint a városok követét. Itt is csakhamar a legnépszerűbb emberek egyike lett. Nemcsak a délelőtti komoly tárgyalásokon, a zöld asztalnál, az ész, logika s latin eloquentia fegyvereivel felszerelten állta meg a helyét, hanem az esti fehér asztalnál is. Az országgyűlésre mindenünnen felrándult nagyszámú vidéki nemességnek ezek az esti baráti összejövetelek voltak a legkedveltebb szórakozásai. A víg poharazásnak nélkülözhetetlen kísérői voltak Dubéczy György szellemes, okos társalgása, első sorban magyar és latin költeményei. Mindenkinnek udvarolni s kedvében járni óhajtván, emlékversekkel, felköszöntőkkel, lelkes ódákkal kedveskedett. Névnapi ünnep el-

képzelhetetlen volt Dubéczy verses felköszöntői nélkül. Ebből az időből két ilyen ünnepi versét őrzi a vármegye levéltára,² amelyeket András napján Bene András nógrádi és Keczer András sárosi követtársai tiszteletére szerzett és olvasott fel.

Az öreg Ruttkay János notárius, a «főjegyző», a turóc vármegyei Felsőrutkán lakott. Innen járt négy vármegye közgyűlésére és ítélőszékére s innen hordozta magával gyakori útjain a vármegye jegyzőkönyveit és iratait. Zólyom vármegye szomorúan tapasztalta, hogy iratai sorra elkallódnak; tehát tennie kellett valamit. 1626 márc. 26-án levelet írt a nádorhoz, mint főispánjához és arra kérte, engedje meg, hogy Ruttkayt tisztségéről lemondassa és jegyzőkönyveit visszaszerelhesse. A notáriusságra pedig Dubéczy Györgyöt ajánlotta, akinek körükben van «residentiája» és teljes mértékben alkalmas erre a tisztségre.³ A nádor-főispánnak nem volt semmi kifogása a vármegye terve ellen és elfogadta Dubéczy jelölését. Dubéczy ugyanazon év április havában levelet írt az öreg Ruttkaynak és felkérte, jöjjön át Zólyomba a legközelebbi ítélőszékre s hozza el magával a jegyzőkönyveket s adja át azokat.⁴ De még mielőtt Dubéczy átvehette volna a vármegyének e féltett kincseit, súlyosan megbetegedett. Már a végét érezte közeledni és április 18—19. közti éjjel megírta saját sírfeliratát.⁵ Ebben megnevezvén tisztségeit, önérzettel hangsúlyozta költői, jogászi és fogalmazói tehetségét és kiválóságát:

... «Cultor Sacrorum, studii studiosus honesti
Atque periductus carmine, jure, stylo.
Nobilis gratus Solii Zoliensis et una
Scribendi acceptus civibus arte fuit.
Casibus humanis obnoxius hinc quoque morti
Deditus ut moritur, sic tumulatur humi.
Si quis adhuc forsitan desiderat amplius in me
Si vivum multis ipse carere sciat
Te precor o Clemens mihi clementissime Christe
Sis misero miserans et miserere mei,
Sanguine parce tuo precioso gaudia Coeli
Absque meo merito Regnaque celsa fave!»

² Várm. prot. No. 9: 60., 61.

³ Föglein id. tanulm. Levélt. Közl. 1936. 158.

⁴ Várm. prot. No. 8: 13.

⁵ U. o. 69—71.

¹ Várm. prot. No. 7: 208.

Betegségéből azonban felgyógyult s az 1626 ápril. 30-iki közgyűlésen a zólyomi és breznóbányai városi tisztségének megtartása mellett a vármegye notáriusává választatott.¹ Ugyanekkor az a megtiszteltetés is érte, hogy a nádor s egyúttal főispán, valamint a zólyomi vár és uradalom birtokosa, udvari jegyzőjévé is kinevezte. Mint vármegyei notáriusnak eleinte évi 60, majd néhány év múlva az alispánéval egyenlően évi 100 frt volt a fizetése.

Ettől kezdve az ő jellegzetes, éktelenül rossz, sokszor szinte olvashatatlan írása tölti be a vármegyei jegyzőkönyveknek lapjait. Drága lévén a papír, a jegyzőkönyvek üresen maradt lapjait, még a féoldalakokat is felhasználta magánfeljegyzéseire. Mindent teleírt zamatos, remek és tömör magyarságú istenes énekeivel, bibliafordításai-val, idézeteivel és latin költeményeivel. Számos, főleg az Esterházyakhoz írt ódáját őrzik ezek a jegyzőkönyvek.² Nem volt az az öröm- vagy gyász-ünnepély, amelyet, amint tudomást szerzett ró-luk, azonnal meg ne énekelt volna. Ha egy nevezetes, szereplő férfi, vagy valamely tekintélyes családnak sarja elhunyt, máris jelentkezett részvétiratával; beküldte emlékversét vagy az illető sírfeliratának tervezetét. Így küldte meg Gömör vármegyének Traybl Konrád murányi kapitány sírfeliratát³ és énekelt meg a törökök által agyonkasztolt Mossovszky Mátyás gyászos halálát.⁴ Mondanunk sem kell, hogy ezekért az udvar-lásaiért és készségeért illő díjazást kapott, amit mint családos ember annál is inkább elfogadott, mert bizony a vármegye pontatlanul fizetett és salariumot sokszor csak sürgető kérésre kapott.⁵

A vármegyei szereplésnek elengedhetetlen fel-tétele lévén, hogy az illető nemes ember legyen, Dubéczy is érezte, hogy — már saját érdekében is — nemesség adományozásáért kell folyamodnia. 1628-ban tehát benyújtotta felségfolyamodvá-

nyát,⁶ amelyet a vármegye meleg pártolásán kívül maga a nádor is támogatott. A kérelem meghall-gatásra talált s II. Ferdinánd király Bécsben, 1628 nov. 4-én kelt adománylevelével Dubéczy Györgyöt s általa fivéreit, Simont és György-Jánost, valamint gyermekeit eddigi polgári álla-potukból a magyar nemesek sorába emelte. A cí-meres nemeslevél — amely egyébként könyvalak-ban állíttatott ki — kiemeli, hogy az adományos művelt, tanult ember, aki a nádor és egyúttal zólyomi főispán udvarának és több szabad kir. város notáriusa, az udvari kamara tisztje⁷ és néhány év óta Zólyom vármegye notáriusa. A ne-meslevél a közgyűlésen — érthetetlen okból — csak az adományozást követő ötödik évben, 1633 jan. 20-án hirdettetett ki.⁸ Az adományozott címer: Kék mezőben zöld babérfüzéren álló ter-mészetes színű papagáj fölemelt jobbájában fehér és vörös rózsát tart; felette hatágú arany csillag. A jobbra fordult koronás nyílt lovagsisak dísz-e a pajzsbeli papagáj, két pálmaág között. A takarók színe jobbról kék-arany, balról vörös-ezüst.

1630-ban nagy csapás érte Dubéczyt. Leégett — az akkori idők szokása szerint még javarészt fából épült — zólyomi háza. Népszerűségét és az iránta érzett megbecsülést mutatja, hogy bár a tűz az ő házában ütött ki először⁹ s átterjedt a többi házra is, — a kárvallottak tehát őt okol-ták — alig jelentette be a vármegyének kárát, gróf Esterházy Pállal az élén az egész vármegye birtokossága, a véglesi Pogrányi-, a zólyomlipcsei Listius-uradalmak, az Osztrólczy, Beniczky, Zolnay, Horváth, Messko, Gyürky, Domaniky, Bakalár, Rákóczy, Hudoba, Castor stb. családok azonnal segítségére siettek s adományaikból fel-építették a házat.¹⁰ Más alkalommal pedig, mikor egy nagy vihar letépte a háza tetejét, a zólyomi uradalom provizorától kapta a tetőzethez szük-séges fát és zsindelyt.¹¹

Dubéczy György Zólyom vármegye küzdel-mes életének egyik legnehezebb korszakában vi-selte tisztségét. A vármegyének állandóan résen

¹ Várm. prot. No. 7 : 93. — Tévesen szerepel tehát a Turul 1886. évf. 129. lapján már 1620-ban mint a vár-megye notáriusa. Ekkor még csak Breznóbánya és Zó-lyom városok notáriusa volt.

² Ilyen az Esterházy Pál, főkapitány, fiának, Miklósnak születése alkalmával írt üdvözlő és dicsőítő költeménye. (Várm. lt. : B. fasc. II. 59.)

³ Várm. lt. : «Werthlose Gegenst.» No. 27.

⁴ Várm. protoc. No. 3 : 863.

⁵ Várm. lt. : Miscellanea, XXIV. fasc. I. 47.

⁶ Várm. lt. : Public. Polit. fasc. IX. 6.

⁷ Erre vonatkozólag a vármegye jegyzőkönyveiben nem található adat.

⁸ Várm. prot. No. 9 : 331.

⁹ Orsz. Levéltár : Garamszentbenedeki konv. elench. fasc. 107. No. 16.

¹⁰ Várm. lt. B. fasc. II : 227.

¹¹ U. o. «Werthl. Gegenst.» c. fasc.

kellett lennie a bécsi udvar türelmetlen politikájával szemben; de ugyanakkor a török veszedelem is végpusztulással fenyegette. Soha annyi török martalóc nem tört a vármegyére, pusztította, égette a falvakat, hurcolta rabságba a szegény népet. A nádor felszólítására 1632-ben fegyverbe is szállt a vármegye nemessége s a felkelt 92 főnyi lovascsapatban Asgúthy István alispán mellett ott volt Dubéczy is.¹ A vallási és politikai egyenetlenkedés teljesen feldúlta a belső életet s a harminc éves háború eseményei és izgalmai sem kímélték a vármegyét. Német, magyar hadak vonultak át rajta s mérhetetlen kárt és szenvedést okoztak a szerencsétlen jobbágyságnak s a kisebb birtokú nemességnek. Hontalan, földönfutó, kóbor népség dúlt, rabolt, fosztogatott. Bethlen Gábor, majd Rákóczi György mozgalma is állandó nyugtalanságot s bizonytalanságot okozott s különös felelősséget rótt a vezető tisztviselőkre. Szünet nélkül úton, sokszor heteken, hónapokon át távol kellett lenniük otthonuktól, állandó életveszedelmek között a közbiztonság teljes hiánya miatt. Hol az udvarnál, hol a nádornál vagy főispánnál, hol valamelyik vezénylő tábornoknál vagy az udvari kamaránál kellett kilincselniök. Egyik helyen alázatosnak kellett lenniök, amott meg agyafúrtnak. Az effajta küldetésekhez keresve sem találhattak alkalmasabb férfit, mint Dubéczy Györgyöt, aki ilyenkor volt igazi elemében. Ha csak a közgyűlési jegyzőkönyvek hiányos feljegyzéseit vizsgáljuk is, látjuk, hányszor fordult feléje a vármegye bizalma. A városoknak állandó országgyűlési követe volt. Ott látjuk őt az 1634—35. évi soproni² és az 1637—38. évi pozsonyi országgyűlésen.³ A vármegye jegyzőkönyve⁴ ma is őrzi klasszikus tömörségű latin beszédjének fogalmazványát, amelyet 1637 dec. 22-én a király előtt a török veszedelemtől rettegő Breznóbánya városnak falakkal leendő megerősítése érdekében elmondott. Ugyancsak a városok követe volt az 1642.⁵ és 1646.⁶ évi pozsonyi országgyűléseken. Ő képviselte követi minőségben a vármegyét a III. Ferdinánd király által a végvárak

megerősítése és a török elleni hathatósabb védekezés tárgyában Nagyszombatba egybehívott tárgyaláson.⁷ De ezen kívül is számos bizalmas és fontos megbizatással járt követi megbízólevéllel a nádornál is; így 1638-⁸ 1642-⁹ 1643-¹⁰ és 1644-ben.¹¹

A legkényesebb és a vármegyére nézve legfontosabb követi megbizatását 1644-ben, I. Rákóczi György felkelése idején kellett vállalnia. A vármegye helyzete ekkor nagyon bizonytalan volt. III. Ferdinánd hűséget követelt ugyan, de a vármegyét megvédeni nem tudta. A nemesség Rákóczihoz húzott, bár főispánjától, Esterházy Miklós nádortól sem akarta régi, hűséges vonzalmát megtagadni. Ezt Dubéczy György őszintén ki is fejtette a nádor előtt. Közben azonban Bornemissza Pál, Rákóczi főkapitánya 4000 emberével a gömöri hegyeken át veszedelmesen közeledett s a vármegye még mindig nem tudott dönteni. Hogy időt nyerjen, egyelőre a főkapitány udvarlására követeket küldött Breznóbányára, ahová az márc. 30-án érkezett meg. Ugyanekkor a vármegye a nádortól is tanácsot kért, mitévő legyen.¹² A nádor ellenállásra szólította fel a vármegyét; de már elkésett, mert márc. 31-én már Zólyom falai alatt állott az erdélyi had.¹³ A vármegye joggal kétszínűnek nevezhető eljárását most már csak egy nagyon eszes, fortélyos és tekintélyes ember tisztázhatta. Erre pedig csak egy ember látszott alkalmasnak: az ekkor már országos hírvű notárius: Dubéczy György. Április 1-én Bornemissza menlevelével útra is kelt Zolnay Péter társaságában a fejedelemhez,¹⁴ akit sikerült kiengesztelni s a vármegye iránt jóindulatra hangolni. A fejedelem elfogadta a behódolást s oltalmat ígért.¹⁵

A vármegye így elkerülte a veszedelmet s a fejedelem védelme alatt a vagyon és élet biztonságát élvezhette. De egyes személyeket s első sor-

⁷ U. o. No. 13: 205., 207.

⁸ U. o. No. 11: 549.

⁹ U. o. No. 3: 509.; No. 13: 69.; No. 14: 396.

¹⁰ U. o. No. 14: 443.

¹¹ U. o. No. 12: 35.

¹² Várm. ltár.: Miscell. XXIV. fasc. I. 68.

¹³ Esterházy Pál újvári kapitány levelei a nádorhoz. Tört. Tár, 1907. 568—613.

¹⁴ Várm. prot. No. 12: 40. — B. fasc. II. 32.

¹⁵ U. o. 33. — A turóci conv. Index protoc. B. 2. No. 32.

¹ Várm. prot. No. 11: 38.

² U. o. No. 9: 80., 81.

³ Várm. ltár.: B. fasc. I.

⁴ Várm. prot. No. 9: 81., 93.

⁵ U. o. No. 13: 69., 93., 97.; No. 14: 217., 393.

⁶ U. o. No. 5: 879.; No. 12: 132., 191.

ban magát Asgúthy István alispánt, királyhűséggel vádolták s üldözni kezdték őket. Csáky László véglesi uradalma is Rákóczihoz pártolván,¹ az itteni tiszttartó, Jenei Péter, embereivel negrohanta Asgúthy ocsovai, cserényi, csécsényi, horhádi és zolnai jószágait, azokat feldúlta és a barmokat elhajtotta. Az elkeseredett alispán elégtételért és segítségért a nádorhoz sietett. Ellenfelei ezt nyílt hűtlenségnek s a fejedelem iránti szöszegésnek minősítették. Az úton elfogták és Patakra hurcolták, ahol bántalmazások között bebörtönözték. Rabságából csak 2000 tallér váltásdíj ellenében szabadulhatott ki.² Asgúthy, aki egy emberöltőn át szolgálta hűséggel és önzetlennül vármegyéjét, mélységesen elkeserítette ez a méltatlan bánásmód. Ehhez járult még, hogy éppen Csáky László lett a vármegye új főispánja, akinek emberei a jószágait hatalmasul elfoglalták és kifosztották. Lemondott tehát az alispáni tisztségről.³ Általános óhajra és rábeszélésre a lemondását visszavonta ugyan s az erdélyi fejedelemmel kötött egyezség végrehajtására kiküldött bizottságelragadott javaiba is visszahelyezte,⁴ de az őt ért sérelem feletti bánkódás s az elszenvedett nehéz rabság felőrölte erejét és 1647 dec. 2-án meghalt. Dubéczy, aki néhány évvel előbb Zólyomból Breznóbányára ment lakni,⁵ itt értesült Szalatnay Gáspár adórovó dec. 3-iki leveléből jóakarója, tiszttviselőtársa s legjobb barátja haláláról.⁶

De a keserű poharat ő sem kerülhette el. Asgúthynak király- és nádorhűsége miatt kellett szenvednie; Dubéczynek viszont azért, mert ellenfelei, a bécsi udvar köréből, nem feledték el, hogy a vármegye behódolását ő vitte el az erdélyi fejedelemnek. Az udvari kamara egyik főhivatalnok, Lobkoviczi Poppel Udalrik azzal vádolta meg Dubéczyt, hogy Breznóbánya város királyi taksáját csak részben fizette be a kamara pénztárába. A hátrálékos részt tehát Dubéczyn akarta behajtani, s minthogy ez erélyesen visszautasította a követelést, a kamara nyomására a város

Dubéczyt 1648-ban őrizetbe vette. Az önérzetében mélyen sértett idős férfit nagyon elkeserítette, hogy éppen attól a várostól kell e megaláztatást elviselnie, amelynek érdekében — hogy t. i. falakkal vételessék körül és megerősíttessék — egy évtizedet meghaladó időn át annyit fáradozott országgyűléseken, a király előtt és számos külön felterjesztéssel.⁷ Nem is felelt a vádra és a hozzá intézett kérdésekre; csak szidalmazta ellenfeleit és erélyesen követelte szabadlálbra helyezését.⁸ Csakhamar kiszabadult. Maga Wesselényi Ferenc nádor sietett védelmére s ítélte el Breznóbánya város hatalmaskodását.⁹ Utóbb, 1650-ben III. Ferdinánd király leirata is elégtételt szolgáltatott neki meghurcoltatásáért.¹⁰

Dubéczy csorbítatlan tekintéllyel viselte tovább tisztségét. Már a következő, 1649. évben Gyürki Gáspár alispánnal együtt mint a vármegye követe részt vesz a pozsonyi országgyűlésen.¹¹ Breznóbánya várossal is elsímultak ellentétei és 1650-ben maga Dubéczy fogalmazta meg a város felségfolyamodványát, amelyben a király védelmét s szabadságának újból való megerősítését kérte, amit a király 1651 febr. 11-iki oklevelével teljesített is.¹²

A megöregedett Dubéczy azonban már csendes ember lett. Megszűnt minden iránt érdeklődni és mindenkivel levelezgetni. Többé sehol sem szerepelt. Egyedül a közgyűlésekre járt el, miként a jegyzőkönyvekből látható s írta az üresen maradt lapokra buzgó magyar istenes énekeit s fohászeit. Régi vágyát, hogy t. i. otthonát, Breznóbányát falakkal megerősítve lássa, nem érthette már meg. Meghalt 28 évi vármegyei s 40 évi városi szolgálata után 1652 augusztus havában.¹³

Dubéczy Györgynek négy gyermekét ismerjük: Ferencet, Györgyöt, Juditot és Zsuzsannát.

Ferenc, atyja nyomdokain indulva, tanult, művelt ifjúvá fejlődött. Már 1648-ban a vármegye hites ülnökévé választották.¹⁴ 1650-ben bizalmas

¹ Várm. ltár. Miscell. XXIV. fasc. I : 71.

² U. o. B. fasc. XI : 40.

³ Várm. prot. No. 3 : 693.; No. 5 : 831., 832., 847., 848.; No. 15 : 87., 91., 99.

⁴ U. o. No. 12 : 146., 181.

⁵ U. o. No. 12 : 97., 141.

⁶ U. o. No. 3 : 725.; No. 5 : 851.

⁷ Várm. lt. : B. fasc. II. 64. — Protoc. No. 3 : 847.

⁸ Orsz. Levélt. : Kincst. lt., Litterae ad Cameram. Series I. fasc. 49.

⁹ Várm. prot. No. 3 : 717., 865.

¹⁰ Várm. lt. : A. Theca, IV. fasc. 29 : 6.

¹¹ Várm. prot. No. 5 : 449.

¹² Orsz. Levélt. : Kir. Könyvek, X. 554.

¹³ Várm. prot. No. 16 : 8.

¹⁴ U. o. No. 15 : 100.

megbízásban a vármegye követe a nádornál; ¹ 1651—1653. években főszolgabíró; 1654—1657-ben hites ülnök, majd ismét főszolgabíró; ² közben a vármegye főispánja, Csáky László véglesi uradalmának jószágigazgatója is volt. ³ Meghalt fiatalon 1657 december havában. ⁴

György, az ifjabbik fiú, katonai pályára lépett. Fékezhetetlen és kalandos természete sok gondot és keserőséget okozott atyjának. Meggondolatlansága többször bajba keverte s ilyenkor mindig atyja népszerűségének és összeköttetéseinek köszönhetette a szabadulást. Ilyen kellemetlen ügye volt 1643-ban a királyi táborban is. Az öreg Dubéczy kénytelen volt írni Szeleczy Dánielnek Pozsonyba és Trniew György galgóci notáriusnak, hogy szabadítsák ki a fiát. ⁵ Más alkalommal Wesselényi Ferenc nádornál kellett fia duhajkodásait és léhaságát kimagyaráznia. ⁶ 1648-ban az ifj. Dubéczy György visszatért szülővármegyéjébe s itt telepedett le. A közéletben azonban sohasem szerepelt. 1664-ben a török ellen felkelt nemesek között találjuk. ⁷ További sorsáról nincs adatunk. Vele férfíagon kihalt a család.

Dubéczy Judit először Bezegh Mátéhoz ment nőül. ⁸ 1639-ben volt az esküvő, amely alkalommal a vármegye, notáriusa iránt való megbecsülésből, a lakodalmi ünnep költségeire egy aranyat és hat tallért (13 frt 53 kr) szavazott meg. ⁹ Második férje (1654) Rudnay János volt. ¹⁰

Dubéczy Zsuzsanna Szent-Ivány Dániel neje lett. ¹¹

Adataink vannak egy Dubéczy Rachelről is, aki 1670. körül mint idősebb Szeleczy János neje említetik. ¹² Lehetséges, hogy ő is az öreg Dubéczy György leánya volt.

A XVIII. század elején szerepel még egy Du-

béczy Mária is, aki Winkler Vilmosnak, II. Rákóczi Ferenc egyik főtisztjének volt a felesége. Férjével együtt, aki 1685-ben került Zólyom vármegyébe és hirdettette ki nemességét, Korponán házat, majd Ocsován s utóbb a hontvármegyei Tésán (1712) birtokot is szerzett. ¹³ E Mária minden valószínűség szerint az ifjabbik György leánya volt.

Dubéczy Juditnak első férje révén az atyjának 1628-ban adományozott címeres nemeslevél a Hajniki Bezegh családhoz került s ennek a családnak a levéltárában találták meg 1798-ban. Minthogy pedig egy előző, még 1765 május 20. kelt királyi rendelet ¹⁴ úgy intézkedett, hogy annak megakadályozására, nehogy magvaszakadás esetén valamely nemes család címeres-nemeslevelével egy esetleg hasonló nevű nem nemes család, vagy az illető nemes családnak meg nem nemesített ága, rokonsága vissza ne éljen, a vármegye a tiszt ügyész útján az ilyen magvaszakadt család nemes levelét vonja be és rájegyezván az utolsó sarj halálesetét, a levéltárában helyezze el, — a Dubéczy-család nemeslevelét is beszolgáltaták Zólyom vármegye levéltárába, Besztercebányára, ¹⁵ ahol máig is őriztetik.

E nemeslevél és a vármegye levéltárában őrzött számos fogalmazvány, a jegyzőkönyvek lapjain olvasható, gyönyörű magyarsággal írt istenes énekek, bibliafordítások és latin distychonok őrzik ma egyedül annak a férfinak emlékét, akit, ha más korban és szerencsésebb körülmények között élhetett volna, ma vagy mint nagy államférfit, vagy tudóst, vagy költőt tisztelhetnénk. A küzdelmekkel terhes XVII. században azonban csak egy szegény, gondokkal küzdő notárius életét élhette.

FÖGLEIN ANTAL.

¹ U. o. 521.

² U. o. No. 16 : 315.

³ U. o. 131., 133.

⁴ U. o. 322.

⁵ U. o. No. 13 : 25—28.

⁶ Várm. lt. : Werthlose Gegenst. No. 27.

⁷ Várm. prot. 1664 : 253.

⁸ Várm. lt. : A. Theca, IV. fasc. 18 : 1.

⁹ U. o. : Werthlose Gegenst.

¹⁰ Várm. prot. No. 16 : 186.

¹¹ Várm. lt. : B. fasc. II. 241.

¹² Várm. prot. 1667—1678 : 127.

¹³ Orsz. Lev. Garamszentben. conv. elench. prot. X : 190., 193. — Post advóc. 59—14. — Zólyom vm. elench. Protest. 144.

¹⁴ U. o. Helytartótan. oszt. Ideal. Miscell. 1765. No. 8.

¹⁵ Várm. prot. 1798 : 75.

AZ OROSZLÁN ÁBRÁZOLÁSA A MAGYAR HERALDIKÁBAN.

A címerviselés a XI. században Franciaországból kiindulva a lovagság intézményével terjed el. Ekkor azonban kialakult címerekről, megszilárdult címerviselésről még nem lehet beszélni. Amint a lovagság és a tornamérkőzések terjednek, úgy honosodik és terjed a címerviselés szokása is. A XII—XIII. század fordulópontját jelölhetjük meg, mikor már általánosan elterjed és állandósul a legfelsőbb rétegekben.

Nálunk a XII. századra vonatkozólag csak feltevésekre vagyunk utalva. Hogy a címerviselés elterjed, illetve hogy nálunk is lehettek címerek e században, ez az idegenből beköltözött lovagok hatására vezethető vissza. Jól tudjuk hazánk történetéből, hogy Szent Istvántól kezdve uralkodóink alatt egyre tart a lovagok bevándorlása, kik nálunk letelepedvén, magukkal hozzák családi jelvényeiket is. Az is kétségtelen, hogy őseinknek, mint hadviselő népnek volt olyan jelvénye, amely a hadban az összetartást, táborozásban a vezérek szállását mutatta s általában nemzeti vagy törzsi megkülönböztetésül szolgált. Nemzeti hagyományaink szerint ez a jelvény a turulmadár volt. Mindezek azonban pusztán feltevések, mert címeres maradványok e korból nem maradtak és nem is maradhattak. Csak egy bizonyos, hogy a magyar heraldika csíráját az idegen, beköltözött lovagok hatásában találjuk.

III. Béla, Imre és II. András alatt honosodik meg nálunk a lovagság intézménye. A XIII. században szilárdul meg a címerviselés is, melyet az Anjouk banderialis rendszere fejleszt tovább. Ezt a XV. század végéig terjedő korszakot nevezzük az élő heraldika virágkorának, mert ebben a korban a címerek még az eredeti célt szolgálták: a lovagnak, a vitéznek voltak ismertetőjelei, melyeket pajzsán, zászlaján viselt. A címerek ábrázolásainak tehát a követelményeknek megfelelően egyszerűeknek kellett lenniök. Nem lehettek kombinált képek, mint a későbbi századokban, amikor a címer elvesztette eredeti célját és csupán díszítésül szolgált, hanem herold-alakok, egyszerű állatképek. Hogy a jelvényül felvett alakoknak, ábráknak volt-e valami vonatkozásuk viselőjükhöz, ma már pontosan megállapí-

tani nem lehet. Abban igaza van Áldásynak,¹ hogy a címeres levelekben található címermagyarázatoknak tudományos értéket nem tulajdoníthatunk. De lehet-e tudományos magyarázatot keresnünk a középkor szimbolista emberénél? A XII—XIII. század gotikus lelkületű emberét ismerve, nagyon is valószínűnek látszik, hogy egy-egy ilyen alak, ábra jelentett valamit, hiszen a középkor embere mindenben szimbolumot keresett. «A középkornak miszticizmusra, allegorizálásokra és szimbolikára hajló primitív szemlélete feltétlenül hatott a heraldikai ábrák, alakok kialakulására.» Különösen vonatkozik ez az állatképekre. «Ezek az állat-alakok a heraldikai ábrázolás technikai szükségességei által módosulván, stereotip alakba formálódtak ki s állandósultak.»²

Példának hozhatjuk fel a mi címerábránkat: az oroszlánt. Az oroszlánnak, mint címerképnek a használata nagyon korán jelentkezik. Már a XI. században megtaláljuk nyugaton. Kétségtelen, hogy keleti import s főleg a keresztesháborúk terjesztik el. Hogy a bátorság, erő és harci erények szimbolumának tekintették, ezt nemcsak nyugati példákkal (II. Henrik «az igazság oroszlánja,» Oroszlánszívű Richárd), hanem egy korai magyar példával is igazolhatjuk. IV. László ezeket írja, egy 1274-ben kelt oklevelében Csák Péterről:³ «cum idem carissimus pater noster in Bulgariam pro pulsandis iniuriis regni sui insultum faceret: idem magister Petrus ut leo fortissimus, cuius et indicia gessit in vexillo, postposito timore mortis imminentis in adversa Bulgarorum acie militans, victoriam magnificam reportavit», azaz Csák Péter mint erős oroszlán harcolt, melynek képét a zászlaján viselte. Érthető tehát, hogy az oroszlánt, mint a harci erények szimbolumát előszeretettel használták, minthogy a legjobban kifejezte a középkori lovag eszményképét. Nálunk későbbi gyakoriságához képest a XIII. században aránylag elég ritkán fordul elő. Ennek oka

¹ Áldásy: Címertan. 35.

² Bevilacqua Béla: Állat-alakokról szóló mende-mondák hatása heraldikai típusok kialakulására. Turul, XXI. 111.

³ Fejér: Codex Diplomaticus V/2. 175.

részint a fennmaradt pecsétek kevés száma, főleg pedig a címerviselés kötött módja: egy típusú címert más nemzetség, különböző családok tagjai nem viselhettek. Csoma¹ a Bór-Kalán, Csák, Ják, Kacsics (Katisz, Kathyz), Tyukod és Zsidó nemzetségeket sorolja fel, mint amelyeknek ősi címere az oroszlán. Ezek közül azonban csak a Csák és Kacsics nemzetségek azok, melyeknek tagjai a XIII—XIV. században kimutathatólag viselik címerükben az oroszlánt, míg a többieknek csak későbbi leszármazói.²

I. A heraldika kialakulásának kora.

Egyéb anyag pusztulása miatt nálunk is, mint külföldön, a heraldikának a XIII—XIV. században a pecsétek a főforrásai. Ám ezeknek a száma is meglehetősen csekély; kivált mert jóformán csak a főhivatalokat viselő vagy viselt családok tagjai használtak ekkor pecsétet. Amikor tehát a kiválasztott címeralak, az oroszlán megjelenési formáit kísérik végig a századok folyamán, kényszerűségből is először a pecséteket vizsgáljuk. Első címeres leveleink ugyanis csak a XIV. századból valók.

Ami a pecséteket illeti, ezek kivitele és technikája külön megvilágítást kíván. A pecsételés nyomóvassal, typariummaltörténik. Ennek anyaga a kemény vas, vagy más érc, az armálisé a bőr, vagy a papír; a vésnök eszköze a véső, a kalapács, a festőé az ecset. Világos tehát, hogy a pecséteken nem láthatunk oly szabályos finom kivitelű alakokat, mint az armálisokon. A vésnök tehát az oroszlánnál sem tüntethette föl a test finom hajlásainak, a szőrözetnek stb. sokszerűségét. Neki kis tér állott rendelkezésére, meg volt határozva a nagyság, a pecsét alakja. Mindezek szükségszerűen befolyásolták a pecsétkép megjelenési formáját s bizonyos stereotíp, schematikus egyformaságot eredményezett az egyes alakok ábrázolásában a pecsétek szűkreszabott határainak következtében. Mindamellet — mint látni fogjuk — a magyar pecsétgyakorlat, ahol csak alkalom kínálkozott, kerülte a megmere-

vedett, stereotíp formákat és még ebbe a merev anyagba is eleveniséget, változatosságot tudott belevinni. A pecsétek típusa fokozatosan fejlődik. Lépést tart az egykorú reprodukzív művészetekkel, melyeknél a technikai kivitel a művészet, az ízlés és a gyakorlat fejlődésével párhuzamosan halad. Nálunk azonban a pecsétek vésésének kezdettől fogva bizonyos speciális jellege van, mely feltalálható a legrégibb pecséteken is, jöllehet a kivitel sokszor durva és sablonos.

Az első, ami a magyar pecséteken, így az oroszlán ábrázolásánál is feltűnik, a változatosság. E korban kellett is, hogy a pecsét a tulajdonos sajátosságát hangsúlyozza, bár a némethez hasonlóan, a magyar gyakorlat is követhette volna a sablonokat. A rendelkezésünkre álló pecsétanyag szegénysége ellenére is azonban a fennmaradt pecsétek jól mutatják a magyar szellem önállóságra való törekvését, ha ezt a kezdet kezdetén még nem is láthatjuk tisztán. Az a körülmény, hogy a magyar pecséteken eleinte túlnyomóan heroldalakokat találunk, francia hatásra mutat — aminthogy a XII—XIII. században valóban kimutatható a francia ízlés követése,³ — de az oroszlánnak oly formákban való megjelenésére, mint a magyar pecséteken, csupán elenyésző számú párhuzamot találtam.

Az oroszlán Imre és II. András királyok bulláin, illetve pecsétein fordul elő először (Imre bullája egyúttal első címeres emlékünks is.) Az oroszlánok ezeken, tehát az Árpádok vágásos címerében lépő helyzetben vannak ábrázolva.⁴

Ehelyütt tárgyalhatjuk Kán nb. Gyula nádor 1224. évi pecsétjét,⁵ mely időrendben Imre és II. András pecségei után következik. Kettős viaszpecsét maradványa: mellső lapja lovas-

³ Erre vonatkozólag Th. Raadt műve (Sceaux Armoriés des Pays-Bas et des pays voisins. Bruxelles, 1898—1903. I—IV.) az, mely gazdag, mondhatni teljes képanyagban közli a francia és a szomszédos országok pecsétjeit. — L. még: Roman: Manuel de sigillographie française. Paris, 1912. — Gourdon de Genouillac: Recueil d'Armoiries des Maisons nobles de France. Paris 1860. — Blanchet: Sigillographie française. Paris, 1902. — E. Gevaert: L'héraldique, son esprit, son langage et ses applications. Bruxelles — Paris, é. n.

⁴ Erre nézve l. bővebben Donászy: Az Árpádok címerének kérdése. Turul, 1935. 24. és k. II. és u. a.: Az Árpádok címerei. Bp. 1937.

⁵ MODL. III.

¹ Magyar nemzetségi címerek. Bp. 1903.

² Ezuton is köszönetet kell mondanom az Országos Levéltár tisztviselőinek, kik az óriási anyag gyors feldolgozását lehetővé tették és Véghe Gyula főigazgató úrnak, aki becses címergyűjteményének kéziratát rendelkezésemre bocsátotta.

pecsét, hátlapján az Imre és II. András pecsétein használt címer töredéke. A címer kétségkívül hatalmi jelvény volt. Főhivatalokat viselő uraink — először a nádornál látjuk — pecséteiken az országcímer egyes részeit alkalmazzák hatalmi jelvényként, mégpedig vagy önállóan, vagy a családi címerrel egyesítve. Így látjuk Roland nádor pecsétjén a kettős keresztet,¹ Tamás erdélyi vajda pecsétjén,² a Vingárdi Gerébek, Harrinnai Farkasok stb. pecsétein a vágásokat. Utóbbiak első ízben a Gyula nádorén tűnnek fel. Rajta ma már csak egy vágás látható, alatta pedig egy balralépő oroszlánnak a töredéke. Csoma közli a rajzát, de rosszul.³ Ha a pecsétet kiegészíteni próbáljuk, Csoma magyarázatától elütő ábrázolást nyerünk. Csoma szerint ez «osztott pajzs, felül üres, alul lépő, szembenéző leopárdos oroszlán.»⁴ Márpedig ha a pecsétet kiegészítjük, föltétlenül legalább háromszor vágott pajzsot kapunk. Minthogy a látható oroszlán feje csak a pajzs középig érhetett, előtte még egy oroszlánnak kellett lennie, amint ezt már Varjú Elemér is megállapította.⁵ S ha már most háromszor vágottnak vesszük a pajzsot, a legalsó osztásban még egy oroszlánt tételezhetünk fel. Az így rekonstruált címerben felismerhetjük a II. András pecsétjein lévő címet. Már Csoma is felismerte benne a hatalmi jelvényt, amennyiben az alakban nem a Kán nemzetség címerét látta. Itt tehát az Árpádok címerével egyező ábrázolást találunk.

A XV. századig az általános ábrázolás módját a következőkben foglalhatjuk össze: Az oroszlán kevés kivétellel pajzsban van elhelyezve. A pajzs tengelyében áll, vagyis a fej, a törzs és a bal hátsó láb egyvonalban a pajzs tengelyébe esnek; a bal mellső láb egyenesen előre, a jobb első és jobb hátsó láb szög alatt felfelé emelkedik; a száj zárt, vagy csak kissé nyitott, anélkül, hogy a nyelv látható lenne, a pofa hegyesen nyúlik előre; a farok a testtel párhuzamosan emelkedik fölfelé, középen megvastagodva kis ágszerű szőr-csomókkal, a farok bojtja rendesen befelé hajlik.

Lábaiban nem tart semmit. Egyetlen kivétel Csák Máté pecsétje (1244), melyen a fej tartása is elütő, amennyiben azt erősen hátraveti. Szőrözet a XIII. sz.-ban még nem látszik. Rendkívül művészies kidolgozású Péter nádor pecsétjén (1. kép) az oroszlán farka, a vége valóságos virágkehely, aminthogy az egész oroszlán kivitele művészi és kiválik a korabeli pecsétek közül.⁶ A jobb hátsó láb erős feltartása a pajzs alakjából magyarázható. Egyébként ez a Péter nádor azonos azzal a Csák Péterrel, akiről IV. László föntebb idézett oklevele azt mondja, hogy zászláján oroszlánt viselt. Előfordul az oroszlán ritkábban pajzs nélkül is, mégpedig amikor köralakú pecsétmezőbe helyezik.

Első magánpecsétünk, melyen oroszlánt találunk, Csák Demeteré a XIII. század elejéről⁷ (2. kép.). A Csák nemzetség Ugodi-ágán két Demetert találunk.⁸ A pecsét kezdetleges ábrázolását tekintve, valószínűleg az I. Demeteré, kit 1217—33 között mint főasztalnokot, vasi és pozsonyi ispánt említenek okleveleink. Az oroszlán a köralakú pecsétmezőt egészen kitölti, balra fordul, félig ülő, félig ágaskodó helyzetben, teste csupasz. Maga a pecséttrajz kezdetleges. Ez különben Csák-címerrel ellátott első pecsétünk.

Csák Máté tárnokmester pecsétje 1244-ből már szabályos címerábrázolást mutat.⁹ Ez háromszögletű pajzsban, a pajzs tengelyében ágaskodó, jobbra forduló oroszlán (ezután, ha külön nem jelzem, az oroszlán mindig jobbrafordultnak veendő), fejét hátraveti, jobb mellső lábában botalakú tárgyat tart, melyből egy levélszerű ágacska nyúlik ki. Az egyetlen Csák-pecsét, melynek oroszlánja tart valamit.

Lényegében azonos az ábrázolás Csák Ugrin lovászmester 1274-¹⁰ Péter nádor 1278-¹¹ Péter étekhordozómester 1279-¹² Péter pozsonyi és mosoni ispán 1288-¹³ Máté lovászmester 1293- (Róbert

¹ Nyáry: A heraldika vezérfonala. Bp., 1886.

VI. t. 60. sz.

² L. később.

³ A magyar heraldika korszakai. 110.

⁴ U. o.

⁵ Varjú Elemér: «Magyar nemzetségi címerek» ismertetése. Turul, 1904. 98.

⁶ Kubinyi: Árpádokori oklevelek. I. t. 2. ábra.

⁷ Turul, 1885. 49. — Csoma: i. m. 62. — Bárczay: A heraldika kézikönyve. 341. ábra

⁸ Karácsonyi: A magyar nemzetségek a XIV. sz. közepéig. I. 297.

⁹ MODL. 276.

¹⁰ MODL. 878.

¹¹ Kubinyi: Árpádokori oklevelek. I. t. 2. á. — Nyáry i. m. 71.

¹² Pozsony város lvt.: ladula 1. No. 3.

¹³ MODL. 1233.

Károly ellenfele¹), Ugrin 1304-² fia Miklós országbíró 1359-³ és bizonyos Simon frater (az oklevél szerint «Nos frater Symon de Rubeo Monte magister et preceptor domorum sancti Antonii per totam Hungariam seu Sclavoniam») 1361—62-ből származó pecsétjein⁴ (3. kép.). Elütnek az általános formától Péter (1279, 1288) és Máté (1293) pecsétjei. Ezeken a farok bojtja kifelé fordul és mindkét mellső láb erős szögben felfelé hajlik. Az 1279. évi pecsét oroszlánja egyébként is nagyon ormótlan; a fejet a törzstől alig lehet megkülönböztetni. A fejen a korona jelei itt mutatkoznak először, a farok kettéválva hajlik jobbfelé, a két ág, mely a farok közepén egy bütyökből indul ki, tüskeszerűen van szőrözve. A bal hátsó láb merőleges irányban való lehajlásának az a magyarázata, hogy az oroszlán itt pajzs helyett köralakú pecsétmezőben helyezkedik el. (4. kép.) Trencsényi Csák Máté pecsétje (1293) rendkívül plasztikusan van kiképezve. Egyike a legszebb XIII. századi pecséteknek, melyen valósággal árad az erő a címerképből (5. kép.).

Ugrin pecsétje (1304) is követi az e korban szokásos formát: az oroszlán hátsó bal lába kinyúlik a pajzsból, a nyelv a kissé nyitott szájban már új járulék, fejen korona, a sörény kidomborodik a mellkason. Ugrin és fia Miklós (1359)⁵ köralakú pecsétjein az oroszlán fejen koronából angyal emelkedik ki. Ezeken a pecséteken erősen meglátszik, hogy beléptünk a XIV. századba. Megjegyzendő, hogy XIII. századi pecsétjeink, ha közülök egy-kettő kezdetlegesebb is, általában véve művészi tekintetben nem maradnak el a nyugatiaktól, egyes darabok valósággal kis művészi alkotások. Nem életnélküli alakok és változatosak. Általában közelebb állanak a természetességhez, de még bizonyos merevséggel párosulva.

E pecsétekkel jóidőre le is zárul azoknak az ábrázolásoknak a sora, amelyek bizonyos schema szerint csoportosíthatók. A XIV. század folyamán már alig találunk egy-kettőt belőlük. A XIV. században az oroszlánnak az eddigiektől eltérő ábrázolási módja lesz általánossá. Lépő alakban

szerepel Csák nb. Márk fiának, Istvánnak 1304. évi gyűrűspecstjén,⁶ mely egyike a legrégebb magyar főúri gyűrűspecséteknek. Az oroszlán bal felé lép, farkát a háta fölé veti, sörénye is külön ki van képezve. Ezt a formát követi egy Veszprém vármegye hatósága által kiállított oklevélen talált pecsét ábrája is.⁷ A köralakú pecsétmezőben balra lépő, bal mellső lábát felemelő oroszlán látható, farka háta fölé vetve, a farok közepén a nyugaton általános, de nálunk ritkán jelentkező bütyökkel, hátsó mancsai érdekes madárlábakká kiképezve. A pecsét tulajdonosát nehéz megállapítani. Kiállítóként Péter vicecomes és Stephanus filius Tyba de Jutas szerepel. Ezek egyikéé a pecsét. Maga a pecsét eléggé töredezett s körirata nem vehető ki. A Jutasi-család ezidőtájt szerepel Veszprém megyében. Wertner Jutasi Péter fia Istvánt (1352) és Jutasi Tiba fia Istvánt (1358) említi mint Veszprém megye szolgabíráit,⁸ de Péter hiányzik nála az alispánok sorából. Lehet, hogy a fent említett Jutasi Péter a pecséttulajdonos. Ámbár Csák Demeter és István címerének hasonlóságából, továbbá abból, hogy a Csák nemzetségnek birtokai voltak Veszprémben, arra is lehet következtetni, hogy a pecsét valamelyik Csák Péteré. Ebben az időben éltek III. és IV. Péter, kik szintén számításba jöhetnek.⁹

Érdekes és szép csoportja a pecséteknek az ú. n. *sisakpecséteké*, vagyis az olyan pecséteké, melyeken a címert sisakkal és sisakdísszel ábrázolják. Különösen a XIV. századra jellemző, számos szép példáját találjuk ezeknek nálunk is. Kivált a Kacsics nemzetség tagjai használták előszeretettel, akiknek címerében a sisakdísz ágaskodó oroszlán. Így Tamás országbíró¹⁰ (1349—54) és fia Mihály váci (1342—62), majd egri (1362—77) püspök¹¹ (6. és 7. kép.). Az oroszlán pecsétjeiken közvetlenül a sisakból nő ki, de látni, hogy az

⁶ Arch. Ért. XIII. 23. — Nyáry i. m. XIII. t. 95. á.

⁷ Orsz. Lev. : Nemz. Múz. törzssanyag, 1353.

⁸ Wertner Mór : Adalékok a XIV. századbeli világi archontológiához. Tört. Tár., 1907. 345.

⁹ Karácsonyi i. m. 396.

¹⁰ Arch. Ért., 1877. 111. Közli Nagy Imre. — Nyáry : i. m. 6. t. 52. á. — MODL. 634, 3964. A Nagy Imrétől és Nyárytól közölt rajz nem egészen felel meg az eredetinek. Tamás pecsétje majdnem azonos Mihály püspök pecsétjével.

¹¹ MODL. 5608., 5625. (1367-ből). Rajza Végh Gyula kéziratából.

¹ Pozsony város lvt. : lad. 1. No. 12., 13.

² Arch. Ért., 1879. 22.

³ Pozsony város lvt. : lad. 5. No. 149.

⁴ U. o. lad. 5. No. 177. és 185.

⁵ Pozsony város lvt. : lad. 5. No. 149.

összekapcsolást sisaktartó fedte. Az oroszlán koronás, mellső lábait előre nyújtja, sörénye és farka gazdagon kiképezve. A száj már erősebben nyitott, a nyelv is jól látható. Szintén olyan pecsétek, melyek nem maradtak el a nyugatiaktól. Sisakcíمرت használ kis pecsétein¹ Csák nb. Ujlaki Miklós országbíró is (1359.). Rendkívül érdekes ábrázolás. A sisakon az oroszlánt teljes alakban, balra fordulva, ülő helyzetben látjuk, mellső lábait előre nyújtja, szája nyitott, farka magasan a háta fölé csapva, nyelv és korona nélkül. Ugyancsak érdekes példája a sisakcímernek Szécsi Miklós (pridem iudex curie regie) 1385. évi pecsétje:² koronából előtűnő, ellenkező irányba forduló két koronás állatfő, melyek közül a jobb felé néző oroszlán. Szécsényi Simon országbíró (1394) pecsétjén³ sisakból kinövő, jobbra forduló oroszlán van, feje fölött lebegő leveles koronával; a fark közepén a jellegzetes csomó látható. Figyelemre méltó a pecsét két karélyú mezeje is, mely nálunk elég ritka. A sisak a két karély találkozási pontjánál van elhelyezve, alul a viasz lepattogott. A töredék alakjából pajzsra lehet következtetni; de valószínűbb, hogy sisaktakaró volt a sisak alatt.

Érdekes alkalmazását találjuk az oroszlánnak azokon a pecséteken, amelyeken mint *címertartó* és *címerőr* szerepel. «A címertartók vagy pajzs-tartók alkalmazása valószínűleg arra a szokásra vezethető vissza, hogy torna és lovagjátékok alkalmával a lovagok pajzsát és sisakját fegyvernökeik tartották vagy hordozták.»⁴ A címerpajzs vagy sisakcímer mellett kétoldalt, esetleg csak egyik oldalán, állat-, jóval később pedig emberalakokat találunk. Ha az alakok tartják a cíمرت, címertartóknak, különben címerőrnek nevezzük őket. Bár nem minden heraldikus használja, meg kell tennünk ezt a megkülönböztetést, mert a sokszor látszólag céltalanul odahelyezett állatokat a legjobb akarattal sem nevezhetnők címertartóknak. Az alábbi példákban ezt világosan látni fogjuk s egyúttal nagyon alkalmas példát találunk arra is, hogy a középkor szimbolista világszemléletű embere mennyire nem alkalma-

zott semmit cél nélkül s különösen a címertanban mennyire megvan mindennek a jelentősége. A címerőrök és címertartók leginkább a címeres levelekben szerepelnek, de előfordulnak címeres pecséteken már a XIII. században is.

Címerőröket találunk Héder nb. Henrik horvát-szlavon bán 1273. évi pecsétjén. A cölöpös pajzs két oldalán a pajzs szélével párhuzamosan két kis karcsú állat fut felfelé. Csoma oroszlánoknak nézi őket.⁵ Címerőr- vagy címertartóként mindenestre lehetnének oroszlánok; azonban az ábrázolás és a nemzetség két későbbi pecsétjén feltűnő hasonló kép meggyőz bennünket arról, hogy itt nem oroszlánokról van szó. János bán (1266—1306) pecsétjén hasonló ábrázolásban, csak kifelé fordulva látható a két kis állat.⁶ Sándor országbíró 1327. évi pecsétjén pedig a pajzs felső szélén szalad az előbbiekhöz hasonló, karcsú, hosszúfarkú kis állat.⁷ Az egykorú ábrázolásokkal való összehasonlítás valószínűtlenné teszi, hogy ezek a kis állatok oroszlánok. Tekintettel arra, hogy Henrik és János is horvát-szlavon bánok voltak, igen valószínű, hogy ezek a kis állatok nyestet ábrázolnak, amint Szlavonia címerében az ma is szerepel, annak emlékére, hogy Szlavonia nyestbőrrel fizette adóját. Itt összekapcsolták a családi cíمرت és a horvát báni méltóságot.

Kacsics nb. Szécsényi Tamás erdélyi vajda (1320—1342) függőpecsétjén⁸ kerek pecsétmezőben az oroszlán alsótestét pólyás pajzsfedi, az oroszlán mintegy a pajzs mögül lépked elő. Fantasztikus alak, mintha egy gót dómot díszítő szörnyalakot látnánk. Sörénye fésűszerű, fején szarvalakú kinövésekkel, tátott szájából hatalmas fogak állanak ki. E címer is, mint az előbbie, hivatali címer, melyen a tulajdonos ősi címerét az ország címerének egy részével egyesítette. Itt tehát az oroszlán voltaképpen nem kimondottan címerörként szerepel, hanem a címeregyesítés egyik kezdetleges formájával állunk szemben, melynél valószínűleg nagy szerepet játszott a véső tudatlansága is, bár az oroszlánnak pajzson kívüli ábrázolása, továbbá a családi címeralak-

¹ Orsz. Levél.: Nemz. Múz. Törzssanyag 1359. — U. o. Gróf Forgács levéltár. — Pozsony város lvt. lad. 5. No. 150. Az előbbi kettő sajnos erősen rongált.

² Pozsony város lvt. lad. 8. No. 423.

³ MODL. 25879.

⁴ Áldásy i. m. 30. l.

⁵ I. m. 30.

⁶ Csánki: Pecsétmutató, II. t.

⁷ Szilágyi: Magyarország. tört. III. 72.

⁸ MODL. 3209 (1339). — Közölve: Arch. Ért. 1878. 252. — Nyáry i. m. VIII. t. 73. á. és Pecsétmutatóban.

nak az országcímerrel való egyesítése kell, hogy szimbolista magyarázatra utaljon. Nyáry pecsét-örnek minősíti e címer oroszlánját,¹ de ennek az elnevezésnek a tulajdonképeni jelentését tekintve, e megállapítása téves és azon alapszik, hogy Tamást az Aba nemzetséghez sorozza. Pedig a pajzsban szereplő pólya nem az Aba nemzetség, hanem az ország címeréből van átvéve. A két elem egyesítése később is megmarad, mégpedig pajzsban a Kacsics nemzetségből származó családok, ú. m. a Szécsényiek, Harinnai Farkasok, Vingárdi-Gerébek címerében. Közülök legkorábbi példa Szécsényi Frank országbírónak (1397—1408), Tamás vajda unokájának a pecsétje, amelyen a vágott pajzsban felül van a növekvő koronás oroszlán és alul a vágások. Egyesítve van az ősi címer a tárnokmesteri, vajdai és országbírói hivatalokat viselt nagyatya hatalmi jelvényével.² A kérdést végleg eldönti Tamás egy 1348-ban kelt oklevele.³ A «Nos Thomas condam vojvoda Transilvanus, comes nunc de Kewe et de Crasso» kezdetű oklevél hátára Tamás gyűrűpecsétje van nyomva, benne a pecsét pereméből kinövő, balra forduló, itt *koronás* oroszlánnal. Az oroszlán fejét hátraveti, lábait előre nyujtja, farka szintén a pecsét pereméből nő ki. Bizonyos, hogy itt a család címerével van dolgunk. Egyben az is kitűnik, hogy a fönti nagypecsét oroszlánjának fején a szarvszerű kinövések tulajdonképpen a korona ábrázolását akarják jelteni s csak a vésés kezdetlegessége miatt jött létre ilyen torzítás.

Határozottan címerörként szerepel az oroszlán Gilétfi Miklós nádor (1342—56) nagy pecsétjén.⁴ A kerek pecsétmező felső részén kis négyelt, dőlt pajzs van; alatta farkast (?) marcangoló oroszlán, művészi, mondhatni majdnem élethű ábrázolásban. Nyáry ugyan címerőr és címertartó együttes alkalmazásáról beszél azzal az indokolással, hogy a kis pajzs az oroszlán nyakára támaszkodik. Azonban a pajzs alig hogy érinti az orosz-

lán nyakát, az állat hátat fordít a pajzsra és védi, őrzi a címert. Itt csak címervédőről, címerőrrel lehet szó. Hogy az oroszlán nem lényeges tartozéka e címernek, mutatják a nádor kis pecsétjei, melyekben csak a kis négyelt pajzsot használja.⁵ Van-e és mi a pontos jelentése itt az oroszlánnak, nem tudjuk megmondani. Tény azonban, hogy a címerörök alkalmazása csakis a gotikus ember szimbolista gondolkodásával magyarázható meg.

A címerörök mellett a címertartókat is megtaláljuk, bár ezeknek az igazi kora a renaissance. Mint címertartó és címerőr szerepel az oroszlán Frangepán János vegliai és modrusi comes pecsétjén.⁶ Köralakú pecsétmezőben jobbra lépő természetes ábrázolású oroszlán ez, melynek fejét sisakdísszel ellátott sisak fedi s mellső lábával valamilyen madarat (sast?) tart. A címertartók ilyen ábrázolása a francia heraldikában nem ritka. A sisakon csillaggal ellátott sasszárny van. Ez a csillag, valamint az oroszlán mint címerőr látható Frangepán Frigyes vegliai és modrusi comes pecsétjén is.⁷ Ebben azonban a szintén természetes ábrázolású, de balra lépő oroszlán mellső lábával kutyát, vagy farkast ragad meg, balról hatágú csillagtól kísérve. E pecsétképek jelentését megfejteni ma már bajos lenne, pedig külön tanulmány tárgyává lehetne tenni az oroszlán szerepét a Frangepánok címerében, annálisinkább, mert később mint főalak szerepel címereikben.

Mint címertartó vagy helyesebben mint sisaktartó fordul elő az oroszlán a Druget-család egyes tagjainak pecsétjein. Vilmos szepesi comes⁸ és Miklós országbíró⁹ pecsétjén a teljes címer — pajzs, sisak, sisakdísz — két oldalán egy-egy befelé forduló, ágaskodó oroszlán foglal helyet, melyek a sisakot tartják (ezért sisaktartók).

A címerörök közé sorolhatók Újlak városának (Szerém vm.) a pecsétjén¹⁰ lévő oroszlánok. Ezek határozottan a Csákok címeréből kerültek rá. E város a Csák nemzetség Újlaki-ágának a birtoka volt és ennek tagjai sokat tettek a város felvirá-

¹ I. m. 96.

² Nagy pecsét: MODL. 8371 (1398), 8634 (1401), kis p.: N. Múz. törzsanyag, 1399. év, MODL. 9202 (1406), Pozsony város lvt.: lad. 9. No. 551. (1399.) Közli Csoma: Turul, XI. 53., de a rajz rossz. L. még Pecsétmutatót.

³ N. Múz. törzsanyag, 1348. év.

⁴ MODL. 3535 (1342), 4593 (1356). — N. Múz. törzsanyag, 1347. — Közölve: Arch. Ért. VIII. 65., Nyáry i. m. 100., Pecsétmutató.

⁵ MODL. 4078 (1349); N. Múz. törzsanyag, 1351.; u. o. Kállay lvt. 1352.

⁶ MODL. 5391 (1365). Közli Nyáry i. m. IX. t. 79. á.

⁷ 1320. Közli Varju E. Turul, 1896. 149. I. t. 5. á.

⁸ MODL. 2538 (1329).

⁹ MODL. 4493. Rajza Nyáry i. m. V. t. 35. á.

¹⁰ MODL. 5124 (1362).

goztatása érdekében.¹ Így kerültek a pecsétre a Csák nemzetség címeréből az oroszlánok, melyek mintegy védik a várost. A pecsét vártornyot ábrázol, két oldalt egy-egy befelé forduló, kezdetleges kivitelű, de szokásos ábrázolású ágaskodó oroszlánal.

Az oroszlának teljes, valamint ágaskodó alakban, úgyszintén magánosan való ábrázolása a XIV. század második felében ritka. Inkább, mint láttuk, az ettől elüti ábrázolások az uralkodók és jellemzők. Ezek az ábrázolásokon a testalkat és állás is a régi formát követi, csak kisebb eltérésekkel. Így pl. a pofa hegyesebb lesz, a nyelv eltűnik a tátott szájból, a felemelt hátsó láb lejjebb süllyed.² A bütyök a farktő közelében e század második felében jelenik meg. Szembetűnő kivétel Újlaki Miklós országbíró nagypecsétje (1359). Éppen ezért ezt a XV. századi pecsétek között fogjuk ismertetni, formája ugyanis erre a századra jellemző. Szigorú határt vonni az egyes periodusok között úgy sem lehet, csak nagy általánosságban.

2. A heraldika virágkora.

A) *Pecsétek.* Az új schema, mely a XV. századra jellemző, voltaképpen már a XIV. század végén jelentkezik. Az oroszlán törzse nem áll a pajzs tengelyében, hanem előre dől, úgy, hogy a jobb mellső láb a törzsszel ferde vonalat alkot; fejét erősen hátra veti; a farok lángszerűen van kiképezve, a csomó a farktő közelében eltűnik, csak a kettős faroknál marad meg; a száj mélyen ki van tátva, a mellkas erősen feltolódik az alsó állkapocs alá. Ez körülbelül az általános forma, melytől azonban egyes részletekben majd minden ábrázolás eltér. Az új típus nem átmenet nélkül, hanem eleinte a régi formával keverve megy át a végleges gyakorlatba. A pecsétábrázolások elvesztik azt a természetes jelleget, melyet az előző kor ábrázolásai mutatnak. Nem olyan merevek, mozgékonyabbnak látszanak. Ezt a test hajlékony vonalának, a farok sokágú kiképezésének, a lábakon lévő szőrözet és szőr-csomók stilizálásának köszönhetik, viszont azonban mindez a természetesség rovására megy. A farok eleintén egy-két, majd több lángszerűen kiképzett szőr-

csomója a XV. század végén már kettős farokká alakul. De utóbbi e korszak végén még nem annyira gyakori, mint a XVI. századbéli pecséteinken.

A XV. század elején a pecsétek kivitele még későgót modorú; később a renaissance az uralkodó stílus. Általában a német mintákat követik, amit Zsigmond uralkodás akönnnyen érthetővé tesz.

Újlaki Miklós országbíró föntemlített nagy pecsétjén³ találjuk elsőízben az új típust; de a lábak még nem képeznek oly nagy szöget, mint később. Minden tekintetben követi az új alapformát Csapi László pecsétje,⁴ mely talán az egyetlen, hol a jellemző vonások együttesen jelentkeznek. Hasonló alakú az oroszlán, fején koronával, Eberhard váradi püspök (1407—1409) pecsétjén,⁵ de a pajzs tengelyében áll. Ugyanilyen a helyzete Henrik komáromi comes pecsétjén,⁶ hol jobb hátsó lába egészen lehajlik, jobb első lábában pedig könyvalakú, ismeretlen tárgyat tart. Várdai Pál veszprémi püspök gyűrűspecsétjén⁷ az oroszlán szinte derékszögben hajlik előre. Alsó teste merészen karcsú a vastag mellkashoz képest. Művészi kivitele, finomsága hasonlóná teszi az Ambruster-armalis oroszlánjához. Várdai Pál mint egri püspök (1524—26),⁸ valamint Beckensloer érsek pecsétein⁹ a gazdag, röpködő szőrözet, a fej, a törzs hajlékony, nyugtalan vonalai, a farok többszörös, kígyózó osztottsága, az erősen tátott száj, kilógó nyelv mutatják, hogy már a renaissance korában készültek. Beckensloer érsek pecsétein a farok már kettősnek mondható (8. kép). Renaissance alkotás az oroszlán a Lardus Tádé 1512-ből való sírkövén látható címerben is.¹⁰ Alakjának nehézkességét megmagyarázza, hogy köbe van vésve. Hosszú, kilógó nyelvvel, kétágú farokkal van ábrázolva, testén nyolcágú csillag. Sokkal finomabb és kecsesebb az ábrázolása gyűrűspecsétjein.¹¹ Magyar Balázs tengeremléki bán függő

³ N. Múz. törzsanyag. 1359.

⁴ Pozsony város lvt.: lad. 13. No. 916. (1430), a hat pecsét oklevél negyedik pecsétje.

⁵ MODL. 9423 (1408). Közli Bárczay i. m. 347. á., de rosszul.

⁶ N. Múz. törzsanyag. 1407.

⁷ MODL. 25682 (1523).

⁸ MODL. 23942, 24148.

⁹ MODL. 16570., mint váradi püspök.

¹⁰ Kassán. Rajza Turul, VI. 125.

¹¹ MODL. 21126 (1502), 22112 (1511).

¹ Karácsonyi i. m. I. 343.

² L. pl. a Druget-pecsétet.

pecsétjén¹ a hátsó lábak annyira derékszögben hajlanak előre, hogy az oroszlán szinte ülőhelyzetűnek látszik; fölfelé nyújtott mellső lábaiban gömbölyű tárgyat tart. Ugyanilyen, majdnem ülő helyzetben látjuk az oroszlánt János váradi püspök gyűrűspecsétén.² Az oroszlánnak ezt a helyzetét az idézi elő, hogy háromszögű pajzs helyett kerekaltalpú pajzsban foglal helyet.

Ágaskodó helyzetben, de párosával jelennek meg az oroszlánok a Frangepánok pecsétein. Így Frangepán Duimo vegliai és modrusi comes címerében,³ hol a két ágaskodó, szembenéző oroszlán mellső lábaival virágalakú (az ősi csillag?) tárgyat tart; továbbá Frangepán Miklós gróf,⁴ Frangepán György kalocsai érsek,⁵ valamint Újlaki Lőrinc herceg pecsétjein,⁶ mely utóbbin a pajzs első mezejében a két oroszlán mellső lábaiban koronát tart.

Lépő alakban is előfordul az oroszlán több pecsétünkön. Újlaki Lőrinc gyűrűspecsétjén⁷ balra lépő oroszlán van, zömök testtel, rövid lábakkal, dús sörénnyel, farkát hátsó lábai közé húzva (ritka). Az összes tárgyalt és tárgyalandó pecsétek között nem találtam olyant (Sándor telki apát gemmás pecsétjét kivéve), melyen annyira természetesen lenne az ábrázolás, mint Újlaki Lőrinc pecsétjén. Egyébként az oroszlánnak lépő alakban való ábrázolását többnyire megmagyarázza a címerpajzsok mind gyakrabban fellépő osztása. Vitéz János érsek pecsétjén⁸ is a vágott pajzs felső mezejében jobbrallépő, jobb mellső lábát fölfelé nyújtó oroszlán látható, erősen tátott szájjal, hosszú, dús sörénnyel, sokágú, hátafelé vetett farkokkal.

Az osztott pajzshoz való alkalmazkodás egyik jellemző példája Perényi Imre nádor gyűrűspecsétje.⁹ A négyelt pajzs második mezejében a hátsó lábain álló oroszlán egész teste derékszögben hajlik, mellső lábait ragadozásra nyújtja. Ez a második mező négyszög alakú; a harmadik azonban körkikely lévén, az oroszlán mintegy a

köríven lépdél fölfelé. Szatmári György esztergomi érsek pecsétjén¹⁰ és Nagylucsei Orbán gyűrűspecsétjén¹¹ a harántosztott pajzs osztóvonalán lépdél az oroszlán.

Külön csoportot alkotnak azok a címerek, melyekben az oroszlán nincs teljes alakban ábrázolva. Mégpedig az oroszlán címeregyesítés folytán vagy a pajzsot vágó vonalból, vagy pedig koronából emelkedik elő. Az oroszlánnak ez az ábrázolási módja ritkának mondható. A Kacsics nemzetségből származó családokon kívül a XV. században alig néhány olyan család van még, melynek címerében az oroszlán nem teljes alakjában fordul elő. Az osztási vonalból nő ki Szécsényi Tamás unokájának, Frank országbírónak,¹² Geréb Péter országbírónak,¹³ Gersei Petheő János¹⁴ (a Gersei Petheőket Csoma a Bór-Kalán nemzetségből származtatja), Kálmáncsehi Domokos erdélyi püspök¹⁵ és a Thurzók címerében. Az oroszlán felső teste a pajzs tengelyébe esik, Kálmáncsehi Domokosét kivéve, koronás, mellső lábait ragadozásra nyújtja, farka merőlegesen fölfelé emelkedik, kivitele a kornak megfelelő. Geréb Péter címerében e mellett erősen hátrahajlik, madárlábakkal; érdekes, hogy az oroszlán egyenesen levágott teste a vágóvonalat nem érinti, lebeg. Gersei Petheő János címerében testének több, mint a fele emelkedik a vágóvonal fölé. Kálmáncsehi Domokos, valamint a Thurzók (Thurzó János,¹⁶ Thurzó Zsigmond,¹⁷ Thurzó György¹⁸) címerében az oroszlán farka a vágóvonalból külön emelkedik ki. Thurzó Zsigmond pecsétjén a fark egy hurkot képez, egyébként hol egyenesen emelkedik fölfelé, hol több-kevesebb ágszerű szörccsomóval van ellátva.

A gyakorinak nem mondható ábrázolások közé

¹⁰ MODL. 22154, 23150.

¹¹ MODL. 18750 (1483), 19720 (1491).

¹² MODL. 8371 (1398). — Pozsony város lvt.: lad. 9. No. 551. — N. Múz. törzsanyag, 1399. — Rossz rajza közölve Turul, XI. 53.

¹³ MODL. 29528 (1472), 20440 (1496), közölve Pecsétmutatóban.

¹⁴ MODL. 25427 (1505).

¹⁵ MODL. 20352 (1495); festett címere Mátyás király pajzsán Parisban: 1. Turul, XLII. 60—70.

¹⁶ N. Múz. törzsanyag, 1499.

¹⁷ MODL. 22154 (1511), harminchat pecsét oklevél I. sor, 3. pecsét. Sírköve 1512-ből Csergheő-Csoma: Alte Grabdenkmäler aus Ungarn. 72.

¹⁸ MODL. 23525 (1521).

¹ MODL. 24853 (1485).

² MODL. 16570 (1467).

³ MODL. 34026 (1452).

⁴ N. Múz. törzsanyag, 1502.

⁵ MODL. 22154 (1511), harminchat pecsét oklevél I. sor, 2. pecsét. 1. Turul, V. 1. és 49.

⁶ N. Múz. törzsanyag, 1519.

⁷ N. Múz. törzsanyag, 1511.

⁸ MODL. 15698, 15719, 16344, stb.

⁹ MODL. 21289 (1504), függőpecsétje u. o. 23022.

I. TÁBLA.

I.

2.

3.

4.

5.

6.

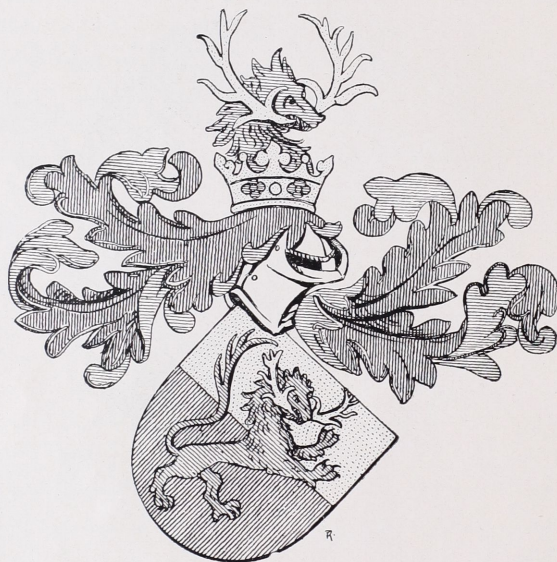
II. TÁBLA.

7.

8.

9.

10.

11.

12.

tartozik az is, amikor az oroszlán koronából emelkedik ki; pl. Pécsi Pál horvát-szlavón bán gyűrűs-pecsétjén,¹ vagy Geréb László erdélyi püspök (1476—1500) pecsétjén.² Különben, ha a pecséten a teljes címert ábrázolják, a sisakdísz oroszlánja rendszerint nagyobb, mint a címerpajzsé.³ A teljes címert azonban ritkábban alkalmazzák pecséten. Ugyancsak különleges oroszlánábrázolást látnunk Dalmáciának ismert címerében, a három (2—1) szembenéző koronás oroszlánfőt, mely ez ország pecsétjein a XV. században jelenik meg:⁴ először Zsigmond 1405-i pecsétjén,⁵ (a címert ő adományozta) és folytatódik az uralkodók nagy pecsétein, vagy egyes főurak pecsétjén, mint pl. György zagorjai ispán négyelt pajzsának első és negyedik mezejében.⁶

Némelykor az oroszlánnak különleges, mint például jelenetes ábrázolásával is találkozunk. Azon a két oklevélen, melyeknek «frater Alexander abbas de Thelky» a kiállítója,⁷ a téglalapalakú, papírral fedett gyűrűspecsét ábrája a következő: balfelé haladó kétszarvú, ökörforma állat, melyet hátulról egy oroszlán támad meg. Az oroszlán hátsó lábai a földre támaszkodnak s teste a megtámadott állatra nehezedik, melynek hátsó része az oroszlán súlya alatt leroskad. Az oroszlánnak, mely karmait és fogait az állat nyakába vágja, izomzata, sörénye gyönyörűen kidomborodik. Kétségtelen, hogy itt antik mintára készült, gemmás pecséttel van dolgunk, melyet tulajdonosa «sigillum consuetum»-aként használt.—Lewkfalvi Péter, a szepesi tizlándzsások szolgabírájának gyűrűspecsétjén⁸ ágaskodó, karcsú oroszlán mellső lábával vízszintesen egy lándzsát nyújt előre. Sajnos, a pecsét meglehetősen rongált s ezért részletesebben nem írható le. Talán beszélő, vagy pontosabban beszélő-hivatali címernek lehetne nevezni. — Szintén érdekes az ábrája a Szepesi városi (Abauj vm.) kerékgyártó és kovács céh 1499-es évszámmal ellátott pecsétjének.⁹ Ennek mezejében ágas-

kodó, felső testével erősen hátrahajló oroszlán hátsó lábával kereket hajt maga előtt s jobbjaiban patkót, baljában kalapácsot tart. Bár későbbi utánvézés ez a pecsét, mégis valószínű, hogy ábrája e korból származik.

Egészen ritka — a mohácsi vész után találunk egy-két példát — a Pálóczi-család címerének az ábrázolása, melyet Csoma ír le¹⁰ a sárospataki vár templomának egy sírkövérről. E szerint oroszlánon emberi alak áll, mellette az oroszlán feje fölött az alak címerpajzsa, «benne nyugvó oroszlánra illesztett koronából növekvő hosszúhajú és szakállas férfi bő talárban, jobbajával szakállát markolja, baljában kapcsos könyvet tart.» Az oroszlán szerinte a kihalt hősi nemzetség örök nyugalmat jelképezi.¹¹ A természetes ábrázolását, nyugvó oroszlán mellső lábai fölé nyújtott fejét szembe fordítja.

Összefoglalva e korszak heraldikai oroszlánjának alapformájára vonatkozó megfigyeléseinket, látjuk, hogy koronásan való ábrázolása egyre gyakoribb lesz s mellső lábaiban rendszerint tart valamit. Míg régebben erősen szőrös és sörényes volt, e korban mindinkább csak sörénnyel és a lábakon szőrösomókkal jelenik meg. Hatalmas mellkas és vékony alsótest jellemzi. A farok bojtja inkább befelé kanyarodik. A renaissance mindinkább érezteti hatását, mely a mohácsi vész után a teljes sablonosságba megy át. A mohácsi vész körüli idő művészettörténetünk fordulópontja. Más szellemet és más levegőt hozott a heraldikába is.

B) *Címereslevelek.* A XV. századig a heraldikának a pecsétek az elsődrendű forrásai. A XV. század elején azonban elsőbbségüket átadják az armálisoknak. Ezek sokkal beszédesebb források, mert a címerek színes képét vagy legalább is többé-kevésbé pontos leírásukat adják. Az első címeradományok I. Károly idejéből valók, de még nem tartalmaznak festett címert. Utóbbiak sora Zsigmond 1405-ben a Tétényi- és Haraszti-családok számára adományozott armálisával kezdődik.

Az a tény, hogy az armálisokon festett címerképek vannak, arra késztet, hogy a címeres leve-

¹ N. Múz. törzsanyag, 1404.

² Orsz. Lev. Becsky-cs. lvt. 1486., 1494.

³ Pl. Thurzó György pecsétjein. MODL. 23525 (1521).

⁴ L. erre vonatkozólag Sufflay M.: A Társaságok címerei. Turul, XXXV. 50.

⁵ Döry: Magyarország címerének kialakulása. Turul, XXXV. 12. á.

⁶ MODL. 33042.

⁷ Nemz. Múz. törzsanyag, 1473, 1474.

⁸ N. Múz. törzsanyag, 1478.

⁹ A város levéltárából közli Thallóczy Lajos. Arch. Ért., 1879. 145.

¹⁰ Turul, VI. 126.

¹¹ A magyar heraldika korszakai. 85.

leket külön csoportban tárgyaljuk. A pecsétek kivitele ugyanis más és ezért nem tűntethetik föl mindazokat a lényeges vonásokat, melyek a címerekhez szintén szorosan hozzátartoznak, de amelyeket csak a festett armálisok adhatnak vissza.

Eddig mintegy 205 középkori armalist ismerünk.¹ Közöttük 24 van olyan, melyen oroszlán-ábrázolás látható.² Ez a szám aránylag meglehetősen csekély. Az oroszlán tehát még nem olyan gyakori alakja az armálisoknak. Előkelő címerállat volt. Csak később, a Habsburgok korától kezdve lett annyira általános és közönséges, hogy majd minden nemesített jobbágy címerében megtaláljuk.

Károly Róbert és Nagy Lajos ismert címeradományai között nem fordul elő oroszlános címer. Zsigmondtól a következők kaptak ilyeneket: ³ 1417. Farnasi István,⁴ (9. kép) 1417. Petneházi Márton,⁵ 1418. Lászlókarcsai Török Pál,⁶ 1418. Chapi András,⁷ 1431. Bezerédj Zsigmond,⁸ 1437. Patrohi Mihály.⁹

Zsigmond uralkodása érdekes korszaka a műtörténetnek. Udvara művészi gócpont volt; de ez a budai udvari művészet kozmopolita. Az Anjouk alatt kezdi az olasz művészet térhódítását, mely megmarad Zsigmond alatt is, és Mátyás alatt éri el tetőpontját. Az olasz hatás azonban csak egyik összetevője ennek a sokrétű művészetnek. «Zsigmond király és császár örökös utazgatásai és külpolitikai tevékenységének nyughatatlan sokoldalúsága természetesen művészeti és kulturális kapcsolatok terén is éreztette hatását. Budai udvara valósággal gyűjtőhelye volt a legkülön-

bözőbb német, cseh, burgundi és olasz művészeknek.»¹⁰ Ez a sokrétűség meglátszik armálisain is. Ha figyelemmel kísérjük Zsigmond armálisainak kiállítási helyét, észrevehetjük, hogy ezek festési technikája a kiállítás helyének, az illető országnak a hatását mutatják. Zsigmondnak állandó udvari festője a jelek szerint nem volt. Csak az ugyanazon városban kelt címerek festéséből látjuk, hogy azokat egy kéz festette, de általában országok és városok szerint más-más volt a festőjük. Armálisai a késői gót stílust mutatják. A merevség még uralkodó, nem tudják az elevenesség látszatát kelteni; de már mutatkozik a realizmusra, a természetességre való törekvés. Általában a német heraldikát követik, főleg a Németországban kiállított armálisok, mindazonáltal nem szolgai módon.¹¹ Nem alkalmazzák ugyanis a német heraldika rideg szabályait és kerülik stilizálását, mint ezt alább látni fogjuk. Amit Zsigmond festőjéről mond egyik művészettörténészünk, az áll az armálisok festészetére is: «a világot járó, de legszívesebben Magyarországon tartózkodó Zsigmond királyhoz országának legjobb festője is hasonlatos: a sokféle, firenzei, kölni és sziléziai hatástól ihletett, de magyar nyelven megszólaló Kolozsvári Tamás.»¹²

A Zsigmond által adományozott címeréken erősen látszik, hogy még az élő heraldika korában készültek, ennek szabályait tartják szem előtt. Figyelembe veszik, hogy a pajzs sima lap lévén, azon a címerképnek csak a körvonalai ábrázolhatók, minden árnyékolás mellőzésével és kerülve mindent, ami azt plasztikussá tenné. Csak utolsó címeradományánál (1437), a Patrohi-címer-nél találunk árnyékolást és plasztikusságra való törekvést. Maguk a címerképek alapján véve nagyon egyszerűek. Komplikált alakot nem találunk közöttük. De mindig van ott egy-egy jellemző vonás, valami többlet, ami egyénivé teszi a címerképet, a másiktól élesen megkülönbözteti: szarvasagancs, korbács, nyállal átütött szem, kifeszített íjj stb. A címeralak kitölti az egész pajzsmezőt. Az oroszlánok ábrázolása a legváltozato-

¹ Áldásy: Címereslevelek, II. Bevezetés.

² Természetesen egy-két armális elkerülhette figyelmet, de nem is céloz az összes címerek felsorolása, hanem az oroszlán-ábrázolás módja általában.

³ Leírásukat nem közlöm, mert ez az idézett helyeken a címerkép másával együtt könnyen megtalálható.

⁴ N. Múz. lvt. XX. sz.-i másolat, a címerkép színezett rajzával. Rajza: Címertan IX. t. 6. és Címereslevelek II. 18.

⁵ N. Múz. lvt. Színes másolata Turul, VI. 11. és Monumenta Hungariae Heraldica. I. 7. t.

⁶ Színes másolata Turul, XIII. 38. és Mon. Hung. Her. II. 4. t.

⁷ Színes másolata Turul, I. 116. és Károlyi oklt. II. 34. Szöveg: Címereslevelek, II. 21.

⁸ N. Múz. lvt.: Bezerédj-cs. lvt. Színes másolata Turul, XLIII. 8.

⁹ N. Múz. lvt. Színes másolata Nyáry i. m. 110., Címereslevelek I. 27.

¹⁰ Hekler A.: A magyar művészet története. 104.

¹¹ L. Hauptmann: Wappenkunde. München u. Berlin, 1914. — H. G. Ströhl: Heraldischer Atlas. Stuttgart, 1899. L. még a Der deutsche Herold kötetét.

¹² Genton I.: A régi magyar festőművészet. Vác, 1932. 39.

sabb, egyhangúságnak nyoma sincs. Ha az alakok kivitele követi is a heraldika szabályait, nagyrészüket nem élettelen, — az egy Petneházi-címer kivételével. Az alakok kivitelében oly természetességre való törekvést látunk, mely jellemzi az egész magyar heraldikát. A címeralakok stilizálása sohasem volt uralkodó módszer nálunk, amint ezt már a pecsétek ábrázolásában is láttuk. Természetességen azonban itt nem szabad természetlenséget értenünk, mert ha pl. a Chapi-címert szemléljük, címeralakja bizony nem igen hasonlít oroszlánhoz, továbbá a Bezerédj-címer oroszlánját is inkább kutyának nézhetnők, ha egyéb vonásai nem jeleznek, hogy oroszlánval van dolgunk. De a természetes tárgyakkal való kapcsolatba hozása: hogy szájába tárgyakat raknak, hogy megsebezve vércseppeket hullat, hogy szája, nyelve pirosra van festve, foga fehérre villog elő (Farnasi, Petneházi, Bezerédj), a pajzsra festett élettelen alakokba mégis némi erőt és életet önt.

A pajzs alapszíne túlnyomórészt kék (Farnasi és Petneházi-címerekben vörös) és egységes (a Farnasi és Bezerédj vörössel és arannyal, illetve kékkel és vörössel osztott). A kék pajzsszínben ne keressünk speciálisan magyar természetességre való törekvést, mint ezt annyian teszik. A pajzs ércszínét utánozták ezzel. A XVI. századtól kezdve már általános szokássá lesz és alkalmazták öntudatlanul is. Csak későbbi belemagyarázás az, hogy a levegő kékjét jelenti. Szimbolikus magyarázat, amellyel a XVI.—XVII. század heraldikájában többször találkozunk. Mikor a címerkép alá talajt helyeznek s a pajzs színe kék, akkor már valóban a levegő kékjét akarja kifejezni, de a XV. században még nem lehet ilyesmit belemagyarázni. Maguknak az alakoknak színe sárga, ami némelyek szerint szintén a természetességre való törekvés jele, de voltaképp az aranyat helyettesítette. Számos példa van rá, hogy az armális szövege szerint «aurei coloris» a címerképen sárga, amivel elesik a szabály elleni vétség, hogy «ércre ércet, színre színt» nem szabad alkalmazni. Az ú. n. gáncsos vagyis szabálytan címerek közé kell sorolni a Farnasi-címert, melyben a vörös mezőben (igaz, hogy arany pajzsfővel) az oroszlán színe kék, ami a heraldikai ritkaságok közé tartozik.¹ Teljesen

kifogástalan e tekintetben a Petneházi- és Chapi-címer, hol vörösben ezüst, illetve kékben arany az oroszlán színe.

A sisakdísz általában egyezik a pajzsalakkal. Kivétel a Chapi-címer, hol a sisakon az oroszlánt lépő és szembefordított fejjel ábrázolja a festő, míg a pajzsban ágaskodó alakban, továbbá a Lászlókarcsai Török-címer, hol az oroszlánfő a sisakba, illetve a sisaktakaróba harap. A főnek nehezebb elhelyezését a sisakon a festő ügyesen oldotta meg.

Mint említettem, valamennyi címernek megvan a maga jellegzetes megkülönböztető attribútuma, ami egyénivé teszi, de föltétlenül jelentéssel bír, kapcsolatban áll az adományozottal. Jól látjuk ezt a Chapi-armálison. Mikor Zsigmond Osztro várát ostromolta, Chapi András oroszlánbátorsággal harcolván jobb szemét a harcban elvesztette, — ezt ábrázolja a címerkép. A szöveg szerint: «Moraviae castrum Osztro vocatum cum suis pertinentibus obsedissemus et in obsidionem posuissemus... praefatus Andreas de Chap... audax et fortis, more leonis inimicis non parcendo... casualiter per sagittam balistae ab inimicis in facie percussus fuisset, perdidissetque ob hoc oculum dextrum...» A többi oklevél határozott eseményt nem említ, de bizonyos, hogy ilyen szimbolumot fejez ki a Lászlókarcsai Török armális átszúrt oroszlánfője is, mely Török Pálról csak annyit mond, hogy Boszniában kitüntette magát; Bezerédj Zsigmondról az áll, hogy Rozgonyi Istvánnal együtt a husziták elleni küzdelemben kitűnt; Petneházi Mártonról pedig, hogy fáradhatatlanul szolgálta királyát. Valószínű, hogy a Patrohi-címer sisakot tartó oroszlánja is ilyesfélét akar szimbolizálni. A Farnasi-címer szarvasagancsot tartó oroszlánjának is szimbolikus értelme lehetett, ha ma nem is tudjuk megállapítani, hogy ez miben állt.

Heraldikai ritkaságok közé tartoznak az I. Ulászlótól származó címeradományok. Tőle eddig csak a Szalóki- és a Kulpi-armálisokat ismerjük. 1443-ban Kulpi Balázs illoki (újlaki) plébánosnak a következő címet adományozza:² Damaszkolt vörös pajzsban szürkés talajon álló ormos fehér torony, melyből jobbfelé kissé szembe néző, ter-

¹ Erre még csak egy példát ismerünk: az 1629. évi Dorogh-armális oroszlánja szintén kék. (Lásd később.)

² MODL. 13702. Színes másolata Turul, XXI. 38. és Mon. Hung. Her. III. 11. t.

mészetes színű koronás oroszlán emelkedik ki, mellő lábaival a torony oromzatára támaszkodva. Sisakdísz a címerkép. A címerkép heraldikai tekintetben nem mondható kifogástalannak. Plasztikusan van ábrázolva, természetes. A torony talajra való állítása, az oroszlán egész testét borító dús szőrözet, a toronynak sisakdíszként való alkalmazása természetes vonások, de heraldikailag nem szabályosak. Maga az ábrázolás sem szerencsés; az oroszlánt könnyen majomnak lehetne nézni. A címer szintén jelképes, de jelentését nem tudjuk. A címerszerzőnek várostrom alkalmával való éberségét, vagy magában a várban teljesített szolgálatait jelképezheti.

V. Lászlótól a következők kaptak oroszlános címet: 1453. Hunyadi János¹ (13. kép), 1454. Nagykapusi Hofmaisster Miklós,² 1456. Bethlenfalvi Szepesi Gergely,³ 1456. Csikszentmártoni Becz Jakab.⁴

Mind a négy armális a címerképen kívül a címer leírását is adja. A Hofmaisster-armális címerképe birodalmi formában lévén kiállítva, középre van festve, a címeralak jobbra fordul. Szerkezet és kivitel tekintetében, a Szepesi-címerrel együtt elsőrendű alkotás, szigorúan kerülve minden plaszticitást. A Hofmaisster-armálisnál kifogás alá esik, hogy mázra mázt alkalmaz. A Hunyadi- és Becz-címerek megbontják a Zsigmondtól Mátyásig egy-egy pajzsok sorát, amennyiben mindkettő osztott. A Hunyadi-címerben az is kifogásolható, hogy színre színt alkalmaz. Ez utóbbi címerben az oroszlán plasztikus ábrázolású; farka kettős, mely csavarosan emelkedik fölfelé. Miként a pajzs színe: fehér, ezüst, vörös és kék, úgy az oroszláné is változatos: vörös, arany, sárga. A természetes-ségre való törekvés a Hunyadi-címer oroszlánján jelentkezik kifejezetten. A sisakdísz csak a Hofmaisster- és Szepesi-címerben követi a pajzsalakot s már nem nagyobb a pajzs oroszlánjánál. Jelenléti címerek ezek is, mint az előbbiek. A Becz-armális nyilat tartó oroszlánfőinek jelentése ismeretlen. A Hofmaisster-címerben, jöllehet a szöveg

nem említ közelebbit, valószínű, hogy a láncnak a nyakon van valamilyen jelentése: talán rab-ságot, fogságból való szabadulást jelképez.⁵ A Szepesi-címer azonban már világosabban értelmezhető. A szövegben ez áll: «adversum hostes et inimicos regni nostri fideliter et viriliter depugnando, continue maiestati nostre laudabiliter studuisti.» A «fideliter és viriliter»-t jelképezi az oroszlán és fején a kereszt. A Hunyadi-címer jelentését pedig maga az armális szövege világítja meg teljes részletességgel. Ez a címerszimbolikának hazánkban legrégibb írott emléke. Így hangzik: «... significationem eorum et causam exprimere non negleximus. Quod enim forma leonis rubri in campo albo... significat antefatum comitem Joannem... comes Joannes officium gubernationis generalis cum suo honore et onere sustulit... in sincera fide et sollicitudine, quae sinceritas per colorem album designatur... virtuosae bella plurima, suo et suorum sanguine respersa magno animo et leonina, uti dicere solent, audacia plerumque confecit, pugnanti leoni et cruento non indigne assimilatus est, quod autem additum est, leonem ipsum altero suorum anteriorum pedum coronam auream tenere et conferre aperte designat, quod comes Joannes supradictus coronae nostrae iura et possessionem eorundem suis laboribus ab impugnantium manibus erepta et fideliter conservata, devota promptitudine maiestati nostrae obtulit et restituit, suaeque praecipue assistentia nos ad eorum regimen feliciter introduxit.»

Ez a korszak is Mátyásig megegyezik Zsigmond korával; követi a német késői-gót stílust. Még nem észlelhető a címereken, hogy Európászerte nagy átalakulások és változások mennek végbe. Nyugatról is, délről is új irány indul hódító útjára, hogy Mátyás udvarában meghonosítsa a magyar renaissance-t.

Az olasz renaissance-kultúra első hullámai már Zsigmond alatt eléri hazánkat, fénykorát

¹ MODL. 74762.

² MODL. 29081. — Turul, XXII. 192. és Mon. Hung. Her. III. 15. t.

³ MODL. 24763. Másolata Turul, XXII. 36. és Mon. Hung. Her. III. 16. t.

⁴ XIX. századi másolat a N. Múz. levélt.-ban. Címeres-levélek, I. k. Pótlék. 1. sz.

⁵ Az oklevél birodalmi formát követ. Bizonyos, hogy idegen és a birodalmi formákban jártas festő készítménye. Ströhl (i. m. VIII. t. 3. á.) közöl egy birodalmi címet a XV. sz. elejéről, melynek ábrázolása teljesen megegyezik a Hofmaisster-címerrel, csak színben tér el: feketében ezüst, sárga láncsal. A két címer tehát hihetőleg egy kéztől ered. Általában a címerek, egy-kettő kivételével, mindig más-más, esetről-esetre alkalmazott festő alkotásai ezuttal is, amint ezt Zsigmond címerképeinél is láttuk.

azonban csak Mátyás idejében éli. Ez a gazdag, pompázó irány nem szakad meg II. Ulászló tehetetlen uralkodása alatt sem, legfeljebb az a változás áll be, hogy a szellemi és művészi élet középpontja a királyi udvarból az esztergomi érsek udvarába helyeződik át. Mátyás trónralépésekor még küzd egymással a késői-gót és a renaissance stílus s teljes uralomra csak uralkodása végén jut. Folytatódik II. Ulászló alatt, míg II. Lajos udvarában már inkább a német renaissance jut túlsúlyra.

Mátyásról tudjuk¹ Oláh Miklós *Hungaria c. művéből*, hogy Budán n. integy harminc emberből álló műhelyt tartott fenn, melyben a kéziratokat másolták és festették. Kézenfekvő, hogy e műhelyből kerültek ki az adományozott festett armálisok is. Hoffmann Edit világos okfejtéssel bizonyítja,² hogy egyes Corvinákon található Mátyás-címerek a díszítésekkel együtt itthon készültek s valószínűleg magyar festők kezemunkája. Annál inkább magyar kezekből kellett kikerülniök az armálisok címereinek, melyek ezáltal elsörendű forrásaivá váltak a magyar miniaturfestészetnek. Mátyás armálisai közül kettő, a Nagyrédei és a Nagylucsei Orbán-családé még a késői-gót stílust mutatják, a De Ponte-címer ellenben már renaissance alkotás.

Az olasz renaissance hatása alatt előáll a színek tarkasága, egyben a heraldikai szabályok háttérbe szorulnak. A címerfestő szakít a gótika merev, stilizált alakjaival és megjelennek a teljesen naturalisztikus ábrázolások (l. Armbruster-címert). A heraldikai szabályokkal szemben a művészet dominál. Nem címert kapunk, hanem a pajzs keretébe foglalt miniatur képet. A festő elsősorban művész, aki nem engedi magát a heraldika merev szabályainak a korlátai közé szorítani. Természetes, hogy itt a heraldikus és a művészettörténész felfogása nem egyeztethető össze. Amit az egyik kifogásol, azért a másik lelkesedik és viszont. Mind hiába, az élő heraldika kora a XV. század végével lezáródik; de ehelyett kapunk örökszép emlékeket, pompás miniatur képeket, melyek a magyar művészet, a magyar génius felbecsülhetetlen emlékei.

Közben felvetődik a kérdés, hogy II. Ulászló

alatt nem mutatkozik-e lengyel hatás, a lengyel művészet befolyása, tekintve, hogy Ulászló Lengyelországból jött és a két ország között élénk volt a kapcsolat. Nem szólva arról, hogy a lengyel pecséttan kezdete és címereinek fejlődése más utakon halad és fejlődik, mint a magyar,³ hogy egyes elütő vonásokat — a hieroglifszerű vonalak és ábrák előszeretettel való alkalmazását — leszámítva teljesen a cseh-német hatás alatt áll, valamint, hogy a magyar anyag gazdagságával és minőségileg is a lengyelt messze felülmúlja, pusztán azokra a megállapított tényekre mutatok rá, amelyek szerint II. Ulászló öccse Zsigmond herceg, később lengyel király, többször megfordulván Magyarországon, tőlünk vitt hazájába művészeket, építészeket, kik ott folytatták munkájukat; sőt ugyanő megbízást adott némelyeknek magyarországi művek, épületek, rácszatok stb. lerajzolására, hogy ezeket utóbb Lengyelországban újra elkészítsék.⁴ Thurzó János, a magyar származású boroszlói püspök (1506—1520) pedig Sziléziába ültette át a magyar renaissance-ot. «Határozottan merem állítani — írja róla Hoffmann Edith⁵ —, hogy Budáról kapta ezt a művészi öröklést.» Jellemző tehát a magyarországi renaissance életerejére, hogy még az ország határain túl is európai jelentőségű hivatást tudott betölteni, amennyiben ébresztője és megindítója lett a renaissance kultúra elterjesztésének Lengyelországban és Sziléziában.⁶

Mátyás trónralépésétől a mohácsi vészig országlánt ábrázoló címer adományozásában a következők részesültek: 1466. Nagyrédei János,⁷ 1480. Nagylucsei Orbán,⁸ 1489. De Ponte Antal fiai (10. kép),⁹ 1500. Batthyány Boldizsár,¹⁰ 1503. Spissich Miklós, Dragissich Illés és a két Buchai

³ L. Piekosinski: Heraldika polska.

⁴ Divéky Adorján: Magyarország szerepe a lengyel renaissance-ban. Arch. Ért. 1910.

⁵ A Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának illuminált kéziratai. Budapest, 1928.

⁶ Hekler: A magyar művészet története. 119.

⁷ N. Múz. lvt. Színes másolat: Turul, IV. 83. — Szöveg: Címereslevelek, I. 32. sz.

⁸ MODL. 18750. Színes másolat: Turul, XVI. 66. és Mon. Hung. Her. II. 23. t.

⁹ N. Múz. lvt. Rajzát közli Áldásy: Címertan, V. t. 9. á.

¹⁰ Rajza Turul, XII. 94. Eredeti a körmendi lvt.-ban. Szöveg: Címereslevelek, II. 64. sz.

¹ Hoffmann E.: Mátyás király budai műhelyének egyik címerfestője. Magyar Könyvszemle, 1923. 170—175.

² U. o. 175.

testvér (14. kép.),¹ 1507. Gersei Petheő János,² 1507. Schirmer János,³ 1512. Alpári Mihály,⁴ 1515. Verssendi alias Tharyani Ferenc,⁵ 1518. Armbruster Jakab,⁶ 1519. Kanizsai Dorottya,⁷ 1520. Morgondai János (12. kép.),⁸ 1525. Zalczer Lőrinc,⁹ 1526. Campanellis János.¹⁰

Az első három armális különböző kezek alkotása. A farkok mindegyikben kis elágazásokkal, a Nagyrédei- és De Ponte-címerekben dús sörény. Az előbbi címerben a hátgerinc élesen kirajzolódik, a pofák félelmetesek. A Nagylucsei-címer oroszlánja szfinx benyomását kelti. A címer leírását csak ez utóbbi armális tartalmazza. Külön érdekesség, hogy a De Ponte-armális oroszlánja a Hunyadiak címerét viseli a mellén. A Nagylucsei-armális annyit mond, hogy tulajdonosa «lateri nostro adherendo, in cunctis rebus nostris, prosperis scilicet et adversis» szerzett érdemeket. A jelentésüket egyébként nem tudjuk. A Nagylucsei-címerben az oroszlán karmai közt lévő arany gyümölcs talán Orbán kincstartói hivatalára céloz.

II. Ulászló öt oroszlános címeradománya közül csupán egyet ismerek eredetiben: a Verssendi armalist, melynek címere egyszerűnek mondható: kék mezőben arany koronából kiemelkedő, balra forduló, kiöltött nyelvű oroszlán (a címerrajzon barna, sörénye arany satirozású), mellső lábait ragadozásra nyújtja, farka több vékony, összekuszált ágból áll. A címerkép azt a

benyomást kelti, hogy festője aligha értett orosz-lánfestéshez, mert ennek alakja inkább medvéhez hasonlít.

II. Ulászló armálisaival a hanyatlás korszaka áll be. A Verssendi-címer szerkezet tekintetében még megállja helyét, a többiekénél azonban a heraldika szabályainak már nyoma sincs. Színre szint alkalmaznak, szakítanak a hagyományos stilizálással, az ábrázolások teljesen naturalisztikusak. Az olyan kombinált címerek, mint a Bathyány- és Dragissich-családé, ugyancsak nem szolgálhattak volna arra, hogy harci pajzsra kerüljenek. Az oroszlánok ábrázolása is tehát természetes, nyelvvel, dús sörénnyel, a szokásos helyzetben. A természetességet utánozzák, de még minden címer egyéni és jellegzetes. Jelentése is meg van mindegyiknek, csak nem mindegyikét ismerjük. Így pl. a Dragissich-címerben a pajzs zöld alapján fekvő tők, horvátul *buca*, a horvát területen fekvő *Bucha* falut jelenti, melyet az adományosok (a koronás oroszlán) a török ellen (a sárkány) megvédelmeztek.¹¹

II. Lajos armálisainak oroszlánábrázolásai korántsem ilyen kombináltak. Kék mezőben koronából kinövő koronás arany oroszlán van a Morgondai-címerben és a félig hasított és egyszerű vágott Kanizsai-címer első mezejében (a három mező a Gerébek, Kanizsaiak és Perényiek címerét tartalmazza). A Morgondai-címer oroszlánja kitépett fenyőfát tart jobbában. Művészi és természetes ábrázolás mindkettő. Azonos az oroszlán ábrázolása a Zalczer- és a Campanellis-címerben: ágaskodó arany, illetve ezüst oroszlán, előbbiben kék, utóbbiban vörös mezőben, a Campanellis-címerben keskeny, három liliummal rakott kék pólyával vágva. Sisakdísz a tekercsből kiemelkedő pajzsalak. Természetességüket leszámítva megállhatnak helyüket Zsigmond címeradományai között. (Hasonlóságuknál fogva e két címert ugyanazon festő alkotásainak kell tartanunk, akit a Zalczer-armális meg is nevez: «Desiderii pictoris Itali docta manu depicta.») A Campanellis armális azt is megmondja, tulajdonosa miért kapott oroszlánt: «leone equidem te donavimus eo, quod in re militari et fortitudine et generositate semper usus fuisti.»

A II. Lajos korabeli címeres levelek egyik leg-

¹ Szöveg Katona: Historia critica. Tom. 18. pag. 357—58.

² Szöveg: Címereslevelek, II. 73. sz. Siebmacher: Wappenbuch III. 362. t. szerint az oroszlán színe arany, az armális szövege szerint «naturali colore depictus».

³ Szöveg és rajz Turul, XXIX. 105—106. — Az Erdélyi Múzeum kéziratárában.

⁴ Szövegét közli Csoma: Abauj-Torna vm. nemes családjai. 51., rajza a 99. oldalon. Az eredeti az 51. lapon lévő jegyzet szerint a Csoma lvt.-ban.

⁵ N. Múz. lvt. Szöveg és rajz: Turul, III. 143.

⁶ N. Múz. lvt. Szöveg és színes másolat: Turul, XXXIV. 96. és Mon. Hung. Her. III. 26. t.

⁷ MODL. 24773. Színes másolata: Nyáry i. m. 130. és Turul, XLVI. 68.

⁸ XIX. sz.-i. másolata a címerkép színezett fényképével a N. Múz. lvt.-ban. Szöveg: Címereslevelek, II. 96. sz.

⁹ MODL. 24119. Csoma (i. m. 107.) és Áldásy (i. m. 53.) hibásan 1507-ből keltezi. Rajza Csoma i. m. 108.

¹⁰ Színes másolata Turul, XXVII. 172. és Mon. Hung. Her. III. 30. t.

¹¹ Az okl. alapján kifejti Csoma i. m. 96.

szébbike az Armbruster-armális. Már a német renaissance alkotása. Vörös mezőben fekete alapon hófehér, gyönyörű kivitelű, jobbra forduló oroszlán két mellső és jobb hátsó lábával számszerűen (beszélő-címer: Armbrust = kéz) feszít. Bolyhos, dús sörényű, hatalmas erős karmokkal, kitátott szájjal, bojtos farka szinte röpköd a levegőben. Sisakdísz: vörössel és feketével osztott sasszárnyon a pajzsalak. Vét az udvariassági szabály ellen, amennyiben jobbra fordul. Stílus tekintetében teljesen különálló, német mintát mutat; festője mintha egy Dürer-rajzot tartott volna szeme előtt. A sisakdísz az e korbéli címereken legtöbbször hiányzik, s ha mégis megvan, jóval kisebb a pajzsalaknál, szinte nyomasztólag hat. Jól látható ez az Armbruster-armális címerképén.

Visszatekintve az olasz renaissance korára, ismételten hangsúlyozzuk, hogy a címerképek már nem felelnek meg a heraldika követelményeinek. Szép miniatűrök inkább, mint szigorúan heraldikai értelemben vett címerek. Az élő heraldika kora lejárt. Az ágyú, a puska korában nem hordhatta többé azokat a lovag harcipajzsán. Már csak kitüntetésül szolgáltak és dekoratív elemként voltak használatosak. Ebből a szempontból kiváló szép alkotások. Általában azt látjuk, hogy a magyar heraldikát józanság, realizmus jellemzi, mely idegenkedik a stilizált alakoktól; a címerképekben az értelmet keresi, épp ezért szereti a jelenetes ábrázolást, a szimbolikát. Nem szabad azonban magyar fejlődését valamilyen speciális iránynak tartani. A kor és a megfelelő áramlatok szelleme hozta magával a legtöbb mozzanatot azáltal, hogy a művészetek érvényesülésének és hatásainak egyre tágabb tere nyílt meg a heraldika számára is. Az bizonyos, hogy a magyar heraldika semmivel sem maradt el a nyugati heraldikájától.

3. A heraldika hanyatlásának kora.

A) Erdély. A mohácsi csata fordulópontot jelent a magyar heraldikában is. Míg 1526 előtt, egy-két kivétellel, csak nemesek kaptak címeradományt, a Habsburgokkal nálunk is meghonosodik az armalista nemesség. A címeradományok jobbára nem-nemesek részére szólnak. A Habsburgok trónraléptével a heraldika hanyatlása kezdődik, ami a kor átalakulásából is érthető. A puska és ágyú korában a címerek csak díszítő szerepet tölthettek be; helyük többé nem a harcmező.

Csak arra szolgáltak, hogy tulajdonosuk büszkélkedjék armálisával és vele kapott nemességével.

A mohácsi csata után a magyarországi renaissance-nak új korszaka kezdődik, melynek egyik ágát Buda helyett Bécsből irányítják, a másik ága pedig Erdélybe vonul át. János király a trónnal elődjei címerfestőit is átvette. Az armálisok festett címerei stílusban és művészi kivitelben követik II. Ulászló és II. Lajos armálisait. A királyi kancellária címerfestői azáltal, hogy — legalább részben — a királyi udvarral Erdélybe huzódtak, kifejlesztették az erdélyi, minden ízében magyar iskolát. Ez az iskola az emléktárgyból magános szigetként emelkedik ki, önállóan fejlődött a maga realisztikus vonásaival s néhány kivétellel művészi miniatűröket termelt.

Heraldikai tekintetben azonban az erdélyi armálisok a legmélyebb süllyedést jelentik. Erdély heraldikája a XVII. sz. elejéig az olasz-renaissance nyomdokain haladva, éppen ennek hatása alatt hozza létre a XVII. században torzszülötteit. A heraldika süllyedésének a kora, így nevezzük ezt az időszakot, mert a heraldika szabályainak betartásáról nincs többé szó, de ugyanakkor magyar és önálló fejlődésű ez a heraldika, mert minden ízében természetes és kerüli a másik irány stilizálásait.

Olasz-renaissance alkotás a Szapolyai János király által 1532-ben adományozott Vécsey-armális címere:¹ kék pajzsban ötormójú várfalból kiemelkedő, balra forduló oroszlán, mellső lábaival vörös mezőben felhőkből kinyúló páncélos kart ábrázoló pajzsot tartva.

Báthory István oroszlanos armálisait Lengyelországban adta ki s ezért nem bizonyos, hogy címerképeik erdélyi kéz alkotásai. Kivétel szempontjából azonban ehhez a csoportozhoz tartoznak. Az 1576-ban Budai János² és az 1583-ban Lipót János³ részére kiállított armálisok oroszlanjai élethű ábrázolások; a szőrözet, sörény, bajuszszálak mind kiemelik a naturalisztikus irányt.

Báthory Zsigmond címerei között már több otromba, nehézkes alakot találunk. Különböző kezek alkotásai, más-más stílus bélyegét hordva magukon. Szébb kivitelű az 1602-ben Vadasdi Dakó István részére adományozott: koronából

¹ Századok, 1889. 124.

² Sándor I.: Címereslevelek. No. 6.

³ Áldásy: Címereslevelek, I. k. 114. sz.

kiemelkedő, kardot tartó oroszlán.¹ De durva, nehézkes alak az ágaskodó, majdnem emberfejű, mellső lábaival hosszúszerű keresztet tartó oroszlán, melyet Szabó Györgynek adományoz 1589-ben.²

Sok érdekes oroszlánábrázolást találunk Báthory Gábor címeradományai között. A Miszleiaromásban sziklán ülve, jobbában kulcscsomót tartva látjuk³ (11. kép.). Több címeradományában csak a sisakdíszben fordul elő oroszlán, mint pl. az 1610-ben kelt, hét hadnagyának és ötvenkét vitézének adott armálisban, hol jobbában véres kardot, baljában keresztes pajzsot tart;⁴ más, szintén tömeges, több közvitézének 1611-ben adományozott armálisában két egymással szembe forduló és flintát fogó oroszlánt látunk vörös mezőben.⁵ Különösen érdekes az 1610-ben kelt, Elek János hadnagy és 128 más vitéz részére szóló armális.⁶ A címerben páncélos vitéz áll fekvő oroszlánon. Ehhez hasonló ábrázolás csak sírköveken fordul elő. Változatos, kevés kivétellel tetszetős kivitelű címerek, — de heraldikai szempontból lehetetlen alkotások.

Sok armális maradt Bethlen Gábortól, valamennyinek címerképe változatos és érdekes alkotás; magukon hordják a nagy fejedelem udvarának légkörét. Nagy István harcban szerzett érdemeiért 1616-ban művészi kivitelű, torkán karddal átütött oroszlánt kapott címerül⁷ (15. kép.). A Szaniszló-armális (1621-ből) oroszlánja a pajzs keretéből emelkedik ki, mellső lábaiban búzakévet tartva.⁸ Nagy Ferenc armálisában (1626) az oroszlán zászlós kopjára tűzött török fejet tart.⁹ Az erdélyi református papoknak 1629-ben adományozott armális oroszlánja gomolygó felhők közül emelkedik ki.¹⁰

Természetességük mellett másik vonása az erdélyi címereknek, hogy nem sablonosak, mindegyiknek megvan a maga sajátos tulajdonsága,

mindegyiknek van kimondott, vagy sejthető jelentése: a levágott török fej, az átszúrt torkú oroszlán kiváló haditettre emlékeztet, a református papoknak adományozott, felhőkből kiemelkedő oroszlán hivatásuk magasabbrendűségére és az ebben rejlő erőre céloz. Az adományozók foglalkozására utal a Márk-¹¹ és Kovács-¹²armálisok oroszlánjának ábrázolása. Mindkettőben egyik lábával kardot, a másikkal tollat tart. A Kulcsár-armális (1627) címerképén az oroszlán fölemelt jobbában kulcsot tart, nyakában pedig karikán függő kulcs-csomót visel¹³ (16. kép.).

Bethlen után kezdetleges kivitelű, nehézkes ábrázolások következnek. Ilyenek láthatók Brandenburi Katalinnak egyébként heraldikai ritkaságok közé tartozó armálisain,¹⁴ valamint Barcsay Ákos címeradományain.¹⁵

Az erdélyi címeres gyakorlat letűnése az, amit Apaffy Mihály armálisai mutatnak. Néhány vonás ugyan emlékeztet még a magyar naturalizmus irányára, de már előretör a bécsi befolyás, Erdély függetlenségének közeli végét jelezve. Az oroszlán szokásos ábrázolása: kardot vagy pajzsot tart. Említésre méltó ez időből az adományos kereskedői mivoltára utaló Meder-armális (1681) oroszlánja, mely jobbában Mercur-botot, baljában ezüstpénzt tart.¹⁶

Az általános vonásokat tekintve az erdélyi gyakorlat végig megtartja realisztikus jellegzetességét. A pajzs kék színe már valóban a levegő kékjét jelenti. Az oroszlán talapzaton, eleinte zöld alapon áll, mely lassan fölelevenül fűvel és virágokkal. Az erdélyi címerek sohasem váltak oly sablonossá, mint a bécsi király udvarából kikerülő armálisok. Erdély vette át és fejlesztette tovább a mohácsi vész után a sajátos magyar irányt, mely azonban Erdély függetlenségének a megszűnésével véget ért.

B) *Magyarország.* A török hódoltság és az

¹ Sándor i. m. No. 29.

² U. o. No. 15.

³ Orsz. lvt.: Br. Radák lvt. 1609. — Áldásy: Címereslevelek, I. k. 166. sz.

⁴ Sándor i. m. No. 66.

⁵ Sándor i. m. No. 73.

⁶ U. o. No. 71.

⁷ U. o. No. 87.

⁸ Gen. füzetek, II. évf. 92.

⁹ Sándor i. m. No. 128.

¹⁰ Áldásy: Címereslevelek, I. 234. sz.

¹¹ Sándor i. m. No. 131. 1627-ből.

¹² U. o. No. 143. 1628-ból.

¹³ Turul, VII. 108. Közli Komáromy András.

¹⁴ A Liskovai Liskó-cs. armálisa 1630-ból. Nemz. Múz. lvt.; Közölve Áldásy-Czobor: Címereslevelek, III. 532. sz.

¹⁵ Szabó-armális 1658-ból. N. Múz. lvt. — Endes-armális 1659-ből, melynek kerete elütően rombus alakú. Gen. füzetek, I. évf. 87.

¹⁶ N. Múz. lvt. Az armálison a címerkép helye üres, ami az erdélyi gyakorlatban nem ritka jelenség.

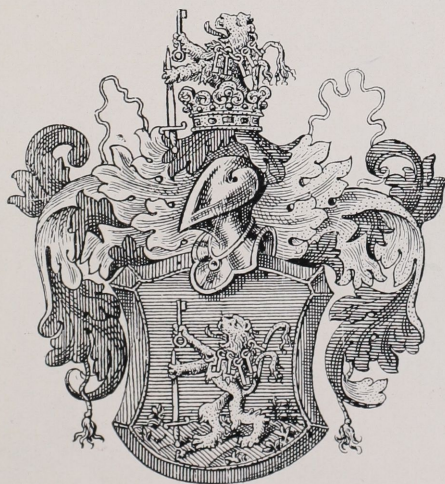
13.

14.

15.

16.

17.

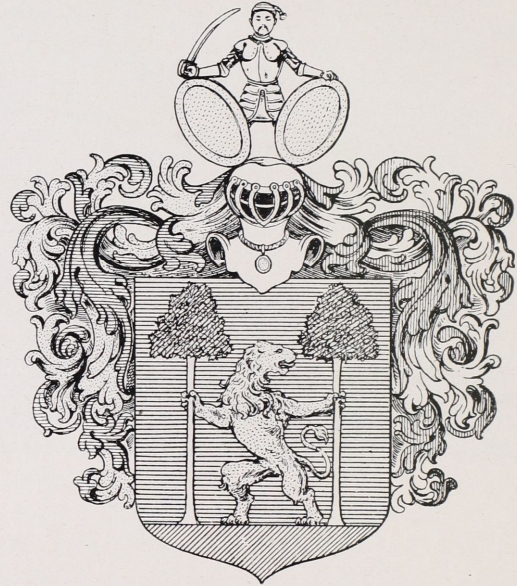
18.

19.

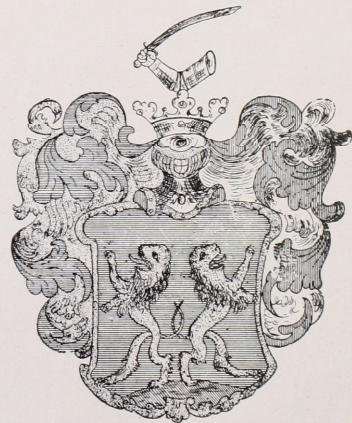
20.

21.

22.

23.

ország három részre szakadása a művészet terén is éreztette súlyos következményeit. A király Bécsbe költözvén, az udvar megszűnt a magyar művészeti kultúra irányító tényezője lenni. A heraldikában megkezdődött a német befolyás lassú, de biztos térfoglalása. I. Ferdinánd uralkodása még átmeneti időszak, melyre jellemző megfigyelést tettek Áldásy és Csoma. Szerintük I. Ferdinánd armálisai elődjének olasz-renaissance irányát követik, de ez megszűnik abban a pillanatban, midőn Ferdinánd elismert királya lesz Magyarország. Ettől az időtől kezdve a német-renaissance válik uralkodóvá a magyar heraldikában, a német heraldikai ízlés érvényesül a magyar címereken. Ferdinánd ügyesen számolt a körülményekkel, míg nem látta teljesen biztosítotttnak a maga számára a magyar koronát.¹ A német befolyás azonban az első században csak javítólag hatott a magyar heraldikára, mely éppen az olasz-renaissance hatása alatt indult hanyatlásnak a heraldikai szabályok semmibevétele miatt. Az I. Ferdinándtól Rudolffig terjedő korszak armálisai a későbbi korhoz viszonyítva a magyar heraldika legjobb termékei közé tartoznak. Kivitelben, művésziességben felülemelkednek az olasz hatású heraldika termékein.

I. Ferdinánd armálisai sok érdekeset mutatnak az oroszlán ábrázolása tekintetében. A Keledy-armális vörös pajzsában arany oroszlánfő lebeg, «torvis oculis», mogorva tekintettel, amit a szemek ferde állása fejez ki.² A Fejérpataky-armális címerében az egyszarvúval szemben álló arany oroszlán már a német-renaissance alkotása; a szöveg szerint: «invicemque ironice (ut aiunt)» nézik egymást³ (17. kép.). A Gulden-armálisban zöld hármashalmon álló két fehér oroszlán, keresztet,⁴ Eszéki Kovách Lőrinc címerének oroszlánja pedig jobbáiban kardot, baljában bocskort tart. Utóbbi címerábrázolás jelentését az armális meg is magyarázza: «framea tui militaris animi, quo nobis et sacrae coronae inservis significatio nem denotat, calceus vero originis et familiae tuae, plebeae, ex qua in lucem habilitatis venisti repraesentat.»⁵ Legérdekesebb ábrázolás a Törteli

Kun Balázs-féle armális címere: kék pajzsban vörös ruhájú, sisakos vitéz kezeivel szétfeszíti az előtte hátsó lábain álló és fejét hátrafordító oroszlán száját⁶ (18. kép.). Jelentését nem ismerem, ábrázolásával elűt Ferdinánd többi címeradományától.

Bár Rudolffig jobbára művészi armálisokat látnunk, a sablonosság már átveszi uralmát. Ha egymásutáni sorrendben nézzük a címereket, szembeötlő az azonosfajta címeralakok egyhangú, alig valamiben különböző ábrázolása. Az oroszlán általában zöld alapon vagy zöld hármashalmon áll, legtöbbször kardot tart. Megjegyezzük, hogy a «cauda bifurcata» mellett a «cauda trifurcata» is megjelenik. Kivitel tekintetében igazi műremek pl. a Cseh-,⁷ a Pesthy-⁸ és Pekh-armálisok⁹ oroszlánja, melyek közül sok Rudolf magyar címerfestőjének, Bocskay Györgynek a kezéből került ki.¹⁰ A Wajay-armális oroszlánja lépő alakban, «motu cursivo» ábrázoltatik.¹¹ A sablon alól kivétel néhány érdekes ábrázolás: a Morál-armális címerében zöld halmon álló vár van, melynek falain oroszlán lépdel.¹² A Krasznay¹³- és Bornemissza¹⁴-armálisok címerében folyóból emelkedik ki az oroszlán. A Krasznay-armális szövege «leopardus»-t mond, de a rajzban oroszlán van. A heraldikusok az oroszlán ábrázolásában különböző elnevezéseket használnak, amit az armálisok szövegében természetesen nem találunk meg. Az oroszlán és leopárd közötti különbséget a fej állása határozza meg. Az oroszlánt ágaskodva és profilban ábrázolják; ha szembenéz, akkor leopárd a neve. Ámbár az armálisok festészete a kivitelben is megkülönbözteti a leopárdot. A lépő oroszlánt leopárdos-oroszlánnak (lion leopárdé, leopardirter Löwe), az ágaskodó leopárdot pedig oroszlános-leopárdnak (léopard lionné, gelöwerter Léopard) nevezik. Így a Huszár¹⁵-armálisban, jól lehet szövege oroszlánt mond, oroszlános-leopárdot látunk.

⁶ Turul, VII. 193. 1549-ből.

⁷ Címereslevelek, II. 310. sz.

⁸ N. Múz. lvt.: Széchenyi-cs. lvt. 1580.

⁹ N. Múz. lvt. 1598.

¹⁰ Áldásy: Címertan, 56.

¹¹ Címereslevelek, II. 452. sz.

¹² N. Múz. lvt. 1578.

¹³ U. o. 1573.

¹⁴ U. o.: br. Jeszenák-cs. lvt. 1578.

¹⁵ Turul, X. 102. 1572-ből.

¹ Áldásy: Címertan, 56., Csoma i. m. 123. és köv. II.

² N. Múz. lvt. 1561.

³ U. o. Fejérpataky-cs. lvt. 1564.

⁴ 1550-ből. Áldásy: Címereslevelek, II. 145. sz.

⁵ U. o. II. 129.

Majd mindegyik armális szövegében találunk utalást a címeralakok jelentésére. Pl. a Tótdíosi-címer (1593-ból)¹ koronából kiemelkedő, kardot tartó és két csillagtól kísért oroszlánját a szöveg így magyarázza: «leo vitae tuae integritatem et candorem, quam pro dulcis patriae tuae defensione periculis, quae per mucronem exprimuntur, obicere, nec mortem ipsam reformidare dubitas, stellae fulgentes non inepte denotant.»

Mint hogy sok család van, mely címerét nem adomány alapján használta és az adományosok közül is soknak nem ismerjük az armálisát, ezért ilyeneknél pecséteken, vagy más emlékeken kell keresnünk oroszlános címerábrázolásokat. Renaissance alkotás az Illenfeld András sírkövén lévő, égő gránátot tartó oroszlán.² Wesselényi I. Miklós 1587. évi sírkövén³ az oroszlán halfarkúnak van ábrázolva. De ebből nem szabad valami mithologiai szörnyet következtetnünk, mert ez csak a véső tudálékossága, ki cifra farkat akart az oroszlánnak csinálni. Ilyen halfarokszerű oroszlán látható pl. Szaploneczay László táblabíró pecsétjén is.⁴ Az oroszlán farka jó eszköznek kínálkozott a festő vagy vésnök számára, hogy fantáziáját szabadjára eressze. A kettős, hármas farkok eredete a farok bojtjának cifrázatára, szétválasztására vezethető vissza; a kettős bojtból lassacskán kettős és több osztású farok lett. Bocskay Erzsébet 1577. évi érmén a pajzsmezőben ülő helyzetben ábrázolt oroszlánnak a farka pl. egész leveles fává van kiképezve⁵ (19. kép.). Ugyanilyen az oroszlán ábrázolása Bocskay István érmein is.⁶

A magyar heraldika, mint másutt is, a XVII. században lép a legmélyebb hanyatlás korszakába. Gyakorlati fontosságát teljesen elvesztvén, csakis dekoratív jelleggel bír. A címereket már nem annyira érdemekért, mint inkább pénzért osztogatták. Aki tehát többet fizetett, díszesebb armalist kapott. Különösen áll ez a XVIII—XIX. századra. A címerek megőrzik naturalisztikus irányukat (pl. a pajzs kék színe, a zöld hármashalom,

az oroszlán ábrázolása), de ennek sablonosság lesz a következménye, a sok egymással teljesen egyező címer. A továbbiakban csak az elütő és legérdekesebb példákat soroljuk fel még az oroszlán ábrázolására.

Gyakori a vérző török fejet tartó oroszlán.⁷ Heraldikai ritkaság az 1629-ből való Dorogh-armális oroszlánja;⁸ ugyanis a XV. századi Farnasi-címerhez hasonlóan kékszínű és a pajzs színe arany. Néhány címerben az oroszlán színe fekete, pl. a Zimmermann⁹- és Majthényi¹⁰-armálisokban, de fehér és vörös oroszlánok is előfordulnak német mintára. A festő járatlansága okozta, hogy néha egész fura alakok szerepelnek, különösen III. Ferdinánd armálisain. Az Újlaki-Szabó armális oroszlánjának egész testét sűrű szőr fedi, majomszerű alak;¹¹ egy másik armális oroszlánjának fejéről a sörény mint valami hosszú művészhaj omlik alá;¹² máshol meg szinte szörny-fejeknek látszanak az oroszlánfejek; pl. szinte cápafeje van a Szeömpczey-armális oroszlánjának,¹³ koronával fején kakasfejhez hasonlító Győri-Nagy István címerén¹⁴ (20. kép.); kétlábonjáró foka benyomását kelti a Novák-armális,¹⁵ és még számos más hasonló, torzított változatát sorolhatnók fel.

Az idő haladásával egyre szaporodó armálisoknak, úgyszintén a pecséteknek hosszú sorát kell vizsgálgatnunk, míg azt egy-egy, a sablontól eltérő ábrázolás megszakítja. De megéri a fáradságot, mert olykor egészen meglepő ily ábrázolásokra bukkanunk. A szepesmegyei Spillenbergcsalád oroszlánját nyaka köré tekert kigyó fojtogatja.¹⁶ A Török-armális oroszlánja hullámozó folyóból emelkedik ki.¹⁷ Thököly 1683-as évszámú érmének hátlapja kardot tartó kart ábrázol, melynek

⁷ Pl. a Juren-armális. Nemz. Múz. lvt. 1660., vagy a Kenessy-címer 1626-ból. Közölve: Családtörténeti jegyzetek. 5. füz. 134.

⁸ Gen. füzetek, VII. 25.

⁹ 1630. Áldásy-Czobor: Címereslevelek, III. 536. sz.

¹⁰ Kézirattár, 227. fol. lat. 104. l. 1678-ból.

¹¹ Nemz. Múz. levéltára, 1655. Közölve: Címereslevelek, I. 335. sz.

¹² Tóth-Szigethi Mihály-armálisa 1656-ból. Címereslevelek, I. 341. sz.

¹³ 1657. U. o. 345. sz.

¹⁴ 1659. U. o. 358. sz.

¹⁵ 1659. U. o. 360. sz.

¹⁶ 1633-ból származó gyömbértartóról. Közli Csoma: Arch. Ért. VIII. 137.

¹⁷ N. Múz. lvt. 1644.

¹ Áldásy: Címereslevelek, II. 425. sz.

² A kassai székesegyházban. Arch. Ért., Új f. VII. 340. 1587-ből.

³ Arch. Ért. X. 21.

⁴ Turul, XIX. 84. 1695-ből.

⁵ Weszerle: Tab. Transsilvaniae. III. 5. ábr.

⁶ 1606-ból. U. o. VI. 5. ábr.

felső peremén két koronából kiemelkedő kis orosz-lán tart közösen egy szablyát¹ (az orosz-lán Thököly címerének alakja).

Szokatlan alakban, hátrafordított fejjel ábrázoltatik az orosz-lán a Cekus-² és Gustinyi-³ (21. kép.) armálisokban. Az előbbiben baljában hegyével a föld felé fordított kardot tart, utóbbiban pedig két fa között áll és ezek törzsét fogja mancsaival. Hozzájuk csatlakozik a Várad-i Kalmár-armális: kék mezőben arany orosz-lán, mely mély, fájdalmas tekintettel néz hátra és jobb első mancsával fülét vakargatja.⁴ (22. kép.) Nem a festő tréfája, mert a szöveg is kiemeli, hogy az orosz-lán hátrafelé néz. «Az orosz-lán ezen helyzete példa nélkül áll a heraldikában. A hátranéző orosz-lán maga is ritka az egész világ heraldikájában, mert ez a helyzet bizonyos fokig a menekülés látszatát kelti», — itt a menekülés és a kudarc is ki van fejezve. A tréfás-címerek csoportjába sorolhatjuk őket. Nem emelik a magyar heraldika hitelét, de a heraldikai hanyatlást jól mutatják.⁵

I. Lipót egyik armálisában sasok visznek egy hátán fekvő vörös orosz-lánt.⁶ A Dinhoffen-armális orosz-lánja fenyő leveleit tépegeti.⁷ Két egymásnak háttal álló orosz-lánt látunk a Csomortáni-címerben, melyek mintha tánc lépésben mennének előre⁸ (23. kép.). Amennyiben hű a rajz, úgy a Gyulaffy-család grófi diplomájának sisakdíszén lévő, kardot markoló orosz-lán mancsa emberi ujjakban végződik.⁹ Branyuk György zágrábi püspök (1723—48) címerében madarat tartó,¹⁰ a Rhédei-grófok diplomájában pedig átszúrt mellű orosz-lánt látunk.¹¹ Az adományozott foglalkozására utalnak, az Oszterhueber-¹² és Haager-armálisok.¹³ Az előbbi armális szerzője légrádi, az

utóbbié budai postamester volt; ezért mindkét címer orosz-lánja postakürtöt tart. Nagyon érdekes a Liptay-armális címere.¹⁴ Ábrázolása a következő: fogaival és karmaival földön fekvő, vérző tigris marcangoló orosz-lán.

A hanyatlás korának a XVII. századtól napjainkig német-osztrák befolyás alatt készült, kevés változatosságot mutató armálisairól nincs különösebb mondanivalónk. Csupán megállapítjuk, hogy túlnyomó többségben megtartják a realisztikus ábrázolást. Jól látjuk ezt, ha összehasonlítjuk címereinket a bécsi udvar nem magyarok részére adományozott armálisaiival. Utóbbiak címerképein hemzsegnék a különböző színű: fekete, fehér, vörös, arany orosz-lánok, míg nálunk a «naturali suo colore depictus» uralkodik, mely kitétel az osztrák armálisok szövegében nem találkozunk.¹⁵

1848-ban megszűnik a magyar nemesség előjoga s ezzel a magyar heraldikát lezártnak tekinthetnők. Az armálisok adományozása azonban tovább folyik, mégpedig eleinte birodalmi formában, minthogy az összm monarchia eszméjének megfelelően csak birodalmi nemességet ismertek. Csak Ferenc József uralkodásának későbbi szakában térnek vissza a korábbi magyar gyakorlatban használatos armálisok.

Talán az eddig utolsó magyar, egyben orosz-lános armálisnak tekinthetjük IV. Károly 1918. október 19-én Szombathelyen kelt adományát, melyben Markóczy Antal ezredesnek és utódjainak nemességet, címert és a Fonyódi előnevet adományozza.¹⁶ A hasított pajzs jobboldali kék mezejében jobbjában kardot tartó arany orosz-lán van. A címer sisakdísze koronából kinövő, jobbjában kardot, baljában levágott medvefőt tartó orosz-lán.

Végigtekintve címereinken a XIV. századtól a legújabb korig, megállapíthatjuk, hogy heraldikánk — természetszerűleg alkalmazkodva a kor áramlataihoz — soha egy lépéssel sem maradt el a nyugat heraldikájától, sőt nem egyszer érdekességével, változatosságával felül is múlta azt.

DONÁSZY FERENC.

¹ Weszerle: i. m. XIV. t. 9. á.

² 1629-ből. Gen. füz. VII. 109.

³ 1757-ből. Turul, XXIII. 132.

⁴ 1669-ből. Turul, XXIV. 66. — Csoma i. m. 148.

⁵ Csoma i. h.

⁶ Sajnos csak szövege van meg N. Múz. Kézirattár 227. fol. lat. 102. l. 1686-ból.

⁷ U. o. 99. l.

⁸ N. Múz. lvt.: Szent-Iványi-cs. lvt. 1722-ből.

⁹ Turul, XI. 153. l.

¹⁰ 1743-ból származó pecsétjéről. Végh Gyula kéziratából.

¹¹ 1744. Áldásy i. m. I. 499. sz.

¹² Nagy Iván folyóirat, III. 18. 1741-ből.

¹³ Kézirattár 3519. fol. lat. 110. l. 1741-ből.

¹⁴ 1722-ből. U. o. 25. l.

¹⁵ Lásd erre vonatkozólag a N. Múz. ausztriai armálisait (több közölve Áldásy i. m.-ban) és az Adler kötetét.

¹⁶ Fogalmazványa az Országos Levéltárban.

A ZÓLYOMVÁRMEGYEI ZOLNAY-CSALÁD.

A zólyomvármegyei Zolnáról származó *Zolnai Zolnay*-családnak e vármegye történetében jelentős szerepet játszott főága, több, máshová települt, részben ma is élő oldalágat hajtva, 1853-ban Zolnay Lajos kir. tanácsossal hatszázados virágzás után kihalt. E család régente gyakran szerepel *Zolnai Stek*, *Zolnai alias Stek* néven is. A Zolnayak azonban a Stek névben kimutathatólag ősanjuk, Zolnai Stek Ilona, Zolnai Péter deák neje (1494—1527) kihalt családjának vezetéknévét őrizték.

A más megyékbe származott oldalágak szét-szóródása folytán a Zolnayak zólyomvármegyei birtokait 1853-ban leányági utódok öröklék; de ezek hamarosan megválnak az ősi jószágoktól. 1865—70 körül vandál módon elpusztula a Zolnayak becses könyv- és levéltára,¹ minek következtében a család eredetének és középkori történetének a felderítése széleskörű kutatást igényelt.

A család ősi, zólyomvármegyei törzséből kisarjadt mellékágak Sáros, Zemplén, Nógrád, Pozsony, Gömör, Heves, Pest és Torontál vármegyékbe szakadtak s közülök az előbb Késmárkon, majd Bártfán az ág. evang. gimnázium konrektoraként működő, 1593-ban meghalt Zolnay Konrádtól eredő sárosi és zempléni (utóbb Gönczi-Zolnay), valamint a Nógrád megyébe ugyancsak a XVI. század végén települt Zolnay-családok ma is élnek.²

A zólyomvármegyei Zolnayokról a Zolnával szomszéd Nagyócsán született Bél Mátyás műve is megemlékezik.³ Nagy Iván a családnak csak kihalt zólyomvármegyei főágát ismerve, az egész családot kihaltnak mondja.⁴ Kőszegi viszont, aki csak a Sárosból Pest megyébe került Zolnayakat ismeri, téves névazonosítással a családot a Sáros megyében 1278-ban birtokos Budkától, Solna fiától származtatja.⁵

A család történetét kimerítőbben csak a XV. század második felétől ismerjük. Ugyanis 1500-ban kezdődnek Zólyom vármegye rendszeres jegyzőkönyvei és a Zolnaiak is ekkor kezdenek, főleg a Stek-családdal való rokonságuk révén, újra tekintélyesebb szerephez jutni. E jegyzőkönyvek, valamint a ma már csak töredékesen meglévő családi iratok, továbbá közlevéltáraink mellett jelentős forrásul szolgáltak e dolgozatomhoz dr. Répási Mátyás volt zólyomvármegyei alispánnak a megye levéltárából a Zolnayakra vonatkozó becses kijegyzései, valamint dr. Föglein Antalnak, a vármegye utolsó magyar főlevéltárnokának több tanulmánya és hivatalos használatra összeállított ismertetése.⁶

A Zolnay-család eredetének felderítéséhez szükséges, hogy megismerjük úgy Zolnának, a család névadó fészke, mint a Zolnayak által családnevül is használt Zolnai Stek név kapcsán a Stek-családnak a történetét.

A Zólyom városától északkeletre nyolc kilométernyire, fekvő *Zolna* már a XIII—XIV. sz. fordulóján szerepel. A falu területét ekkortájt, valószínűleg 1296-ban kapja — mint ezt más alkalommal már kimutattuk⁷ — számos szomszédos birtokkal együtt *Kürtösi Radon comes* (1223—1250) családjának egyik tagja. A falu alatt elfolyó patakot (fluvius Zolna, duo fluvii Zolna, Zolnavyze) 1282-ben említik először.⁸ 1311-ben már lakott hely.⁹ Nevét patakján kívül az ebbe ömlő Zolnica-csermely máig, a közeli Ózolnahegy (Ozolnalyge, mons Usolna) a XIV. századig őrzi.¹⁰

Kürtösi Radon comes utódai, Bitó és Zobrata 1300 körül már meg is települnek a rokonaik szomszédos birtokaihoz mérten kisterjedelmű, de termékenyebb Zolnán és ezek példájára itt 1311-ben Szent István első vértanú tiszteletére kegyúri kápolnát is emelnek.¹¹ Ez az átmeneti stílusú templom máig áll. 1326-ban az egyházra vonat-

¹ Ján Slávik: Dejiny zvolenského ev. senioratu 783. és köv. ll.

² Tóth: Sáros vm. monogr. I. 499. — Borovszky: Gömör vm. mon. 660. — Orosz: Heves vm. nemes családdai 258. — Borovszky: Pest vm. mon. I. 488; Torontál vm. mon. 126, 477.

³ Notitia R. Hung. II. 236.

⁴ Magyarország. nemes csal. XII. 421.

⁵ Nemes családok Pest várm.-ben 383, 444.

⁶ 1323/1929. Orsz. Levéltári (ezentúl O. L.) szám.

⁷ A Madáchok ősei és a Kürtösiék. Turul, 1936. 19—29.

⁸ Fejér, V. 3, 114.

⁹ U. o. IX. 1, 544.

¹⁰ Anj. O. III. 27; VII. 205.

¹¹ Fejér, IX. 7, 544.

kozó kiváltságlevelüket Donch mester, a híres zólyomi főispán közbenjárására megerősítettik Boleszló esztergomi érsek által. Úgy látszik, fiutódok nélkül haltak el, mert 1336—7-ben már unokaöccsük, Radon comes Madách nevű fiának, a Madách-család őseinek egyik unokája, Benedek fia *Zolnai Tamás* (de Zouna) a zolnai földesúr.¹ Utóbbi 1336-ban Donch főispán oldalán résztvesz az osztrák hadjáratban. A következő évben a Zolnával szomszéd Számpor falut zálogbavevő Láczi András comes dobronyai alvárnaggyal, a Láczy-Rákóczyak őseivel perlekedik. További sorsát nem ismerjük. Minthogy azonban a Kürtösi Radon comestől származó, a XIII. század végéig Zólyom vármegyében, mégpedig éppen Zolna vidékén birtokosok egy része: a Polthári Soósok, Kürthössyek, Baloghyak, Madáchok ősei a XIV. század folyamán a birtokaikat elnyeléssel fenyegető zólyomi váruradalmak terjeszkedése elől visszatelepülnek eredeti helyük, Nógrád-Kürtös vidékére és végkép eltűnnek Zólyomból, ahol a váruradalmak, Zólyom, Zólyomlipcse, Dobronya, Végles részben átveszik birtokaikat, másrészt a továbbra is Zólyomban maradt Radon-utódok (a Mikefalvi Micsinszkyek, a Lukavicei Lakaviczkyak, a Zolnai Tamás utódaiul tekinthető Zolnai Zolnayak) további birtokszerzésének gátat vetnek, feltehetjük, hogy Zolnai Tamás utódai lassan elszegényedtek.²

Zolna egyébként már Nagy Lajos alatt adómentességet kap és ezzel a kiváltságos helységek közé emelkedik. E kiváltságát 1406-ban Zsigmond, 1464-ben pedig Mátyás király is megerősíti.³ 1424-ben, mint a véglesi uradalom egyik tartozéka, Zsigmond király adományából Borbála királyné birtokába jut.⁴

Ugyanezekben az időkben *Zolnai András*, a «régi, történelmi emlékekkel bíró Zolnai-család tagja» lemásolja az Újszövetséget. A kodex egyik lapján megtaláljuk kézjegyét: «scriptus per manus Andree de Comitatu Zoliensi de civitate Zolna sub anno 1425».⁵ Ez a kodexíró *Zolnai András*, csakúgy,

mint utóbb Zolnai Péter deák (1494—1509), *zólyomi várnagy, a Zolnai Zolnay-család okiratilag kimutatható őse, a Kürtösi Radontól származó jenti Zolnai Tamásnak elszegényedett utóda lehetett.* A kegyurasság kontinuitása, mely szerint Bitó 1311-ben emelt zolnai kápolnájának 1708-ig, újból kath. kézre jutásáig, a Zolnayak a kegyurai, a név- és birtokazonosság, valamint a Zolnai Stek-családdal kapcsolatos alábbi negatív bizonyítékon kívül támogatja ezt a feltevést az is, hogy a Zolnayak ma is használatos címere motivális azonosságot mutat a Kürtösi Radon comestől származó más családoknak — egyébként egymásával is rokon — címereivel.⁶

1440 és 1466 között Erzsébet királyné és Hunyadi János kormányzó, majd Mátyás király ismételten megadományozzák Lipóczi Miklóst, előbb Erzsébet királyné sáfárát, utóbb Dénes érsek esztergomi várának provizorát, továbbá a Lipóczi- és Dolinai-családok tagjait a zólyomvármegyei Póráz falucskával és Zolnán egy kúriahelyen épült, eredetileg egy királyi soltész által lakott faházzal. A Lipócziak és Dolinaiak 1466. május 4-én tartott zolnai birtokbeiktatásánál a szomszédok között jelen van Véglesi Justh Jodok véglesi várkapitány oldalán bizonyos *Zolnai Sthek János*.⁷ Ekkor találkozunk először a Stek (Sthek)-család nevével, melyet utóbb a Zolnay-család is felvett és századokon át használt. Világos, hogy az említett Sthek János nem a Lipócziak, vagy a Dolinaiak révén kerül Zolnára. Ezek zolnai birtokához neki csak mint szomszédnak van köze. A Lipócziak itteni birtokát a Zolnai néven is említett Lipóczi Veronikának a férje, a Liptóból ide telepedett Leustách, 1494-ben zólyomvármegyei szolgabíró veszi át s alapítja itt a múlt századig Zolnán birtokos Zolnai Leustách-családot.⁸

Zolnai Sthek János Justh Jodok véglesi kapitánnyal került e vidékre. Ő és hasonló fia ugyanis a Justh-család emberei voltak és így bátran feltehető, hogy id. Zolnai Sthek János Justh Jodoktól, Végles urától kapta adományba 1455—1460 körül a véglesi uradalomhoz tartozó Szebedény falut és az ezzel szomszédos Zolna egyik

¹ O. L. Madách-cs. lt. 1336—7.

² Turul, 1936. 19—29.

³ O. L. Liber regius, I. 389.

⁴ M. Tört. Tár, XII. 275.

⁵ Csontos: Könyvmásolók és betűfestők a XIV—XV. sz.-ban. Magy. Könyvszemle, 1879. évf. 139. A kodex jelenleg a sárospataki kollégium tulajdona.

⁶ Turul, 1936. 29.

⁷ Zolnai Leustach-cs. lt. Bpest. (Fotokópiák az O. L.-ban).

⁸ Majláth: A Szentkeresztiek. Turul, 1898.

kúriáját és malmát. Szinte bizonyosra vehető, hogy abból a kiváló, Körmöcbányáról a XV. században szétágazó Stek-családból ered, amelynek más ismert tagjai: *Stek Konrád* (1435) körmöcbányai jegyző és polgár,¹ *Stek Gáspár* (1494—1495) körmöci kamaragróf és városbíró,² ennek fia *János* (1510) a pécsi székesegyház orgonamestere.³ Gáspárnak a fivére *Boldizsár* mester (1478—1519) selmecbányai városi jegyző, dúsgazdag bányabirtokos és kereskedő, a magyarországi renaissance egyik markáns alakja. Többször jár Itáliában, szenvedélyes könyv- és műgyűjtő, 1479-ben egyike azoknak a bányavárosi uraknak, akik Mátyás királyt és nejét Selmecen fogadják. Valószínűleg innen eredt Beatrix királynéval való személyes jóviszonya. Többször pénzkölcsönökkel támogatja a királynét; egy alkalommal ékszerekkel, itáliai gyümölcsökkel, selymekkel kedveskedik neki. Személyesen ismeri II. Ulászló, majd II. Lajos királyt, továbbá Werbőczy nádort is, akikkel megerősített városi régi kiváltságait.⁴ Ehhez a családhoz tartozhatott ama *Sthek Lénárd* is, akit 1459-ben hontmegyei nemesekkel való hatalmaskodása miatt fővesztésre ítélnék,⁵ továbbá *Stek János* (1480—95) pozsonyi, majd soproni városi jegyző.⁶ Azonban jöllehet a Zolnay-család századokon át nevezi Zolnay alias Stek, sőt Stek de Zolna néven magát, e családnak *nem Zolnai Sthek János az apai őse, hanem ennek veje: Zolnai Péter deák* (1494—†1509), zólyomi várnagy, zolnai birtokos. Minthogy pedig utóbbi sem a Lipóczi-, Dolinai-, sem a Sthek-családból nem származik, de neve és zolnai birtoklása mégis zolnai eredetű nemesembernek mutatja, továbbá mivel a tőle származó Zolnay-család címere a Kürtösi-öscsalád címermotívumaival rokon és végül, mert Zolnay Péter deák zolnai birtoka eltérőleg a Lipócziak (ma Leustách-telek) és a Stekek kúriáitól a Zolnai Bitó-féle 1311-ben épített kegyúri templommal egy telken, vagyis a legrégebb kúriahelyen állott, ennél fogva származását illetve alig kétséges, hogy — mint említettük — Zolnai Péter deák a Kürtösiekből származó

Zolnai Tamásnak és az 1425-ben szereplő Zolnai András kodexírónak egyenes utóda, aki sokáig szegényen élő családját részint kimagaslóbb műveltsége, állása, részint pedig a Zolnai Stek-családba való beházasodása által újra jobbmódúvá és tekintélyesebbé tette.

Zolnai Stek Jánost első, 1466. évi feltűnése után újból 1476-ban, mint Véglesi Justh András megbízottját látjuk Zólyom megye ítélőszéke előtt.⁷ 1479-ben már nincs életben, mert ekkor özvegye, Anna és fiai II. János és László tiltakoznak az új véglesi várúr, Ráskai Balázs beiktatása ellen, hangsúlyozván, hogy Szebedény falu egészen az övék és Zolnán kúriájuk és malmuk van.⁸ Az itt említett Zolnai Stek László ezenkívül még csak egyszer, 1501-ben szerepel.⁹ Fivére, ifj. *János* (1492—1529) eleinte a Justh-család szolgálatában állott; sokat szerepel peres ügyekben, több alkalommal királyi ember. 1492-ben Beatrix királynét is ő iktatja be zólyomvármegyei uradalomba. 1516—29. években Zólyom vármegye szolgabírája.¹⁰ 1508-ban a megyei törvényszéken Mikefalvi Micsinszky János rágalmai ellen védelmezi nővérét, Ilonát, akinek férje, Zolnai Péter deák ez évben halt meg.¹¹

Zolnai Péter deák a zólyomi vár várnagya volt. 1507-ben Dubraviczky Mihály őt kéri fel végrendelete végrehajtójául. A következő évben 200 forintot megveszi a radványi egyháztól a zólyomvármegyei Rakitóc falut¹² (ma Alsó- és Felső-rakitóc). Erre különben a Zolnai-család az e falut még 1296-ban szerző, előbb Rakitóczinak, majd Gadóczinak nevezett Guba-családdal, az 1496-ban kihalt Rakitovszkyak testvércsaládjával való vérrokonsága alapján is igényt tartott. A Zolnaiak és a Rakitóczi-család vérrokonságát az 1655-ben élő Zolnay Péter már négyszáz évesnek mondja.¹³ Zolnai Péter deák Zolnán is birtokos volt, de állásánál fogva a zólyomi várban lakott. Itt is halt meg

⁷ O. L. Justh-cs. lt. 1476.

⁸ O. L. Dl. 20,534.

⁹ Levélt. Közl. III. 240. — 1323/1929. O. L. sz.

¹⁰ Jurkovich: Besztercebánya multjából. IV. cikk. — O. L. Justh-cs. lt. 1492. — Zólyom vármegye levéltára (ezentúl Z. lt.), I. prot. 94/95, 156, 162. — Századok, 1924. 465.

¹¹ Z. lt. I. pr. 19.

¹² O. L.: N. R. A. fasc. 253. nr. 2. — Turul, 1912. 148. — Z. lt. I. pr. 149—51.

¹³ Z. lt. XVII. pr. 342.

¹ Wenzel: Magyarorsz. bány. krit. tört. 47.

² Berzeviczy: Beatrix királyné 569.

³ O. L. Nemz. Múz. Törzsanyag, 1510.

⁴ Berzeviczy: id. m. 569.

⁵ O. L. Justh-cs. lt. 1459.

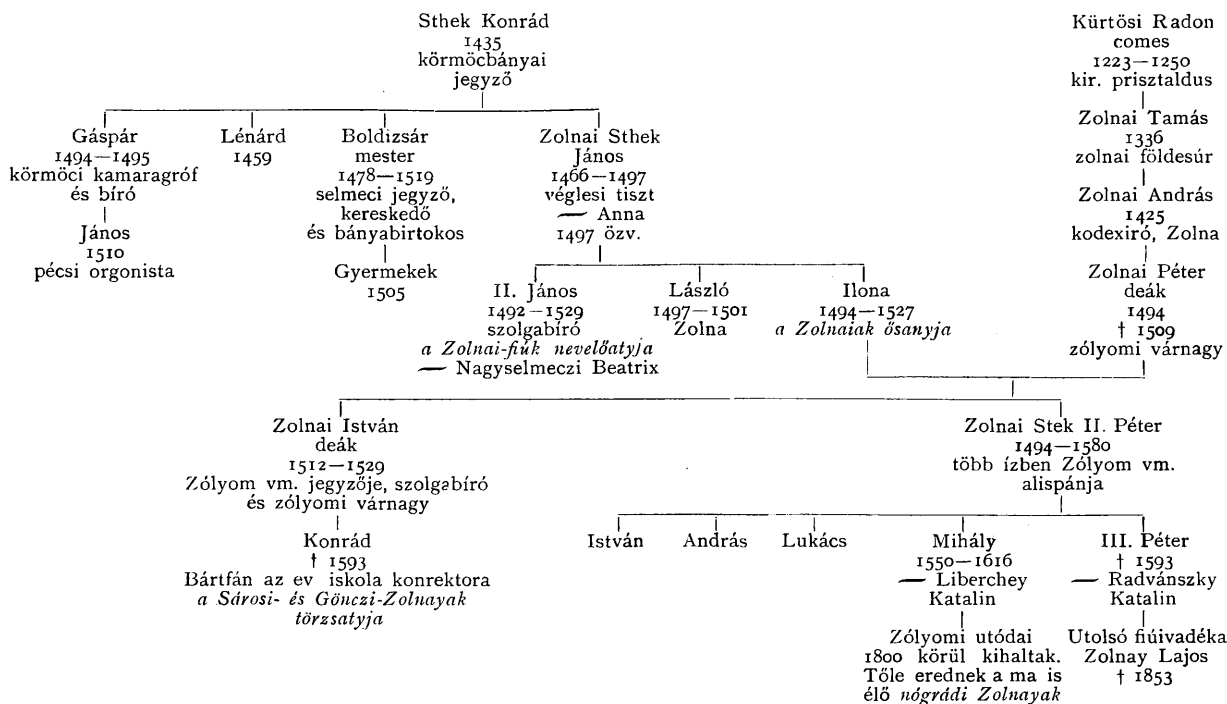
⁶ Vitéz Házi Jenő gyűjtése.

1508-ban. Halálos ágyán neje, Zolnai Stek Ilona és Lukay András zólyomvárosi esküdt, mint tanú előtt úgy végrendelkezett, hogy Rakitóc falu abban az esetben, ha arra a radványi egyház igényt tart, ennek az eredeti vételáron, 200 forinton visszabocsátandó, ellenkező esetben a Zolnai-családé marad. De alig hűnyta le szemét, a radványi pap és Radvánszky György kegyúr siettek a falut erőszakkal lefoglalni, jöllehet abba Zolnai Pétert a garamszentbenedeki konvent 1509-ben törvényesen beiktatta; Thurzó György zólyomi főispán útján pedig az özvegytől és kiskorú fiaitól

és *Lucia* (1534—74), Gálfalvi Prekop István zólyommegyei szolgabíró neje.²

Zolnai István deák és *Péter* rakoncátlan fiatal emberek voltak. 1516-ban összevesznek nagybátyjukkal és egyben nevelőatyjukkal is, Zolnai Stek Jánossal, egy zolnai rét miatt. Ez panaszt emel ellenük a megyei törvényszéken, az ördög fattyúinak (surculi diaboli) nevezi őket, sőt már hét éve halott atyjukról is azt mondja, hogy maga volt a megtestesült ördög. Az özvegy fiainak pártjára áll, mire fivére őt is rágalmakkal illeti.³

Zolnai Stek Jánost egyébként II. Lajos király

olyértelmű vallomást csikartattak ki, mintha Zolnai Péter deák Rakitócot minden feltétel nélkül hagyta volna Radványra.⁴ Ilyen kétségbeejtő körülmények közt állt özvegy nővére mellé Zolnai Stek János. Zolnai Péter deák két elárvult fiát, *István* deákot és az ifjabb *Pétert* ő neveltette, nála talált otthont az özvegy és ennek három hajadon leánya is. Neki magának nem voltak fiai, csak négy lánya: a korán elhalt *Fruzsina*, *Zsófia* (1547), *Orsolya* (†1562), Zolnai Csehy János neje

1518-ban a féktelenkedő Dóczyak, Zólyomlipcse urai ellen szervezett megyei bizottság egyik tagjává jelöli.⁴ 1521-ben verrokonaival, Petőfalvi Illés Istvánnal, Osztrólczy Györggyel, Lukaviczai Domonkos Jánossal és Zolnai István deákkal együtt 80 magyar dénáron elzalogosítja a Besztercebánya felett fekvő Urpin-hegyet a városnak, hogy Lajos király írásbeli parancsára nevezett rokonaival együtt személyesen szállhasson

¹ Z. lt. I. pr. 149—151, 232. — Garamszentbenedeki konvent lt. (ezentúl Gsztb. kv.). Capsa F. fasc. I. nr. 33.

² Z. lt. I. pr. 301.; II. pr. 81. — Gsztb. kv. fasc. 54. nr. 29.

³ Z. lt. I. pr. 66, 69, 87.

⁴ O. L. Dl. 23, 103.

hadba a Szendrő körül felvonuló török ellen.¹ Neje Nagyselmeczi (de Nagy-Schewnicza, Scevniczky) Beatrix volt, Miklós zólyomi várnagy leánya, a zólyomi Berzence falu részese.² 1529-ben szerepel utoljára. Minthogy csupán leánygyermekai maradtak, minden vagyonát, zolnai kúriáját malmát, Szebedény falut, továbbá urpinhegyi részét (mely hihetőleg id. Zolnai Sthek János neje, a Lukaviczai Domonkos-, vagy Osztroluczky-családból származó Anna révén került a család birtokába) fogadott fiaira, t. i. Zolnai Péter deáknak Zolnai Sthek Ilonától született gyermekeire: István deákra és Péterre hagyta. A Zolnai-fiúk pedig, akiket eddig egyszerűen csak «de Zolna»-nak neveztek, 1529-ben egyre inkább viselik a «Stek de Zolna» nevet is. Leányai közül Gálfalvi (azaz Garamszegi) Prekop Istvánné sokáig perlekedik Zolnai (II.) Péterrel atyai hagyatékáért.³ A Prekop-család végül 1598-ban adja el 300 forinton zolnai, 1617-ben 225 forinton szebedényi részeit Zolnai (II.) Péter leszármazóinak.⁴

Zolnai Stek János 1529—34 körül bekövetkezett halálával a Zolnára települt Stek-család fiágon kihalt. Leányági leszármazója, a Zolnai Zolnay-család a Stekek minden birtokát megszerzi és századokon át használja anyai ősének családnevét a sajátja mellett. A Zolnai- és Stek-család frigyéből kifolyólag négy falu öröksége nézett Zolnai Péter deák utódaira: Zolna, Szebedény, Alsó- és Felső-Rakitóc. E jószágok azután a Zolnayak kezén is maradtak egészen a család zólyomi főágának a XIX. század közepén bekövetkezett kihalásáig.

Zolnai Péter deáknak és nejének, Zolnai Stek Ilonának öt gyermekét ismerjük: *Zsófia*, 1515 körül Streiberg Phylpach (Fülöp) jómódú beszercebányai polgár neje, *Dorottya*, 1547—52-ben Szent-Ivány Gáspárné,⁵ *Anna* († 1542), Pozsegai Horváth alias Szalathnay Ferenc zólyomvármegyei alispán neje.⁶ Zolnai Péter deák legidősebb fia, az eleinte csak Zolnai, majd Zolnai Stek néven

szereplő *István deák* (1512—29) 1520- és 1528—29-ben Zólyom vármegye jegyzője,⁷ a kialakult autonóm Zólyom vármegye első, névleg ismert nótáriusa. 1521-ben a török ellen hadbavonulása miatt zálogbavetett urpinhegyi részét 1525-ben visszaváltja. Atyja örökén kapja a zólyomi várnagyságot.⁸ Később, még 1527-ben is, zólyomi vártisztnek, várbírónak és várnagynak említik.⁹ *Dorottya* nevű leánya (1550—58) Garamszentbenedekre ment nőül Miklósóczi Zudar Istvánhoz, Zudar Dávidnak, az 1530 körül nagyhírű barsi alispánnak a fiához. Életüket Zudar László, a férj öccse keserítette meg, aki a törökkel tartván, maga is muzulmánna lett és szüntelenül háborgatta fivére birtokait. Dorottya 1550-ben, fiával, Zudar Jánossal együtt 90 frtért eladta Zolnai (II.) Péternek néhai atyja zolnai kúriáját, úgyszintén rakitóci és szebedényi részeit.¹⁰ Lehetséges, hogy az a Zolnay *Konrád*, aki Zolnáról Késmárkra ment tanulni, de a háborús idők miatt nem térhetvén haza, Bártfán telepedett le, hol utóbb az evang. iskola konrektora lett és a sárosi Zolnayak s a belőlük Zemplénbe származott Gönczi Zolnayak családját alapította, Zolnai István deák fia volt. E Konrád 1593-ban halt meg Bártfán.¹¹

Zolnai Péter deák ágát legifjabb fia, az 1494-ben született Zolnai Stek, másnéven Zolnai Zolnay (II.) *Péter* tartotta fenn. A családnak talán legkiválóbb tagja. 1550 körül csatlakozik a reformációhoz.¹² Számos birtokot szerez, megyéjének korában egyik legtekintélyesebb embere. Eleinte ügyvéd s atyja és bátyja örökén a zólyomi vár provizora volt.¹³ A megyei életben meglepően későn kezd szerepelni. Egy öregkori tanúvallomásából gyanítható, hogy résztvett a mohácsi ütközetben.¹⁴ 1540-ben megyei megbízásból Budán jár,

⁷ Z. lt. I. pr. 98, 172.

⁸ Turóci kv. Prot. vetustissimum 68. — Z. lt. I. pr. 127, 149.

⁹ O. L.: N. R. A. fasc. 253. nr. 2.

¹⁰ Z. lt. I. pr. 343. — Nagy Iván i. m. XII. 448. — Gsztben. kv. pr. B. pag. 125, 185; pr. D. pag. 29, 60.

¹¹ «A Ns. Zolnay-család származási rendsora, 1796-ig». Gönczi-Zolnay Endre birtokában, Bp. — «Deductio familiae Zolnay alias Steck de Zolna per Andr. Zolnay 1791». Zolnay Ödön dr. min. tan. tulajdonában. Bp. — Tóth: Sáros vm. monogr. I. 488.

¹² Slávik id. m. 783.

¹³ Z. lt. I. pr. 233, 318.

¹⁴ O. L. Nemz. Múz. Törzsanyag, 1818.

¹ Turóci kv. lt. Bbánya, Prot. vetustissimum. 68.

² Z. lt. I. pr. 34, 43; II. pr. 81, 98. — Gsztben. kv. Pr. E. pag. 119, 159.

³ Z. lt. I. pr. 310; II. pr. 56.

⁴ Gsztben. kv. Prot. G. pag. 635, 707. — Turóci kv. Extractus synopticus «Z». Littera A. pag. 245.

⁵ Z. lt. I. pr. 278, 301, 306, 323, 343, 353, 375.

⁶ Z. lt. I. pr. 297. — O. L. Dicalis conscriptio: Tom. 59. — Századok, 1924. 465.

ahol elkötik egy lovát.¹ Ezekben az időkben kezdi háborgatni Zólyomot a török. 1541-ben, felelősségteljes nehéz időben választja Zolnay Pétert alispánjává a vármegye. E tisztségét kisebb megszakításokkal nyolc ízben 1563-ig viseli.² 1547-ben a Rakítóccal szomszéd Badin királyi falu népei száz rakitói holdját lefoglalják és termését elviszik. Miután csakis a királyné érdekeit szem előtt tartó Puchaim Farkas gróf főispán előtt hiába tiltakozik, beperli a badiniakat, a zólyomi főispánt és a királyt. Puchaim kevéssel utóbb békítési szándékkal átment vele Badinba, de a dühös badiniak a főispán személyes közbelépése ellenére is megnyilasták Zolnayt. Csak 1579-ben kapja vissza elfoglalt birtokát, 600 forintos kárát azonban soha nem térítették meg. Közben Zolnán, állandó lakhelyén is nagy bajok érik; a törökök egyik nagyobb portyázó csapata a renegát Palojtai Lőrinc vezetésével 1578. március 19. éjjelén rátör a falura, több házat feléget, húsz foglyot visz el és adót vet ki.³

Zolnai Péter halálakor, 1580-ban öröklött birtokait, Zolnát, Szebedényt, Alsó- és Felsőrakitócot fiaira sértetlenül hagyja.⁴ Leányai közül *Márta* 1593-ban Polonyi Bálint, előbb Nagy István neje, *Krisztina* 1565-ben Palásthy András felesége. Utóbbi Hont megyéből a török elől menekülve már 1559-ben Zolnay Péter rakitói birtokán talál menedéket. Egyébként férjével együtt Szebedényben, az apjától kapott birtokon lakott. Zolnay Péter *Borbála* nevű leánya 1581-ben Lukovszky Márton lukovói birtokos neje.⁵

Zolnay (II.) Péternek öt fia volt. Egyikük *István* 1555-ben az atyja által eladott urpini birtokra támaszt igényt.⁶ Sok gondot okoz atyjának a másik, *András*, akinek nagy adósságai miatt 1572-ben Domaniky Pál perli Zolnay (II.) Pétert. András fiatalon halt meg; Galsay Bora 1576-ban már özvegye, s mint ilyen megy ez évben nőül Varbóky Ferenchez.⁷ Zolnay Péter többi három

fiától, Lukácstól, Mihálytól, Pétertől kiindulólág három ágra szakad a család zólyomi törzse és természetesen a vagyon is. 1581-ben osztoznak. Felsőrakitóc Lukácsnak, Alsórakitóc Mihálynak, Szebedény Péternek jut, míg a zolnai birtok, a kúria és a malom közös.⁸

1. Zolnay *Lukács* ága halt ki a leghamarabb. 1548-ban született. Ifjabb korában Árva megyében élt, innen hozta feleségül Nedeczky Sárát, aki, mikor hozzámment, már özvegy volt.⁹ Megyei tisztséget nem vállalt. Perlekedő, hirtelenharagú ember. Összezőrdül Badini Hudoba Ábrahámval, öccsének, Mihálynak a vejével, aki megvette apósa alsórakitói birtokát és ily módon Zolnay Lukács szomszédja lett. 1609-ben Hudobát elfogja, megvereti és birtokából foglal. Hudoba Ábrahám, később alispán, nem maradt adós. Miközben Zolnay Lukács a felsőrakitói réteken mezei munkákat végeztet, megtámadja, kalpagját és tarso lyát letépi és sárbatiporja, kardját összetöri, őt magát pedig megveri, majd termését Alsórakitócra szállíttatja. 1613-ban kibékülnek ugyan, de kevéssel utóbb Hudoba ismét beperli Zolnay Lukácsot becsületsértésért, aki a per folyamán Gyürky Benedek alispánt is megsérti. Zolnay ugyanekkor perbekeveredik sógorasszonyával, Zolnay (III.) Péter özvegyével, Radvánszky Katával is, akinek zolnai birtokából lefoglalta a Stek nevet máig őrző Stekousko rétet és visszatartotta a család közös érdekű okleveleit.¹⁰ 1622-ben halt meg. Még életében veszíti el két fiát: *Jánost* és *Györgyöt*, akik csatatéren estek el. Csak leányai maradnak: *Anna* (1633) Fodor Gergelyné, *Zsuzsanna* (1633—46) Zsarnóczy Jánosné és *Magdolna* (1628—51), aki frigyét nemes Kotessói Stupiczky Jánossal felbontván, 1633-ban Malatinszky Andráshoz megy nőül. Valamennyien atyjuk halála után mentek férjhez, s minthogy bennmaradtak a felsőrakitói birtokban, Zolnay (IV.) Péter 1629-ben megindítja a fiág igényperét a nőági birtokra. A per 1666-ig tart és a fiág visszakapja Felsőrakitócot a három Zolnay-lány gyermekeitől.¹¹ Ekkor már Zolnay (V.) Péter a

¹ Z. lt. I. 318.

² U. o. 260—270. — Száz. 1924. 465.

³ O. L.: N. R. A. fasc. 235. nr. 1—3. — O. L. 5—3960. sz. táblai per. — Matunák: Végles vára 63.

⁴ Z. lt. XIV. pr. 7.

⁵ Gsztben. kv. pr. G. pag. 480. — O. L. Dic. conscr. Tom. 59. — Z. lt. II. pr. 105, 113, 118, 129, 133, 155.

⁶ Z. lt. I. pr. 308, 350. — Gsztben. kv. prot. A. p. 6.

⁷ Z. lt. II. pr. 10, 24, 31, 106, 108, 128.

⁸ U. o. XIV. pr. 7.

⁹ U. o. X. pr. 321.

¹⁰ U. o. VI. pr. 17, 19—21, 74, 117, 130, 143, 156.

¹¹ A magyar ág. h. ev. egyház központi levéltára, Bp. IV.-e. 7:31, 90—93. — Z. lt. XIV. pr. 38, 9; VII. pr. 256; XVII. pr. 293, 298, 342.

felperes, az alperesek pedig Zsarnóczay György, Zolnay Zsuzsanna fia, és Bartók Andrásné, utóbb Zdesics Mártonné Malatinszky Mária, «Felső-rakitóczy» Zolnay Magdolna lánya.¹

2. Lukács fivére *Mihály* (1550—† 1616) eleinte ügyvéd, 1583—85 és 1590-ben zólyomvármegyei szolgabíró. 1583-ban Morvaországba küldi a megye Eder Lőrincné Saly Sára zólyomlipcsei várúrnő kihallgatására.² Neje Kislibercsei Liberchey Katalin, Liberchey Pál és Madách Júlia leánya.³ Házasságukból tíz gyermek származott. Tevékeny részt vett az evang. egyház életében.⁴ 1590 körül ismeretlen okból nehéz helyzetbe jut. E miatt 1593-ban 320 frtért zálogbaveti Alsórákítócot atyafia Szalathnay másként Horváth Györgynek. Utóbb visszaváltja, de már 1596-ban teljes egészében eladja vejének, Badini Hudoba Ábrahámnak 700 frtért.⁵

János, Péter, András, Zsófia, Róza nevű gyermekei csak egy-egy alkalommal szerepelnek.⁶ Valószínűleg közülük való volt az, aki a XVI. század végén Nógrád megyébe Kékkőre települve, a ma is élő és a család többi ágaival azonos címet viselő *nógrádi Zolnayak* ágát alapította.⁷ Leánya *Borbála* 1596-ban ment nőül Badini Hudoba Ábrahámhoz, akinek atyja Antal mint királyi ezüstszállító hatalmas vagyonra tett szert és 1588-ban nemességet kapott.⁸ Hudoba Ábrahám, 1596 óta Alsórákítócs tulajdonosa, nemcsak — mint láttuk — Zolnay Lukáccsal, hanem a családi birtok elidegenítéséért tiltakozó IV. Péterrel, Zolnay Mihály unokaöccsével is ellentétbe kerül, aki többízben elfogatja és megvereti. Hudoba viszont 1624-ben a besztercebányai vásáron tartózkodó Zolnay (IV.) Pétert tömlőcbe vetteti.⁹ Minthogy nem voltak gyermekei, 1636-ban végrendeletileg Zolnay Mihály fiára, Ábrahámra és ennek négy fiára hagyja Alsórákítócot. A gyermekek hálátlan viselkedése miatt ezt az intézkedését nejével együtt nemsokára ugyan visszavonja, de 1638-ban, halá-

los ágyán mégis rájuk hagyja, szorgalomra, vitézségre és becsületességre intvén őket.¹⁰ Halála után a nádor Alsórákítócot «per defectum seminis» lefoglalta, ám ez ellen özv. Hudobáné sikerrel tiltakozott. Utóbbinak 1646-ban bekövetkezett halála után Zolnay Ábrahám a végrendelet értelmében beköltözött Alsórákítócba. A nádor emberei azonban kilakoltatták s csak per útján tudta a falut egyik, akkor már felnőtt fia, Ferenc visszaszerezni.¹¹ Zolnay Mihály többi gyermekei közül *Anna* 1638-ban Kistapolcsányban Lendvay János neje, *Sebestyén* 1619-ben szebedényi zálogbirtokos, *Zsuzsanna* 1620 körül Horváth János véglesi tisztartónak lesz a felesége, férjének megöletése után pedig Hajniki Castor másképp Bobor György zólyomvármegyei szolgabíró neje. Férje révén 1649-ben a zólyomvármegyei Hajnikon nemesi kúriát bír s 1661-ben még él.¹²

Zolnay Mihály legifjabb gyermeke, *Ábrahám* tíz testvérével együtt örökli Zolna harmadát. Tehát csak harmincadrészét bírja annak a birtoknak, amely nagyatyjáié, Zolnay (II.) Péteré volt. Egész életében nehéz anyagi gondokkal küzdött. Köztiszttséget nem viselt. 1632-ben és 1643-ban a török ellen személyesen hadbaszállt.¹³ Ő ismét római katolikussá lett és 1655 körül halt meg. Fiai közül *András* zolnai és rakitóci részes. Gajdoss Margittal kötött házassága gyermektelen maradt (1674).¹⁴ *Sebestyén* (1660) rakitóci birtokos. Leánya *Judit*, 1662-ben Szalathnay János neje.¹⁵ Ágát fiai: Ferenc és János tartották fenn.

Ferenc 1642—46. a pozsonyi udvari kamara jegyzője.¹⁶ 1642-ben levélben kérdezi meg Pálffy Pált, hogy az országgyűlést felvilágosítsa-e az udvari kamara teljes pénztelenségéről.¹⁷ 1648-tól 1653-ig zólyomvármegyei táblabíró, 1653—54. szolgabíró, 1655—66 a vármegye jegyzője.¹⁸ 1650-

¹⁰ U. o. Capsa D. fasc. 2. nr. 21.

¹¹ O. L. Zólyom vm. elench. II. 38, 147. — Z. lt. V. pr. 509.

¹² O. L. Madách-cs. lt. IV. fas. 14. — Gsztben. kv. pr. K. pag. 43.; Capsa B. fasc. 2. nr. 7. — Z. lt. III. pr. 1001; V. pr. 1053.

¹³ Z. lt. 1632. évi pr. 39; XIV. pr. 433.

¹⁴ Z. lt. számozatlan pr. (1667—78. év) 753.

¹⁵ Gsztben. kv. capsa D. fasc. 2. nr. 21.

¹⁶ Z. lt. XIV. 637.

¹⁷ Hajnal István: Az 1642. évi meghiúsult országgyűlés. 352.

¹⁸ Z. lt. III. pr. 93. — 1323/1929. O. L. szám.

¹ O. L.: Az esztergomi kápt. mutatója: S. I. 365.

² Z. lt. II. pr. 121, 208. — Századok, 1924. 365.

³ O. L. Nemz. Múz. Törzsanyag, 1697. év. — O. L. Madách-cs. lt. IV. fasc. 14.

⁴ Ág. h. evang. egyh. lt. IV.-e—7: 16, 19.

⁵ Gsztben. kv. pr. G. pag. 480, 544. ⁶ U. o.

⁷ Zolnay Kornél százados közl.

⁸ O. L. 4—1925. sz. táblai per.

⁹ Gsztben. kv. fasc. 11. nr. 50, fasc. 20. nr. 25, fasc. 21. nr. 22.

ben a radványi róm. kath. egyház egyik kegyura.¹ Jóviszonyban állott gróf Draskovich János nádorral, akit több ízben képviselt megyei bizottságokban.² 1666. márciusában halt meg. Özvegye, Nagy Judit még 1688-ban is él.³ Gyermekai közül *Éva* leánya 1674-ben tartja fényes menyegzőjét Garamszegi Géczy Zsigmonddal; utóbb 1710 körül, mint már Fejérváry Imrénének a pozsonymegyei Nebojszán nemesi kúriája van.⁴ *Ilona* leánya 1688-ban Rakítócon lakik.⁵ Fia, *Sándor*, Alsó-rakítócot örökli, táblabíró; 1682- és 1684-ben a megyei nemes csapatban a török ellen inzurgál s utóbbi évben a lovasok vicezászlótartója. Anyagi gondokkal küzdött. 1688-ban a később báróvá lett Hazaeus Fülöp beszercebányai polgár végrehajtást vezet ellene Alsó-rakítóca.⁶ Neje Szalathnay Mária volt, Zolnay (VI.) Péter féltestvére, akinek révén kisebb farkasfalvi részekhez jutott.⁷ 1715 körül halt meg. Gyermekai közül *Ferencet* 1684-ben keresztelik a beszercebányai rk. egyházban.⁸ Leánya, *Magdolna* (1741—63), Benedekfalvi Dettrich Boldizsárné, aki nagyanyja, Szudy Fruzsina (Szalathnay Gáspár, utóbb Zolnay V. Péter neje) révén gömör- és nógrádmegyei birtokos.⁹ Sándor másik fia, *János* (1742—56), neje Óvári Pongrácz Júlia révén, öröklött rakitói részen kívül Hont m.-ben Báthon is birtokos. Zolnay Sándor harmadik fiának, *Józsefnek* (1742) volt egy hasonnevű fia, amikor azonban ez a francia háborúban, 1809-ben elesik, Sándor ága kihal.¹⁰

Mihály és fia Ábrahám ágát ekkor már csak utóbbinak másik fia, *János* (1638—74) folytatja. 1641-ben Pest megye táblabírája, utóbb, úgy látszik Benedekfalvi Dettrich Dorottyaival kötött házassága kapcsán, Liptóba kerül és alsó-rakitói

birtokát 1674-ben gyermekei tiltakozása ellenére eladja zólyomi atyafiainak.¹¹ Gyermekai közül *Dánielről* és *Zsófiáról* (1674) alig tudunk valamit. (II.) *Ábrahám* nevű fia egyideig alsó-rakitói birtokos. 1703-ban II. Rákóczi Ferenc oldalán inzurgál,¹² 1711-ben pedig a szécsényi vár tisztje.¹³ Neje Dobner Terézia volt.¹⁴ Fiai, *Ferenc*, *János* és *József* 1733-ban Zólyom vármegyétől nemesi bizonyítványt szereznek és ezt Heves vármegyében hirdtetik ki.¹⁵ *Ferenc* (1721—35) két fiában az akkor nógrádmegyei Vácott lakó *Pálban* és *Jánosban* kihal ez az ágazat is, Pálnak ugyanis csak egy leányát ismerjük, *Katalint* (1807. Felső-Pribély).¹⁶ II. Ábrahám *János* és *József* fiai 1755-ben a nemesi összeírásakor Heves megyében, Apcon szerepelnek. József apci birtokos neje Bogdányi Apollonia volt.¹⁷ A Mihálytól származó ágazatnak utolsó ismert tagja e József fia *Zsigmond*, aki Torontál megyébe költözött. 1781-ben Zólyom megyétől kapott nemesi bizonyítványát itt hirdteteti ki s e megyében táblabírói tisztséget is viselt. Itteni birtoklásának emlékét a Torontálsziget mellett fekvő Zolnay-pusztá örzi.¹⁸

3. III. *Péter* (1550—†1594) atyjától, a neves zólyomi alispántól Szebedény falut és a vele szomszédos zolnai részeket örökölte.¹⁹ Hirtelen, valószínűleg valamelyik végvári harcon halt meg. Ifjabb fia (IV.) Péter posthumus gyermek volt.²⁰ Neje, Radvánszky Katalin leánynevedképpen a trencsénmegyei Nagysztrice birtok egy részét kapja és hagyja fiaira örökölni. Utóbb Horváth János felesége.²¹

III. Péter gyermekei közül *Ilona* és *Ferenc*

¹ Slávik id. m. 704.

² Magy. ev. egyh. lt. IV.-e.—7: 243, 246, 296.

³ Z. lt. XVII. pr. 418.

⁴ Föglein Antal gyűjt. — Gsztben. kvt. prot. X. pag. 254; Y. 149.

⁵ Z. lt. XX. pr. 126, 722.

⁶ Föglein A. gyűjt. — Z. lt. XX. pr. 722. — 1323 — 1929. O. L. sz.

⁷ O. L. 4—1450. sz. táblai per.

⁸ Egyh. anyakönyv.

⁹ O. L. 104—136. sz. táblai per; Gsztben. kvt. capsa H. fasc. 3. nr. 3.

¹⁰ O. L. Zólyom vármegye elenchusa 148. — U. o. Hont vm. elenchusa 49, 91. — Zolnay Zsigmond levele (1809. Zolna) dr. Zolnay Ödön birtokában, Bp.

¹¹ Pest vm. lt.: Pestmegyei tisztviselők. 1641. I. 10. — Turóci kvt. lt. pr. B. pag. 18. — Z. lt. XVI. pr. 155.

¹² Föglein A. gyűjt.

¹³ Niedermann Imre: Radványi Ferenc jelentése 1711. (Nógrádi Hírlap, 1935. VI. 30.)

¹⁴ O. L. Váci kápt. Elench. Inquisitionum.

¹⁵ Orosz id. m.

¹⁶ O. L. Váci kápt. Elench. Fassionum, Elench. revocationum. — O. L. 4—1585. sz. táblai per. — Nógrád vm. lt. 1807. évi adóösszeírás.

¹⁷ O. L. 4—1585. sz. táblai per.

¹⁸ Z. lt. 57. pr. 48. — Torontál vm. monogr. 126, 447.

¹⁹ Gsztben. kvt. pr. A. pag. 6. — Z. lt. XIV. pr. 7.

²⁰ Z. lt. «Wertlose Gegenstände», 1549—1697. 27. csomó.

²¹ O. L.: N. R. A. fasc. 68. nr. 8—12. — Z. lt. VI. pr. 40.

1598—1600. években szerepelnek.¹ Csak említett posthumus fiának, IV. Péternek voltak utódai. Ez előbb 1613-ban szolgabíró, majd 1648-ban bekövetkezett haláláig táblabíró.² Szebedény egészben az övé, Zolnán kúriája és kisebb birtoka van. Anyai révén örökölt nagysztricei részét 1619-ben 200 talléron Szlavnicai Sándor János alnádor özvegyének, Aranyady Dorottyának zálogába veti.³ 1638. szeptember 2-án gróf Esterházy Miklós főispán meghívására a főispán fivére, Esterházy István menyegzőjére Zólyom megye id. Beniczky Ferencsel együtt őt küldi ki, mely alkalommal nászajándékkul egy aranyozott ezüst serleget visznek és költségeikre a megye 100 forintot ad. 1644. április 1-én pedig a Zólyom megyét megszálló I. Rákóczi György fejedelem előtt Dubéczy György megyei jegyző (és költő) társaságában a vármegye hódoló követe. 1646-ban alispánságra jelölik, Osztrólczy Menyhért azonban kibuktatja. Ugyanez évben vármegyéjének pozsonyi országgyűlési követe. Zólyomban háza volt. Neje Felsőkubinyi Meskő Sára. Úgy látszik Zolnán ő alapítja meg a családi könyv- és levéltárat. Élete delén, 53 éves korában halt meg, 1648-ban.⁴ Négy gyermeke maradt: egy leány és három fiú. Leánya, Ilona (1636—42), előbb Királyfalvi Gerhardt Mátyásné, majd Turócszentpéteri Dávid Imréné.⁵ Fiai közül György 1652—60. a megye táblabírája s Zolnán lakik.⁶ 1660-ban hal meg, fiatalon. Nejétől, Szunyogh Zsófiától, egy lánya maradt: Katalin, aki 1670-ben Illésházy né nádorasszony udvarában nevelkedett.⁷

IV. Péter másik két fia, V. Péter és Ádám utódaiban ez az ágazat is kétfelé vált. V. Péter 1654—66. táblabíró, adószedő, 1659. Zólyom vármegye országgyűlési követe, 1662-ben és 1665-ben helyettes alispán.⁸ 1667—68-ban mint zolnai és

neje révén nagyréti birtokos a szécsényi agának évi két arany adót fizet, aminek ellenében oltalomlevelet kap.⁹ Megnyervén azt a pert, amelyet a század elején még atyja indított Zolnay Lukács leányai ellen Felsőrakitócért, ezzel együtt Zolna és Szebedény, valamint egy petőfalvi erdő rész is kezére jut.¹⁰ 1668 táján halt meg. Neje Szudy Fruzsina, Szalathnay Gáspár egykori táblabíró özvegye, gyermekeikre tetemes gömör- és nógrád-megyei birtokokat hagyott.¹¹ Két gyermekük volt: (VI.) Péter és Erzsébet-Mária. Utóbbi Mazary Kristóf mesternek, a Syracuseban gályarabságban elhalt Mazary Dániel ev. lelkész fiának, a zolnai kegyúri egyház papjának lett a felesége.¹² (VI.) Péter 1672-ben eladja anyjától örökölt gömör-megyei részeit.¹³ Zólyom és Pest vármegyék táblabírája. 1698-ban a jónevű megyei ügyvédek közé sorolják.¹⁴ Műveltségének tanúja *«Disputatio Ethica de virtutibus homiliticis»* c. 1698-ban Lőcsén megjelent műve, amelyben a retorikát mint a jogvédelem hathatós erkölcsi eszközét védelmezi, szemben a közfelfogással, amely a prókátorságban csupán szofisztikát, a törvényben lefektetett igazság félremagyarázását látja.¹⁵ 1700—04-ig zólyom-vármegyei szolgabíró.¹⁶ Rákóczi táborába maga helyett Imre fiát küldi, utóbb azonban maga is fegyvert fog.¹⁷ Első neje, Rakovszky Katalin (1698), Rakovszky Menyhértnek az 1707-ben Ónodon lekasabolt turóci alispánnak és követnek a húga. Tőle származtak Imre, Mária, Zsuzsanna, Júlia, Éva és Katalin nevű gyermekei, míg második nejétől, Remenius Júliától György és (VII.) Péter nevű fiai. Mária leánya Garamszegi Géczy Miklósné, Katalin Szalathnai Matolay Istvánné lett.¹⁸ Többi leányának sorsa ismeretlen. Imrének, mint

⁸ 1323/1929. O. L. sz. — Z. lt. VII. 298. — Slávik id. m. 71, 705.

⁹ O. L.: N. R. A. fasc. 1861. nr. 34.

¹⁰ Z. lt. XVII. pr. 293, 298, 342, 395, 414.

¹¹ U. o. 296.

¹² M. ev. lt. V.—73: 814. — M. Tört. Tár, 1910. 99.

¹³ Turóci kvt. pr. N. 536, 540.

¹⁴ Zolnai Leustach-cs. lt. 1695. év. — O. L. Nemz. Múz. Törzsanyag, 1698. év. — Pest vm. monogr. 488/I.

¹⁵ Magyar Könyvszemle, 1914. 158.

¹⁶ 1323/1929. O. L. sz.

¹⁷ Jurkovich: II. Rákóczi Ferencz szabadságharca, 216.

¹⁸ O. L. Beniczky-cs. lt. 1712., 1719. — Nagy Iván IX. 611. — O. L. Zólyom vm. elench. 148.

¹ Gsztben. kvt. I. pr. 13.

² Z. lt. V. pr. 645; VI. 153; VII. 261, 280; IX. 321; XIV. 429; 1632. évi pr. 39.

³ O. L.: N. R. A. fasc. 1861. nr. 47.

⁴ Z. lt. XI. pr. 517; XII. pr. 33, 131, 132; III. pr. 341, 784; VII. pr. 137; Index protocollorum. B. 2, 32.

⁵ Z. lt. XI. pr. 265. — Gsztben. kvt. M. pr. 34, 48. — Turóci kvt. lt. pr. E. 286, 390.

⁶ 1323/1929. O. L. sz. — Magyar. ev. lt. IV.-e.—7: 243; V.—73: 852.

⁷ Gsztben. kvt. pr. P. 177. — Zolnay Ödön családi iratai közt Zolnay György özvegyének végrendelete, Szenicz, 1670.

kuruc felkelőnek, a fejedelem iránt való hűségét a kuruc költészet is őrzi.¹ 1710—1736. megyei táblabíró. Zolnai birtokos, Felsőrakítócon lakik. *Anna* (keresztelve garamszegi ev. egyh. 1727. V. 11.) és *Ilona* (ker. 1729. VII. 30.) leányain kívül egy fia is volt: *László*, aki Pozsony megyébe költözött.² Utódai neki sem voltak; 1769-ben atyja jószágain a Zólyomban maradt atyafiak osztoznak.³

Zolnay (VI.) Péternek második nejétől, Remenius Juliannától származott fiai közül VII. *Péter* a XVIII. század közepén Gömör megyébe, Sidre telepedett. Felesége Oroszlányi Klára volt.⁴ Gyermekei, úgy látszik, neki sem voltak. Testvére, *György*, megyei esküdt, zolnai, zavadkai (ma Cserény) és felsőrakítói birtokos.⁵ Steller Dorottya-tól született *István* és *Zsuzsanna* ikergyermekei (1746) röviddel utóbb elhaltak.⁶ Annak a hanyatlásnak, elfáradásnak a Zolnayak zólyomi ágában, melyet az előadottakból láthatunk, szomorú megtestesítője Zolnay Györgynek 1750-ben született fia, *Mihály* volt. A XVIII. század közepén a családnak itt tárgyalt ágaiban egyidejűleg még tizenegy felnőtt férfi él: két generáció után már csak egy férfitagja van a családnak. Mihály a család V. Pétertől eredő ágának utolsó tagja, hírhedt korhely és verekedő. A megye több ízben megdorgálja, majd 1782-ben három hónapra elzárja. A javulásra azonban ezután sem mutat hajlamot, sőt a besztecebányai piacon magát az alispánt is megveri. Ezért a vármegye négyévi elzárással sújtja. Zolnán unokafivérének, Zolnay Zsigmondnak házánál fejezi be 1817. március 10-én mozgalmas életét.⁷ Halála után már csak a IV. Péter Ádám nevű fiától származó ágazat él.

Ádám (1661—1708) zólyomvármegyei táblabíró, majd szolgabíró, 1679- és 1687-ben hadi biztos Ladron generális mellett. 1684-ben a török ellen induló megyei lovascsapat őrmestere.⁸ Neje, Hudicius Zsófia, illetőleg ennek anyja, Földvály Anna révén a pestmegyei Dunavecscén a Földvály-család birtokából a Zolnayak is tetemes részeket örökölnek, melyeket még a zólyomi ág utolsó tagja, Lajos (†1853) is bírt.⁹ Leányai: *Mária*, Garamszegi Géczy András, utóbb Meskó Jób neje, *Zsófia*, 1720-ban Vachott Ádámné *Julianna* (1688) Pilarik Jeremiás dobronyai ev. lelkész neje, *Anna* Vattai Battha Andrásné.¹⁰ Ádám fia *Péter* (1693—1720) 1712—17. zólyomvármegyei szolgabíró, 1715- és 1720-ban Zólyom városában lakik és az országos népszámlálás egyik összeírója.¹¹ Neje, Radvánszky Judit volt, az Eperjesen Caraffa által kivégeztetett Radvánszky György húga. Tőle született lányát, *Katalint* (1730—50), Osztrólczy István vette el.¹²

Zolnay Ádám ágát kisebbik fia I. *Zsigmond* folytatta. Ő is szolgabíró; 1700-ban újra megválasztják, de leköszön, mivel a Löwenburg-Czobor grófok szádvari uradalmának jószágkormányzóságát fogadja el.¹³ 1704-ben már Rákóczi zólyomlipcsei várának kapitánya, melyet ez évben Bercsényi Miklós kap meg.¹⁴ A vár labanc-kézre jutása után Zolnay Zsigmond csak 1710-ben bukkan újra fel. 1711-ben vármegyei h. jegyző, majd táblabíró és 1715-ig főadószedő, 1715-ben pedig Zólyom vármegye országgyűlési követe.¹⁵ 1726-ban halt meg. Nejétől, Nándory Máriától gyermekei:

Anna (1730—40) Osztrólczy Ádámné; *Ju-*

⁸ 1323/1929. O. L. sz. — Z. lt. XVII. pr. 34; XVIII. pr. 83, 170; 1667—78. évi pr. 294.

⁹ Gszthben. kv. pr. U. pag. 43. — Nagy I. 421. — Hanzély Gyula gazd. fötan. gyűjt., Balassagyarmat.

¹⁰ Nagy I. XII. 421., IX. 291., XIII. 108. — O. L. Váci kápt. elenchusa, 1720.

¹¹ Z. lt. XX. pr. 499. — O. L. Kincst. o. Lad. CC. nr. 13; Lad. EE. nr. 13.

¹² Nagy I. IX. 559. — O. L. 4—508. és 5—3980. sz. táblai per; Váci kápt. elenchusa.

¹³ O. L. Múz. Törzsanyag, 1701. év. — Zolnai Leustach-cs. lt. 1695. év. — 1323/1929. O. L. sz.

¹⁴ Jurkovich id. m. 108. — A Szandai Sréter-cs. ltárának mutatója, bemutatva az O. L. -nak. — Jurkovich: Zólyomlipcse ... tört. 169.

¹⁵ Z. lt. 1710/12. évi pr. 409. — 1323/1929. O. L. sz. — Lehotzky: Status et Ordines, 221. — Nagy Iván, XII. 421.

¹ Az 1707-ben írt «Magyar abecedarium» utolsó két sora:

«Papnak nem barátja urfi László Zay,
De már Urunk hive Zólyomi, Zolnay!»

(Thaly: Tanulmányok a Rákóczi-korból. 385.)

² O. L. 4—1692. sz. táblai per (13. melléklet). — Zolnai Leustach-cs. lt. 1736.

³ O. L. Zólyom vm. elench. 148.

⁴ Illésy-Pettkő: Az 1754/55. évi nemes összeírás. — Kubinyi: A Kubinyi-cs. leszármazása, II. 175.

⁵ O. L. Beniczky-cs. lt. 1754. év. — O. L. Zólyom vm. elench. 170.

⁶ A garamszegi ev. egyh. halotti anyakönyve, 1746. XI. 12.

⁷ O. L. 5—5120. sz. táblai per. — Z. lt. 59. pr. 213; 60. pr. 110—113. — Nagyócsai ev. egyh. halotti anyakönyve, 1817. III. 10.

Lianna 1726-ban Pongyeloki Róth Zsigmondné, aki Sárosba kerülve, rokon viszonyt tartott fenn az itt élő Zolnayakkal; *Zsófia*, Telegdi Baán Mátyás neje; ¹ *Péter*, 1739—43-ig táblabíró, a Poroszoszországban küzdő zólyomvármegyei nemescsapatnak előbb zászlósa, majd lovasörrmestere, ² s ott is esett el 1743-ban. Özvegye, Ocsovszky Anna, 1770-ben Zólyom városában halt meg; ³ *László*, a család folytatója, 1718-ban született; 1741-ben Zólyom városa követéül küldi a nevezetes pozsonyi országgyűlésre s ugyanez évben szolgabíróvá választják. 1750-től haláláig táblabíró. ⁴ Zolnán az atyja és általa átalakított tizen négy szobás kastélyban lakott, melynek homlokzatát ma is Zolnay László és neje, Domanoveci és Lestini Zmeskál Klára címere díszíti. Zolnai birtoka miatt, bizonyítván családjá ősi donatárius voltát, sikerrel pereskedik az Esterházyakkal, Végles ekkori uraival. ⁵ 1770-ben, mint megyei főadószedő hal meg. ⁶ Gyermekei közül az 1760-ban született *Klára* már tizenöt éves korában meghal. ⁷ *Zsófia* nevű leánya Palugyay Elek, majd Osztrólczy Imre neje lett. ⁸ *Gábor* († 1792) huszárkadét, majd táblabíró. ⁹ Sem első nejétől, Zolnai és Nagyszaltnai Matolay Johannától, sem a másodiktól, Platthy Judittól nem voltak gyermekei. ¹⁰ Felsőrakítócon, mely falu Alsórakítóccal, Zolnával és Szebedénnyel együtt a család zólyomi ágainak kihaltán órá és öccsére szállt, hatszobás empire-stílusú kúriát emelt. Halála után összes jószágait öccse, *Zsigmond* (1754—1833) öröklé. ¹¹

Zolnay Zsigmondot Zólyom vármegye 1775-ben a bécsi magyar nemesi testőrgárdába küldi, azonban úgylátszik nem vették fel, mert a következő évben, egész 1777-ig Gábor bátyjával együtt a

Hadik-huszárok kadétja. ¹² Csak anyja ismételt kérésére válik meg a katonai szolgálattól. Előbb megyei esküdt, majd 1779—1833-ig táblabíró. ¹³ Zolnán lakik, ahol ev. iskolát tart fenn; másik falujában, Szebedényben pedig iskolát alapít. 1784-től haláláig atyja és bátyja örökén a nagyócsai ev. egyház inspektora és annak 1804-ben orgonát is ad. ¹⁴ Neje Ocsovai Holecz Johanna, Holecz Károly alispán húga volt. ¹⁵ Egyetlen fiuk, az 1780-ban született *Lajos*, aki róm. kath. anyjának vallását követte s csak hosszas per után tért át az ág. ev. vallásra, ¹⁶ a zólyomi Zolnayak utolsó tagja volt. Pozsonyban és Pesten jogot végzett, ¹⁷ majd megyéjében különböző tisztségeket töltött be. Volt esküdt, aljegyző, évtizedeken át főszolgabíró és táblabíró, 1825—27-ig helyettes alispán, 1835—40-ig főadószedő, 1846-ban kir. tanácsosi címet kap. ¹⁸ Az ő kezében újra egyesül annak a négy falunak a birtoka, amelyet a XVI. században őse, II. Zolnai Péter bírt. 1805-ben nőül veszi Nagylónyai és Vásárosnaményi Lónyay László hajdui alispán és Platthy Mária leányát, *Zsófiát*. Tőle gyermekei: *Anna-Johanna* (1805—07), *Zsigmond* (1807—1831), az országos kolerajárvány áldozata, ¹⁹ továbbá egyetlen, öt túlélő gyermeke Zolnay *Karola*, Várboglyai Csepky Ferenc őrnagy neje, aki 1858—60 körül megvált a család összes zólyomi birtokaitól. ²⁰

Első neje 1842-ben elhunyván, 1843-ban nőül veszi Beniczai és Micsinyei Beniczky Jozefát, B. József és Kossuth Róza lányát. E házasságából azonban gyermeke már nem származott. 1853-ban hal meg Felsőrakítócon. ²¹ Halálával ősi, hatszázados törzs dőlt ki. Birtokai említett Karola leányától idegen kezekre kerültek, a zolnai, egykori kegyúri templom, mely még a XIV. században épült, romladozik, a család máig álló zolnai kas-

¹ Herpay: Nemes csal. Hajdu vármegyében. — O. L. 4—200., 508. és 5—908. sz. tábl. per.

² Föglein A. gyűjt.

³ O. L. Zólyom vm. elench. 120—121. — A garamszegi ev. egyh. halotti anyakönyve, 1775.

⁴ Strop: Magy. ev. egyh. tört. emlékek, 368. — 1323/1929. O. L. sz.

⁵ O. L. 5—904. és 5—3980. sz. táblai perek.

⁶ Garamszegi ev. egyh. hal. anyakv.

⁷ U. o. 1775. év.

⁸ Osztrólczy Miklós levéltára, Budapest.

⁹ Hadilevéltár, Generalkommando 1777. év, II. rész. — 1323/1929. O. L. sz.

¹⁰ Nagy I. IX. 320. — Magy. ev. egyh. lt. V.—43: 47.

¹¹ Nagyócsai ev. egyh. hal. anyakv. 1833.

¹² Z. lt. Theka B. fasc. 42. nr. 46., fasc. 81. nr. 11. — Hadilevéltár, Generalkommando 1776/77. II. rész.

¹³ 1323/1929. O. L. sz.

¹⁴ Slávik id. m. 611—615, 625, 783, 784.

¹⁵ Selyemre festett halotti címere birtokomban.

¹⁶ Z. lt. Theka B. fasc. 81. nr. 35.

¹⁷ U. o. nr. 101, 111.

¹⁸ 1323/1929. O. L. sz. — O. L. Liber regius, classis II. 78. kötet, 1021.

¹⁹ Garamszegi és nagyócsai ev. egyh. halotti anyakönyvei

²⁰ Hanzély Gyula gyűjt.

²¹ Garamszegi ev. egyh. esk. és hal. anyakv.

télyát és felsőrakítói kúriáját pedig jelenleg egyszerű földművescsaládok lakják.

Ma már csak a Zólyomból rég eltávolodott és nagyrészt elszegényedett, a XIX. század folyamán azonban különböző pályákon számos tagjukban ismét fellendülő oldalágak ivadéakai őrzik és ápolják az ősi Zolnay-család tradícióit.

*

Említettük, hogy a Zolnayak eredetének felderítéséhez az egyik támpontot e család címerének a Kürtösi-őscsalád címermotívumaival való egyezése adja.¹ A Zolnayak címerének alapmotívuma: *három, piros-fehér zászlós kopja, sisakdísz nélkül.*² Csaknem azonos a Kürtösi-őscsaládból származó Poltári Soósok címerével: három kopja, a közep-sőn zászló, előttük kürt.³

Hihetőleg későbbi bővítések folyamán kerül a Zolnay-család címerébe a koronás hármashalom, továbbá a zászlók közé helyezett hatágú csillag és holdsarló. Bár az is lehet, hogy a holdsarló az ősi Kürtösi-címer kürtmotívumából alakult ki, a barokk-időkben pedig, midőn a régi pajzs-címert koronával dekorálták, a holdsarlónak megfelelően a csillagot is odatették, s ugyanekkor a család egyes tagjai a közszokáshoz híven a sisakdísz is használni kezdték. A Zolnay-címer első ismert képét 1650-ben találjuk Zolnay Ferenc pecsétjén.⁴ Ezen már az említett bővítések láthatók. Azt azonban, hogy a családnak a címere sokkal régebbi, az is bizonyítja, hogy a Zolnayak összes ágai, még a XVI. század első felében Zólyomból elszakadt mellékága is azonos, tehát eredetében közös címet használnak. A sárosi mellékágból származó Zolnay András érolaszii (Bihar vm.) ev. lelkész 1791. évi tanúvallomása szerint a sárosi Zolnayak őse még 1514-ben (de valószínűleg néhány évtizeddel később) vitte magával Szepes, majd Sáros vármegyébe a zólyomvármegyei Zolnai Zolnay-Stek-

család előnevét és címerét.⁵ Zolnay András fennmaradt, 1792. évi pecsétjén ugyanazt a címet használja, mint a zólyomi Zolnayak.⁶ Hasonló címerrel pecsétel a Gönczi-Zolnayak családjából való István, gercseli ref. lelkész 1796-ban.⁷ És ugyanezt a címet használja az a Zolnay-család is, amelynek őse a XVI. század végén Kékkőre telepedve, a nógrádi Zolnayak családját alapította.⁸

Annak, hogy a Zolnay-család valaha is címeradományban részesült volna, nincs nyoma. Itt tehát nyilván nem adományozott, hanem régebbi időkben jelvényként *felvett* címerről van szó.

1650 után a legközelebbi ismert Zolnay-címerábrákat Zolnay Sándor és Zolnay (II.) Ábrahám 1680–1690-ből fennmaradt, mesterien faragott löportartóin láthatjuk.⁹ Zolnay László 1741–44. zólyomvármegyei szolgabírónak pecsétjein a zászlóalakok, feltehetőleg a vésnökök hibájából, torzulni kezdenek és utóbb, Zolnay László fiánál, Zsigmondnál és unokájánál, Lajosnál a régi zászlós kopják már csákányszerű címeralakokká formálódnak.¹⁰

Bizonyos azonban, hogy a Zolnay-család eredeti, tiszta címeralakja a zászlós kopja. Ezt használják a mai napig is az egymástól és a zólyomi főágtól rég eltávolodott oldalágak s ezt tartja a zólyomi Zolnayak helyes címerének Csergheő¹¹ és az Országos Levéltár hivatalos szakvéleménye is.¹²

ZOLNAY LÁSZLÓ.

¹ Zolnay L.: A Madáchok ősei és a Kürtösiek, Turul, 1936. 29.

² Siebmacher: 735. l. 502. tábla.

³ O. L. Beniczky-cs. lt. 1516. év.

⁴ O. L.: N. R. A. fasc. 676. nr. 41.

⁵ «Deductio familiae Zolnay alias Steck de Zolna per Andr. Zolnay, 1791». Zolnay Ödön birt. Bp.

⁶ Zolnay András levele, Gönczi-Zolnay Endre tulajdonában, Bp.

⁷ O. L. Post adv. 50—270.

⁸ Zolnay Kornél százados közlése (Debrecen).

⁹ Archeologiai Közl. 1895. évf. 104—105. képekkel.

¹⁰ O. L. 4—200, 4—2229, 4—3192, 4—5899. sz. táblai perek. — Zolnai Leustach-cs. lt. 1796—1820. év. — Halotti címerek birtokomban. — Sírkövek a zolnai és garamszegi temetőkben.

¹¹ Siebmacher, 735. l. 502. tábla.

¹² 1323/1929. O. L. sz.

VEGYES.

A Baáby-család címereslevele 1517-ből.

Az alább közölt címereslevél, melyet II. Lajos király 1517. november 1-én Budán a Baáby-családnak adományozott, ismét egy újabb, eddig ismeretlen armálissal gyarapítja középkori armálisaink számát. Eredetije gróf Székelyhidi Mailáth Géza levéltárában van Mailáthgárdonyban.

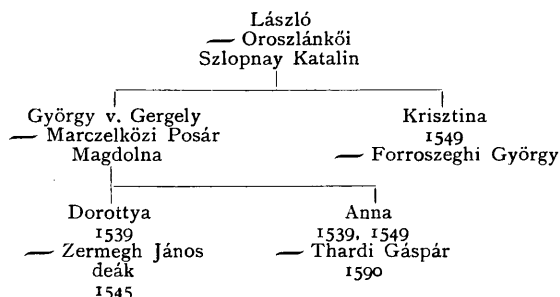
Az adományozott címer a következő:

Egyenesen álló, felső sarkain lecsapott, mindkét oldalán kissé behajlott, csücsköstalpú pajzs vörös mezejének alsó felében lévő ezüst, a magyar címer négy folyója közül a Dunát jelképező pólya közepéből természetes színű, egyfarkú oroszlán emelkedik ki, kiöltött nyelvvel, fölemelt két mellső lábával ékköves ötágú koronát tartva; előtte ugyancsak az ezüstpólyából hosszúszerű, zöldleves, fehér lilium nő ki. Sisakdísz: a sisakon lévő arany-vörös tekercsből kinövő két kifelé hajló kisebb és ezek közé helyezett két befelé hajló nagyobb, kékszerű achantuslevél és egy szembefordított, ugyancsak kék a hantuslevél. Takarók: kék-arany. A címer arannyal damaszkolt bíborszínű szőnyegre van helyezve és az egész képet keskeny zöld és széles arany keret veszi körül.

Az adományban Baáby László és fiai: Gergely, királyi kancelláriai jegyző és Benedek részesültek.

A Baáby-család egyes tagjairól szórványos adatokat találunk a Turul 1905. évf. 70. és 71. lapjain. Ezeket a következőkkel áll módomban kiegészíteni: A Baáby-családnak általam eddig ismert legrégibb tagja Pázmán fia István (Apponyi oklt. I., 3., 5.), aki 1261-ben él. 1292-ben István fia, Móric comessel találkozunk. (U. o. I., 14. — Wenzel: V., 72. — H. O. VII., 210.). Ez a Móric 1309. szept. 7-én Nyitra megye ispánja (Knauz: Mon. Eccl. Strig. II. 672; Fejér: VIII/1. 362.); az utóbb említett István pedig hihetőleg azonos azzal az Istvánnal, kinek unokája, Péter fia János, 1325-ben élt (APP. I., 36., 40.). 1411-ből a következő leszármazási töredéket találjuk: János fiai, Móric és István (1379) és ennek az Istvánnak a fia, László (Orsz. Lev. : N. R. A. fasc. 556. nr. 27.; D. L. 3306.). Az oklevélben említett Baáby László hihetőleg azonos az 1468—69-ben Heves megyében alispáni tisztséget viselő Baáby Lászlóval; az ugyanott megnevezett Benedek pedig azzal a kisbaábi Benedekkel, kiről az oklevelek 1529-ben mint mag nélkül elhaltról emlékeznek meg (Nemzeti Múz. Törzsanyag). A családnak egy későbbkori

leszármazását az Országos Levéltárban őrzött periratokból ismerjük. Ez a következő:

(Orsz. Lt.: Nagyszombati ker. tábla, fasc. 48. nr. 657. Be nem fejezett táblai perek, Bossányi 1795., Zermegh 1801. Post. adv., fasc. 26. nr. 28. és 37., fasc. 60. nr. 13., fasc. 79. nr. 70. Táblai osztály, fons. 10. nr. 15. — Nemz. Múz. Törzsanyag: 1539., 1590., 1651., 1628. — N. R. A. fasc. 34. nr. 21.)

Ludovicus Dei gratia rex Hungarie et Bohemie etc. vobis fidelibus nostris egregiis Ladislao de Baab ac Gregorio notario cancellarie nostre et Benedicto, filiis ipsius Ladislai de dicta Baab salutem gratieque et favoris nostri regii incrementum. Inter primarias ac precipuas regie dignitatis excellentes virtutes sententia veterum priscorumque virorum doctissimorum, qui magne quosque dignitatis et auctoritatis principes monumentis suis perpetue immortalitatis facinus egregium commendarunt, nulla nimirum prestantior veroque principi dignior virtus, et que hominum benemeritorum in se benevolentiam magis conciliaret, reperta esse creditur munificentia et liberalitate. Ipsa enim in homines collata, eos in se ad omnem obsequen paratioris et rursus negata alienos, tepidos, negligentesque efficiat necesse est. Hac igitur de causa excellentissimorum prestantissimorumque regum facinora preclara pro virili nostra imitaturi, nos quoque muneris nostri esse putavimus subditos nostros favore et liberalitate nostra prosequi, ut hac potissimum re nos immortalitati, cuivis mortalium ac principibus precipue grata atque exoptabili, commendare possemus. Hoc itaque ipso respectu te Ladislauum de Baab, qui temporibus serenissimi condam principis domini Mathie regis etc. ac serenissime condam paterne maiestatis domini Wladislai regis, predecessorum nostrorum felicium recordationum huic regno et hiis divina voluntate e vivis decedentibus, nobis eidemque similiter regno nostro fideliter in hiis, que tue facultatis fuerunt, servivisse diceris. Et te Gregorium similiter de Baab, notarium cancellarie nostre, iugibus indefessisque servitiis tuis in cancellaria nostra a quibusdam annis summa cum fide, industria atque integritate servientem, ac causa tua Benedictum fratrem germanum tuum hiis orna-

mentis duximus condecorandos et ad avita arma vestra, qui etiam alioquin in hoc regno nostro vetusto stemmate, nobilitateque non obscura maiorum vestrorum usi semper estis : Scutum videlicet triangulare, rubro insertum colore, in cuius medio parteque infimiori *fluvius ex quatuor fluminibus, preclaris huius regni insignibus et in toto orbe terrarum unus nobilissimus decurrebat*. Leonem insurgentem fulvo nativoque colore, dimidiatum,

suo proprio militari insignique colore depi[ct]m pulcherrime decorare insignireque videtur, prout p[re]sentiu[m] pictoris appellea manu expressius figurata su[nt], [damus, donam]us elargimurque per presentes, decernentes, ut a [modo imposterum hiis armis] seu nobilitaribus insignibus vos prefati La[dislaus, Gregorius et Be]neditus de Baab, vestrique heredes et posteritates[hasti]ludiis, duellis, cortinis, torneamentis et aliis omnibus

lingua extensa, faucibus veluti immane quiddam na frendentibus, pedibusque duobus anterioribus sursum erectis coronam auream concinnatam, tum gemmis unionibusque, tum auro purissimo ante lilium candidum, florem omnium et pulcherrimum et amenissimum, diversum emissis, tenentem, caudamque villis refertam pone reflectentem, ex [gratia] nostra speciali et liberalitate adiiciamus ac denovo dimidiatus umbilico tenus fluvio ipso allui vi[detur]

exertitiis nobilitaribus et militaribus, necnon domibus et generaliter in quarumlibet rerum[et expeditionum] ge[neribus] sub vere et sincere nobilitatis titulo ferre, gestare et habere, omnibusque et singulis gratiis, honoribus et libertatibus, [quibus ceteri]... armis utentes quomolibet de iure vel con[suetudine] utuntur et gaudent, uti, frui et gaudere possitis et valeatis, vestraque omnis posteritas iure possit et valeat, ex presenti nostra annuen[tia et gratia. I]n cuius rei memoriam

firmitatemque perpet[uam pre]sentes litteras secreti sigilli nostri, quo ut rex Hungarie utimur, munimine et appensione roboratas, vobis vestrisque heredibus et pos[teritatibus universis] duximus concedendas. Datum Bude [in festo] Omnium Sanctorum, anno Domini millesimo quingentesimo decimo septimo, regnorum nostrorum Hungarie et Bohemie etc. predict[orum anno] secundo.

Ad relationem venerabilis magistri Nicolai de Bathor prepositi. Agriensis Beatissime Virginis, secretarii regie maiestatis.

Alsó szélén: N. de Bathor prepositus Agriensis Beatissime Virginis, secretarius.

(Az oklevél sokhelyütt erősen elmosódott és rongált.)

Megyei fogalmazvány a XIV. századból.

Szervezetebb, bizonyos hagyományszerűséggel dolgozó megyei írásbeliség nagyjában csak a XIV. század második felében alakult ki. Ekkor állandósult a megyei notárius tevékenysége, ettől kezdve lehet a megyék oklevéladásában, a megyei oklevelek külső és belső sajátságaiban bizonyos szabályozás kezdeteit megtalálnunk. Sok más jel is arra mutat, hogy a megyékben is megindult lassan-lassan a fejlődés a kancelláriászerűség felé.¹ Bizonyos esetekben már fogalmazványokat is szerkesztettek. Valószínűnek látszik azonban, hogy ilyesmire csak elvétve került sor, alkalmasint csupán olyankor, ha az oklevéladás alapjául szolgáló jogi aktus hosszabb idővel megelőzte az oklevél kiállítását. Egyébként általában nem szerkesztettek a kiadott oklevelekről fogalmazványokat. Mutatják ezt az okleveleken található gyakori javítgatások, kihúzások, betoldások. Ilyen megyei fogalmazványra sikerült akadnunk az Országos Levéltár múzeumi levéltárában őrzött Kállay-családi levéltárban. Sőt a fogalmazványról szerkesztett két kiadvány is megtalálható ugyanebben a levéltárban. Érdemes ezeket az iratokat közelebbről szemügyre vennünk, már csak azért is, mert igen tanulságos betekintést engednek a megyei ügykezelés menetébe. Nézzük tehát először az oklevelek szövegét:

I. (Saec. XIV. Nro. 1281.)

1360. május 7. Csenger.

Nos igitur preceptis vestre Serenitatis obedire cupientes, ut tenemur, duos ex nobis, videlicet Jacobum dictum Zele de Chaz[lou] ac Abraam Magnum de Voya, unum ex quatuor iudicibus nobilium transmisimus ad premissa mandata vestra exequenda. Qui demum ad nos reversi, nobis consona voce retulerunt, quod ipsi pariter accessissent ad

¹ Mindezekre ld. Istványi G.: A megyei írásbeliség első korszaka. (Századok, 1937. 543. s. köv. 1.)

premissa inquirenda ibique de omnibus hominibus, a vicinis et commetaneis ipsorum, quibus decuit et licuit, palam et occulte diligenter inquisissent cum veritate, quod anotati Briccius (sic!) [et] Lorandus, Michael et Nicolaus omnia premissa super eundem magistrum Stephanum filium Stephani manifeste fecissent et irrogassent. D[at]um in Cenger feria quinta proxima ante festum beati Stanislai martiris anno domini M^occc^{mo}. lx^{mo}.

II. (Saec. XIV. Nro. 1278.)

1360. május 7. Csenger.

Excellentissimo domino ipsorum, domino Lodovico dei gratia regi Hungarie Petrus filius Johannis de Mendzenth vicecomes Zothmariensis et iudices nobilium eiusdem comitatus inclinationem cum fidelissimo famulatu ad eius precepta et mandata omni cum honore. Litteras vestre Serenitatis honore, quo decuit, recepimus in hec verba: Lodovicus dei gratia rex Hungarie fidelibus suis comiti vel vicecomiti et iudicibus nobilium comitatus Zothmariensis salutem et gratiam. Dicitur nobis in persona Stephani filii Stephani de Kallov, quod Briccius et Lorandus dicti Cantor de Ders equos suos equatiales in facie cuiusdam terre Tarkan vocate potentialiter ictibus sagitarum fecissent vulnerari, ex quibus quinque mortui extitissent, residui vero graviter vulnerati semivivi haberentur. Quare fidelitati vestre firmiter precipiendo mandamus, quatenus unum vel duos ex vobis transmittatis, qui diligenter de premissis investigando sciant et inquirant omnimodam veritatem. Et post hec, prout veritas vobis exinde constiterit, nobis fideliter rescribatis. Datum in Wysegrad feria quinta proxima post dominicam Judica anno domini M^occc^{mo}. lx^{mo}. — Nos igitur preceptis vestre Serenitatis obedire cupientes, ut tenemur, duos ex nobis, videlicet Michaellem filium Dominici de Tykud ac Johannem filium Alexandri de Ruhud transmisimus ad premissa mandata vestra exequenda. Qui demum ad nos reversi, nobis consona voce retulerunt, quod ipsi pariter accessissent ad premissa inquirenda ibique de omnibus hominibus, quibus decuit et licuit, a vicinis et commetaneis ipsorum palam et occulte diligenter inquisissent cum veritate, quod anotati Briccius et Lorandus omnia premissa super eundem magistrum Stephanum filium Stephani manifeste fecissent et irrogassent. Datum in Cenger feria quinta proxima ante festum beati Stanislai martiris anno domini M^occc^{mo}. lx^{mo}.

Kívül: Domino regi pro magistro Stephano filio Stephani de Kallov contra Briccium et Lorandum de Ders. Inquisitoria.

III. (Saec. XIV. No. 1279.)

1360. június 4. Majtény.

Excellentissimo domino ipsorum, domino Lodovico dei gratia regi Hungarie Petrus filius Johannis de Mendzenth vicecomes Zothmariensis et iudices nobilium eiusdem comitatus cum fidelissimo famulatu ad eius precepta et mandata omni cum honore. Litteras vestre Serenitatis honore, quo decuit, recepimus in hec verba: Lodovicus dei gratia rex Hungarie fidelibus suis comiti vel vicecomiti et

iudicibus nobilium comitatus Zothmariensis salutem et gratiam. Dicitur nobis in persona Stephani filii Stephani de Kallov, quod Michael et Nicolaus dicti Cantor de Ders equos suos equatiales in facie cuiusdam terre Tarkan vocate potentialiter ictibus sagittarum fecissent vulnerari, ex quibus quinque mortui (*sic!*) extitissent, residui vero graviter vulnerati semivivi haberentur. Quare fidelitati vestre firmiter precipiendo mandamus, quatenus unum vel duos ex vobis transmittatis, qui diligenter de premissis investigando sciant et inquirant omnimodam veritatem. Et post hec, prout veritas vobis exinde constiterit, nobis fideliter rescribatis. Datum in Wysegrad feria quinta proxima post dominicam Judica anno domini M^occc^{mo}. lxmo.

Nos igitur preceptis vestre Serenitatis obedire cupientes, ut tenemur, duos ex nobis, videlicet Jacobum Magnum de Tereche (*alatta kihúzva: Leukus de Tykud*) ac Nicolaum filium Alexandri de Ruhud transmissimus ad premissa mandata vestra exequenda. Qui demum ad nos reversi, nobis consona voce retulerunt, quod ipsi personaliter accessissent ad premissa inquirenda ibique de omnibus hominibus, a vicinis et commetaneis ipsorum, qu[ibus] decuit et licuit, palam et occulte diligenter inquisissent cum veritate, quod annotati Michael et Nicolaus omnia premissa [su]per eundem magistrum Stephanum magistri Stephani manifeste feci[ssent et] irrogassent. Datum in Mohten feria quinta proxima, videlicet in festo corporis Christi anno domini M^occc^{mo}. [lxmo].

Kívül: Domino regi pro Stephano filio Stephani de Kallov contra Michaelem et Nicolaum dicti Cantor. Inquisitoria.

Az oklevelek végigolvasása után az alapul szolgáló ügy egészen világos. Kállay István a királyi kúriában panaszt tett a derzsi Kántor-testvérek hatalmaskodása ellen. A kúria Kántor Bereck és Lóránd, meg Kántor Mihály és Miklós ügyét szétválasztva, 1360. március 26-án két mandátumot küldött Szatmár megyének az ügy kivizsgálására. Ez a szétválasztás valószínűleg azért történt, mert ugyanebben az időben egy más ügy miatt is per folyt az országbíró előtt Kállay István, meg Kántor Bereck és Lóránd között.¹ A megye a két azonos ügyről szóló mandátumra egyszerre végeztette el az inquisitiót és az így egyszerre lefolytatott vizsgálatról a megyei írnok egy fogalmazványt vett föl. A ki-

adott relatiókat azonban a mandátumok szerint külön-külön szerkesztették, még pedig nem is egy időben: előbb a Kántor Bereck és Lóránd ügyében szólót, talán azért, mert arra az országbíró előtt folyó pörrel kapcsolatban esetleg szüksége lehetett Kállay Istvánnak. A Kántor Mihály és Miklós hatalmaskodását jelentő relatio kiváltásáért bizonyára csak később fizetett az érdekelt Kállay István, úgy-hogy ezt későbbben is adták ki.

Az I. irat nyilvánvalóan az utóbbi kettőnek a fogalmazványa. Kihagyták belőle a bevezető formulákat és a relatio alapjául szolgáló mandátum szövegét, azonfelül természetesen nem is pecsételték meg. Egyébként a szövege teljesen megegyezik az utóbb közölt kiadványi példányok szövegével. Mindhárom irat egyazon kéztől származik, de a fogalmazvány papírja és tintája más, mint a két kiadványi példányé, viszont a két különböző időben kelt kiadvány ugyanabból a papírtekercsből levágott darabok és tintájuk színe is azonos s általában mindenben megegyeznek Szatmár megyének abból az időből származó kiadványaival. A fogalmazványt valamely — nyilván nem megyei eredetű — oklevél margójából levágott papírszeletre írták,² valószínűleg mindjárt az inquisitorok jelentése alapján. A tiszta-
zatokat viszont talán csak akkor adták ki, mikor a fél már kifizette a köteles taxát.

Az egész dologban mindössze egy alig magyarázható körülmény van. Inquisitorok gyanánt mind a három irat más és más személyeket nevez meg. Ezt pontosan megokolni nem lehet. Talán szokás volt a megyéknél, hogy egy-egy bizonyos időre más és más személyeket jelöltek ki az inquisitiók megtartására és az inquisitiókért járó díj miatt kellett a különböző időkben kelt relatiókban mindig új és új inquisitorokat megnevezni? Mindezt azonban csak gyanítani lehet. Az ügy további folyama esetleg nyújthatott volna valami magyarázatot, de annak későbbi sorsáról nem találtunk adatot.

Istványi Géza.

¹ V. Ö. Orsz. Lt.: Kállay-lt. Saec. XIV. No. 1275., 1276., 1277.

² Mutatja ezt, hogy a papír erezete a papírszelet rövidebb oldalával párhuzamos, keresztezi az írást. A fogalmazvány papírja sokkal finomabb, mint amilyent a megyében használtak; ügylátszik magáról a királyi mandátum papírjáról nyírták le.

TÁRCA.

A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság folyó évi rendes közgyűlését április 28-án tartotta, melyet *Szentpétery Imre* elnök a következő, Szt. István emlékének hódoló beszéddel nyitott meg:

Igen tisztelt Közgyűlés!

Az 1938-ik esztendő első királyunk: Szent István király emlékének szenteli a magyar nemzet, a magyar királyság megalapítójának és a magyar keresztény egyház megszervezőjének halála 900-ik évfordulóját ünnepelvén. Állami és társadalmi intézmények, testületek, társaságok sorban leróják a kegyelet adóját a szent királynak nemzeti létünket megalapozó, multunkat beragyogó és reménységünk szerint jövőnket is bevilágító alakja előtt.

Társulatunk már ez év február havában külön ünnepi felolvasó ülésben hódolt Szent István király emlékének. Éppen ezért mai ülésünk tárgysorában más tárgyú felolvasás szerepel. Legyen szabad azonban mai évi közgyűlésünk megnyitójában ismét ehhez a kegyeletes tárgyhöz fordulnom s még néhány szót fűznöm a nagy királyról való megemlékezésünkhöz.

Első királyunk alakjának fénye 900 esztendő ködén tisztán ragyog át és nagysága kilenc évszázadon keresztül nőttön nő. A nagyok közt is nagynak látjuk őt. Egyénisége ma már szinte minden földi salaktól megtisztultan, magasan az emberi átlag fölé emelkedve álli előttünk. Nagyságának ez az egységes képe, amilyennek az ő magasztos alakja lelki szemeink előtt feltűnik, három alapelemből tevődik össze.

Az első elem a szentnek a képe: a jámbor, mélyen vallásos egyházalapító és ugyanakkor az igazságos, kegyes, megbocsátó, könyörületes és jóságos *emberé*, aki azonban hitvalló *szent*. Alakja köré legendák fűződtek, szent életét tárgyazó iratok keletkeztek felőle, amelyek elsősorban mint confessort, mint hitvallót állítják őt oda magasztos követendő példakép gyanánt. Hirdetik Isten iránt minden tetteiben megnyilatkozó buzgóságát. «Erat vir iste fidelis in omnibus actibus suis Deo perfecte deditus» — mondja a róla szóló kisebb legenda. Dícséri könyörületességét: «In omnibus enim factis suis . . . illud intendebat esse principium, quod . . . ex evangelio . . . contemplatus est . . . : beati misericordes.» Magasztalják megbocsátó jóságát: «Veniam quaerentem non avertit, facinus facile dimisit», mondja róla Hartvik. Kiemelik Isten akaratában való alázatos megnyugvását, jóságát, szelídségét. Életének

a jámbor hitvallóra jellemző vonásai állították őt nemzetünk szentjei sorába, emelték ezek közt is a legmagasabbra, s tették őt — a régi ének szavai szerint — a «magyarok tündöklő csillagává.»

A szentnek képe mellett a másik összetevőként, amelyen — más szempontból nézve — Szent István királyt nagynak látjuk, ott van a bölcs uralkodó alakja. A bölcs királyé, aki az atyjától, Géza fejedelemtől lerakott alapokon európai jellegű országot épített keletről ideszakadt népe számára. Aki megértette, hogy neki a nyugathoz kell csatlakoznia s kellő óvatossággal a nyugati mintákat kell követnie államépítő és berendező munkásságában. A bölcs uralkodóé, aki népe ősi jellemvonásait az új haza és új hit követelményeivel összhangba illesztve okos törvényeket hozott, bölcsen és igazságosan kormányzott, de országát és a maga hatalmát megvédeni is tudta a felforgatók és a külső támadások ellenében. Uralkodói bölcsességét hirdetik a talán nem általa fogalmazott, de mindenesetre az ő felfogását feltűntető Intelmek, amelyekben fia elé állította az uralkodásban követendő irányelveket. Amikor fia számára ebben a műben felsorolta, hogy mik a királyi uralom díszai («regalis coronae ornationes»), akkor voltaképp a saját maga uralkodói énjét, a maga fennkölt alakját rajzolta meg. A mintaszerű uralkodóé, akinek századok mulva szívesen tulajdonították más uralkodóknak tetteit is, mert ezek a tettek a Szent István királynak tulajdoníttatás által csak annál jelentősebbekké váltak.

De e mellett a két szempont mellett van egy harmadik is, amelyből tekintve István király alakja nagynak és ragyogónak tűnik fel előttünk. Ha őt és alkotásait a körülvevő népekkel és azok uralkodóival hasonlítjuk össze, szent királyunk alakja — minden elfogult túlzás mellőzésével is — nagynak mutatkozik közöttük.

A Szent István Magyarországot környező országok az ő uralkodása idején — a keleten szomszédos pogány bessenyők kivételével — már mind keresztények voltak, s egy részük (Lengyelország I. Miesko alatt, Oroszország Nagy Vladimir alatt) kb. a magyarokkal egyidőben tért a keresztény hitre, mégpedig annak vagy a nyugati (római) vagy a keleti (bizánci) formáját fogadták el. A római kereszténység elfogadása azonban nemcsak a nyugati kultúrához való csatlakozást, a keleti kereszténységé nemcsak a bizánci műveltséggel való kapcsolatot jelenthette, hanem egyfelől a Németbirodalom fennhatóságá-

nak érvényesülését, ami pl. a csehekre nézve következett be, másfelől Bizánc fensőségét is. Igaz, hogy a horvátokat a X. században és a XI. sz. elején a nyugati egyházhoz csatlakozásuk sem mentette meg a görög császárság felsősége alá jutástól; ennek azonban a görög birodalommal való közvetlen földrajzi érintkezésük volt az oka. De hogyha hazánk a görög egyházhoz csatlakozott volna, valószínű, hogy már akkor nem lett volna számára elkerülhető a görög fennhatóság elismerése, viszont a Nyugathoz csatlakozott Magyarország nemcsak István király idejében mentesült ettől, hanem később, a XII. században is sikerrel tudta magát ez alól a veszedelem alól kivonni.

De bár István király nemcsak formailag, hanem szívvel-lélekkel is a nyugati egyházhoz és a nyugati kultúrához csatlakozott, s ennek formáit az egyház és az állam berendezésében híven követte (említésük itt meg újra törvényhozását, megye-, illetőleg várrendszerét, az okleveleknek a nyugati gyakorlat szerint való kiadását), országa függetlenségét a Nyugattal, elsősorban a Németbirodalommal szemben is meg tudta védeni, amikor sógorának, II. Henriknek elhunytá után Konrád császár kísérletet tett hatalmának Magyarország fölé való kiterjesztésére. István király tehát meg tudta védeni országát attól, hogy a függetlenségüket ugyanakkor kisebb-nagyobb mértékben elvesztő Csehország és a horvát királyság sorsára jusson.

Vagy pillantsunk más irányba! A Magyarországgal akkor szomszédos államok uralkodói közül Lengyelország királya: Chrobry Boleszláv sok hasonlóságot mutat a mi első királyunkkal. Ő is egyház-szervező és királyságalapító volt (1025-ben vette fel a királyi címet). Vitéz fejedelem, aki függetlenségét szintén meg tudta védeni s országát hatalmassá tette. De egyénisége kevesebb vonzó sajátsággal bír, mint István királyé, s a nyugati kultúrához csatlakozása több tekintetben kevésbé volt hatékony a mi első királyunkénál. István király alakja sokkal tisztábban mutatja a nyugati keresztény uralkodó fennkölt képét, mint a Chrobry Boleszlávé, s e képet a szentség vonása még magasabbra teszi.

Ha bárki is egészen tárgyilagosan, de persze nem is az idegeneknek vele szembe forduló elfogultságával nézi Szent István királyt, az ő működése és egyéniségének alapvonásai a környező országok egykorú uralkodói közt is első sorba helyezik őt.

A szentnek, a magyar egyházat és magyar államot megalapozó bölcs uralkodónak, a korabeli ural-

kodó személyek közt is az első sorban álló nagy fejedelemnek emlékét őrizték a magyar királyság történetének letűnt századai. Az ő emlékének áldozik és az ő emlékéből merít a jövőre erőt a ma élő magyar-ság is.

A Szent István királyra való kegyeletes emlékezéssel nyitom meg a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság 1938. évi közgyűlését. —

A megnyitó beszéd elhangzása után *Főglein Antal* ig. vál. tag olvasta fel *Dubecius, Zólyom vármegye notariususa* című, a Turulnak ebben a számában közölt történeti értekezését. Majd a közgyűlés az igazgató-választmányból ez évben kilépő *Czobor Alfréd, Fekete Lajos, Ghyczy Pál, Isoz Kálmán, Kumorovitz B. Lajos, Tóth László és Váczy Péter* eddigi ig. vál. tagokat további hat évre újból megválasztotta, a megüresedett három ig. vál. tagsági helyet pedig *Bartal Aurél, Sarlay Soma és Taborsky Ottó* r. tagokkal töltötte be. A számvizsgáló bizottság elnökéül *Borzsák István*, tagjaiul *Bottló Béla és Istványi Géza* r. tagokat választotta.

A titkári jelentés, mely a Társaság mult évi működését vázolta, első sorban kegyelettel emlékezett meg az ig.-választmány elhunyt két tagjáról: *Nadasdi Sárközy Imréről és Pilch Jenőről*. Majd ismertette a lefolyt évben tárgyalt és végzett ügyeket, köztük főleg a Turul közel két éve készülő Név- és Tárgymutatójának munkálatait. E szerint a kicéldi lázás befejezéséhez közeledik s ezzel megkezdhető az óriási anyagnak még nagy és fáradságos munkát igénylő rendszerezése. Bejelentette, hogy a Társaság valamennyi ülése felolvasásokkal volt egybekötve: *Ákosfalvi Szilágyi László* «A székely rendi társadalom», *Endes Miklós* «A Csíkszentkirályi Sándor-család nemzedékrendje a XVIII. század elejéig», *Döry Ferenc* pedig «Szent István király családi története» c. tanulmányaikat olvasták fel. Utóbbival Társaságunk első, nagy királyunk emlékének kívánt adózni a jubileumi év alkalmából. Végül a Turulra és a Társaság tagletszámára vonatkozó bejelentései után őszinte hálával emlékezett meg *dr. Herzog József* főigazgató úr ömértóságáról azért a megértő figyelemért, melyben a Társaságot a Magyar Nemzeti Múzeum részéről, mint ennek ügyvezető alelnöke támogatólag részesíti, továbbá köszönetet mondott a *Tudományos Társulatok és Intézetek Szövetségének* segélyéért s végül a *Magyar Tudományos Akadémia Főtitkárságának* az Akadémia termeinek a társasági ülések tartására való átengedéseért.

A titkár.

SZAKIRODALOM.

Bartal Aurél: A Beleházi és Ethrekarchai Bartal-család. Karcag. 1937. 8°. 310 l. + XXIII. l. fénykép.

Családtörténeti munka megjelenése ritkán számít irodalmi eseménynek. Ennek okát azonban nem szabad az érdeklődés hiányában keresnünk, hanem azt legtöbb esetben magukban a munkákban találjuk meg, melyek érdeklődést kelteni nem tudnak. Legtöbb ilyen irányú munkát csalódással tesznek le maguk a családtagok is, mert a maguk számára nem találják meg bennük amit kerestek, egy bensőségesebb, csak hozzájuk szóló hangot, a család magánéletét ismertető leírást, de haszon nélkül lapozgatják végig a történeti tudást keresők is, mert legtöbb esetben csak a család leszármazását minél távolabbi korokba visszavezetni kívánó adatok száraz felsorolását látják és az, ami érdeklődést tudna kelteni, a település rajza, a birtokok története, a családi élet és műveltségi állapot rajza, az egyes tagok családi és közéleti súlyának a meghatározása részben vagy egészben hiányzanak a családtörténeti munkákból.

A Bartal-család úgy települési területénél, mint mindenkorai életviszonyainál fogva igen alkalmas arra, hogy a fenti főbb szempontok alkalmazásával megírt története általános történeti szempontból is érdeklődést tudjon kiváltani.

A pozsonymegyei Csallóköz vidékét várjobbágy eredetű, sűrű településben élő családok lakták, melyeknek harcos rétege korán felemelkedett az országos nemesség soraiba. Két ilyen az Etre várjobbágynemzetségből származó családnak, a Beleházi- és Bartal-családnak egybekapcsolódásából ered a Bartal-család. A Beleházi-család első kimutatható ősé az 1243-ban szereplő Buzád comes volt, akinek több ágra szétváló utódainak leszármazása megszakítás nélkül levezethető az újkorba. A Bartal-család leszármazását csak a XV. században élő Etrekarcsai Bartal Pétertől tudja a szerző levezetni, noha a Bartal, Bertalan keresztnév az alsócsallóközi különböző jelzős Karcsai-családokban korán előfordul. A két család, a Beleházi és Bartal a XV. században első felében házasság révén egyesül és felveszi az ősi Etrekarcsai előnév mellé nőági elődeinek Beleházi előnevét is.

A család, mint a többi szomszédai és messze szétágazott vérrokonai és osztályos atyafiai, a Csallóköz többi családait is általánosságban annyira jellemző kisnemesi életet élt, anyagi helyzete és birtokviszonyai az egyes családok szaporasága, a házasságba hozott vagy elvitt vagyon nagysága szerint hullámzott. A török háborúk kihatása, a katonáskodással járó terhek, rossz gazdasági évek a Bartal-család életében a XV. század végétől kezdve erős gazdasági hanyatlásnak lettek megindítójává. Családját ebből a mélységből György (1785—1865) emelte ki, aki nemcsak az összes családi zálogos jószágokat váltotta ki, hanem összevásárolta az elődei által valaha bírt összes birtokokat. Ezzel, valamint többi szerzeményeivel, köztük a tolnamegyei faddi kiterjedt birtokkal, nemcsak családjának anyagi helyzetét fektette biztos alapokra, hanem rendkívüli tehetségével, érett tudásával mint államtanácsos, minisz-

teri osztályfőnök és mint tudós olyan előkelő állást biztosított magának, mely — mint a szerző is őszinte elismeréssel bevallja — utódai társadalmi elhelyezkedésére és jóhírnevére is eltörülhetetlenül kihatott. Leszármazottai a vármegyei, gazdasági életben és a törvényhozásban előkelő szerepeket töltöttek be, hasonlónevű fia, György (1820—1875) pedig miniszterségig emelkedett. Ha az utódok minden anyagi örökséget és örökölt és szerzett kultúráját és társadalmi helyzetét nem is hozhatjuk minden ponton összefüggésbe György kiválóságával, az kétségtelen, hogy családjának háláját, mely ennek az emlékének szentelt, a faddi uradalom megszerzésének százados évfordulóján megjelent munkában is megnyilvánul, örökre kiérdemelte és kell, hogy az ő személye és alkotásai örök példaként szolgáljanak utódai számára.

Az olyan családtörténeti munkát, melyet családtag írt, a szakemberek rendszerint bizonyos előítélettel veszik a kezükbe, különösen, ha írója ezen felül még nem is képzett történetíró. Bartal munkájának elolvasása után ez az előítélet eloszlik, mert a családi elfogultságnak semmi nyomát sem találjuk munkájában, sőt a legtisztább tárgyilagosság vonul végig az egész kötetben. Egyetlen korban sem csinál családjából nagyobbat, mint ami tényleg volt. Annak ellenére, hogy a Bartal keresztnév már korán előfordul a különböző Karcsai birtokokon, tiszteletre méltó módon nem erőszakolja a család eredetének minél távolabbi korba való kitolását, hanem a sok bekapcsolódási lehetőség mellett is a rideg tények alapján abból a korból kezdi a család eredetét, amelytől kezdve a leszármazás minden kétséget kizáró módon levezethető. A család sorsának, anyagi és műveltségi helyzetének nagyhullámszerű változásait lelkiismeretesen rajzolja meg, nem hallgatva el a mélypontokat sem. Ennek a családtörténeti munkának másik nagy érdeme, hogy — ha nem is minden tekintetben megfelelő módon kiemelve — de alkalmazza mindazokat a szempontokat, melyek a családtörténetet általános történeti szempontból is felhasználhatóvá teszik. A kismenőség életét, birtokviszonyait a csallóközi településben és családjá történetében tanulságos módon ábrázolja. Ott, ahol nincs sok mondani valója, nem szélesíti az eseményeket a keret fölöslegesen rajzával. Az utolsó századok férfitagjainak életrajzát bővebb adatok birtokában színesen, hibáiknak és erényeiknek mérlege alapján teljes tárgyilagossággal írja le.

A család nevének és előneveinek eredete mellett tisztázza a Karcsay-családtól átvett családi címer eredetét is, mely a csallóközi családoknál szokásos griffmadarat ábrázolja. A munkát leszármazási táblák és függelékként iratok, köztük az Országos Levéltárban, az Akadémián és Faddon őrzött levéltárak rövid jegyzékei teszik teljesebbé. Több korai oklevélnek közlése a munka általános érdekét, az iratok jelzetének pontos feltüntetése, ami sajnos csak a munka gondos áttanulmányozása után állapítható meg, szakszerűségét még inkább fokozta volna. A különböző oklevélfényképek, épület- és tájfelvételek paleográfiai és építési szempontból

jelentenek nyereséget, a családtagok számára pedig még bensőségesebbé teszik a munkát.

A családtörténeti munkákkal szemben a szorosan vett szakszerűségeken kívül még két követelményt állíthatunk fel: legyen az őszinte, a valóságot híven visszatükröző, általános történeti szempontok szerint igazodó, érdeklődést kelteni tudó munka, de azonkívül még olyan, mely a nem szakember családtagok figyelmét is le tudja kötni bensőségével, a család belső életének, a felmenők és leszármazottak egymáshoz való viszonyának hű ábrázolásával. Bartal Aurél munkájában megtaláljuk mindkét követelmény teljesítését.

Fekete Nagy Antal.

Nyéki Méhes Mózes: *A Nyéki Méhes-család és a rokon családok*. II. kötet. A szerző kiadása. Budapest, 1937. 8°. 104+1. szn. I.

A szerző e művének első kötetét e folyóirat 1933. évf. 81. lapján az időközben elhunyt Sárközy Imre ismertette. A közelmúltban megjelent második kötet az elsőnek kiegészítése. Utóbbiban a szerző az 1933-ig összegyűjtött anyagát adta közre. Munkája azonban — mint maga is írta — nem lehetett teljes, mert hiszen családtörténeti munka, különösen oly családnak a története, melynek eredete már majdnem egy évezredre, a korai középkorba nyúlik vissza, mindig rejteget megoldatlan problémákat. Az első kötet megjelenése az érdekelt családokat multjuk kutatására indította és segítségére voltak a szerzőnek, hogy az első kötetben megjelent hiányokat, amennyire lehet, kiegészíthesse és munkáját teljesebbé tehesse. Ennek és saját kutatásainak eredményeit kapjuk ebben az újabb kötetben. Rendszere teljesen megegyezik az előző kötetével. Először a Nyék-törzsrre vonatkozó fontosabb okleveleket közli latinul és legtöbbször magyar fordításban is olykor azonban csak magyar tartalmi kivonatokat. Ez a közlési módszer a család ama tagjaira volt figyelemmel, akik a latin nyelvet nem értik. Ezután a törzs különböző családaira vonatkozó okiratok regesztáit adja, melyekből megállapítható, hogy a szerző nemzetsége idők folyamán Csallóköznek majdnem valamennyi családjával rokonsági kapcsolatba került. A munkát az újabb adatok alapján kiegészített genealogiai táblák hosszú sora zárja be. Újabb kiutatásai során a szerző eredményként állapítja meg, hogy nemzetsége a honfoglaló magyarság Nyék-törzsből ered és az 1165. évi kiváltságlevelet nyert ősök a Nyék és Kabar törzshöz tartoztak.

Élvezetes olvasmány ez a nagy szeretettel megírt mű. Egy körülzárt kis világnak, a Csallóköznek élete elevenedik fel előttünk évezredes multjából kirajzolt változatos képekben. A család áldozatkészgének, mely ennek a nagy fáradsággal és gonddal összegyűjtött családtörténeti anyagnak a megjelenéséhez a szerzőt hozzásegítette, e mű bőséges szellemi ellenértéke.

Bottló Béla.

A római szentbirodalmi széki gróf Teleki-család gyömrői levéltára. Írta és összeállította: Dr. Iványi Béla. Kiadja a gr. Teleki-család gyömrői ága. Szeged, 1937. 8°. 503 l.

Sok, már rég letűnt, vagy akár még ma is sze-

replő magyar család írásai porosodnak a levelesládákban hozzáférhetetlenül, a nélkül, hogy szolgálatot tehetnének azoknak, akik hazánk történetét kutatják. A múlt beszédes emlékeinek közkinccsé tételét tehát mindenkor örömmel kell vennünk. Ezt érezzük most is, amikor a tudós és fáradhatatlan szerző legújabb munkáját kezünkbe vesszük.

A mű első részében Gyömrő helység legrégibb, a XIII. századdal kezdődő s a XIX. század közepéig terjedő történetének vázlatát kapjuk. Első birtokosa a helység nevét felvevő Gyömrői- (de Gymreu) család. A XVIII. sz.-ban jut a gróf Teleki-család kezére. A XIX. sz. közepén épült a kastély, mely ma is a család lakása s itt őriztetik a családi levéltár.

A második rész a Telekiek történetét tárgyalja. A nemzetség eredetét csak érintve szól arról a Teleki I. Mihályról, aki Garázda Annát vette nőül, akinek révén a *Garázda-oklevelek* egy része a Telekiekhez került. E Teleki I. Mihály telepedett le az apósának adományozott biharvármegyei Széken. Innen ered a család előneve. I. Mihály fia Jánosnak Bornemissza Anna volt a felesége s érvezen kerültek a *Bornemissza-iratok* a Telekiek gyömrői levéltárába. Fia a nagyhírű Teleki II. Mihály, Erdély nagyhatalmú kancellárja, a család római szent birodalmi grófi rangjának megszerzője. Harmadik felesége Muronyi Weér Judit volt, akivel az értékes *Weér-oklevelek*, Sándor nevű fiának feleségével, Bethlen Juliával pedig a *Bethlen-iratok* kerültek e levéltárba. Az 1472. évvel kezdődő 66 db Weér-oklevél közül való Muronyi Weér András 1509. évi címereslevele, amely azonban ma nem Gyömrőn, hanem letétként az Országos Levéltárba őriztetik. Teleki Sándornak fia volt I. László (1710—1778), aki feleségével, Ráday Pál leányával, Eszterrel a gyömrői birtokokhoz és egyben a *Rádai-iratokhoz* jutott. I. Lászlónak fia, I. József (1738—1796) a dűsgazdag zólyomvármegyei Királyfalvi Róth-család utolsó sarját, Johannát vévén feleségül, ezzel nemcsak a Róth-birtok, hanem az egész *Királyfalvi Róth-levéltár* is a Telekiekre szállott. Fia II. László (1764—1821), akinek négy fia volt: Ádám, katona, II. József, a Magyar Tudományos Akadémia első elnöke, III. László, a tragikus végű nagy hazafi és Sámuel (1792—1857), a gyömrői ág továbbvivője s a kastély építtetője. Utóbbinak fia Sándor (1829—1875), akinek gyermekei: József, László, Katinka és Tibor. Közülök Tibor, Gyömrő mai ura, akinek nagylelkű elhatározása tette lehetővé a szerző e művének megjelenését.

A harmadik rész a gyömrői levéltárat ismerteti. Ez két részre oszlik: Az egyik az ú. n. «elsőrendű levéltár» a *Garázda-iratokkal* kezdődik. Következnek a *Dolhay-oklevelek*, amelyek a XVIII. sz. elején Dolha uradalmával együtt kerültek a Telekiek birtokába. Becses része a levéltárnak a Csébi Pogány-családnak zálog útján megszerzett levéltár töredéke. A levéltár másik része, az ú. n. «másodrendű levéltár», a Királyfalvi Róth-család levéltárát tartalmazza. A német eredetű Róth-család a XVII. sz. elején tűnik fel Zólyom vármegyében, ahol Róth György nemeslevelét 1623 márc. 16-án hirdették ki.

E család tagjainak házasságai révén kerültek a Királyfalvi Róth és utóbb a Telekiek gyömrői levéltárába a Schifferer, Rosenauai Ernst, Daróczi Berzeviczy, Polthári Soós, Garamszegi Géczy, Já-

noki, Vatai Vattay stb. családok iratai. Az így kialakult levéltár anyaga összesen körülbelül negyven jószágra vonatkozik. Az 1248. évvel kezdődő, 76 fasciculusból elhelyezett elsőrendű levéltárhoz jó lajstrom- és mutatókönyvek állnak rendelkezésre. A 103 fasciculust kitevő másodrendű levéltár egy része azonban még lajstromozatlan. A zárt egészet képező első- és másodrendű levéltáron kívül azonban nagy számban vannak Gyömrőn még missilis levelek, gazdasági számadások és egyéb vegyes tartalmú iratok is. Több eredeti armálist is őriz a levéltár; így a Rudolf német császár által Prágában 1610. febr. 11-én Rosenau Ernest György kamarai tisztviselő részére adományozott birodalmi címerlevelet; Báthori Gábor, erdélyi fejedelem által Szebenben 1612. május 12-én Szigeti Úr István s Gyulaféhervárott 1612. júl. 26-án Patho András részére, II. Ferdinánd német-római császár által Regensburgban 1630. szept. 20-án Reyll János orvos és fivérei, Zakariás és Farkas részére (német birodalmi nemessegről), III. Ferdinánd király által Ebersdorffban 1651. okt. 9-én az előbb említett Ernest György fia, Rosenau Ernest János György és gyermekei részére és I. Lipót király által Laxenburgban 1693. jún. 10-én Szabó Gáspár és testvérei: István, János, György, Szabó másképp Kiss István és Bíró másképp Szabó István részére adományozott címeres nemesleveleket.

A *negyedik* részben a szerző az első és másodrendű levéltár összes középkori okleveleinek és a mohácsi vész utáni anyag válogatott darabjainak — szám szerint 805-nek — a regesztáit adja. Az *ötödikben* a nagybecsű, elsősorban a XVIII—XIX. sz. politikai mozgalmával és különösebb eseményeivel foglalkozó missilis levéltár nevezetesebb darabjainak lajstromát kapjuk. A levéltár e részét maga a szerző rendezte. A *hatodik* rész a genealogiai kutatóknak különösen értékes, 233. drb gyászjelentést közöl az 1641—1848, illetve 1861. évekből. Végül az újabb rendezés alkalmával előkerült oklevelek és egyéb iratok jegyzékét kapjuk. A munkát az első és másodrendű levéltár regesztáinak pontos névmutatója zárja be.

A gyömrői ú. n. első- és másodrendű levéltár a család-, birtok- és helytörténet kutatóinak értékes forrás; a levéltár többi anyaga pedig, így elsősorban a missilisok, mindazoknak, akik a XVIII—XIX. sz. Magyarország életnyilvánulásaival és küzdelmeivel kívánnak foglalkozni. Elismeréssel kell tehát adózunk a szerzőnek, aki lelkiismeretes gondnal és ismert szaktudásával végzett munkája által a magyar tudományos kutatók zöme előtt eddig még ismeretlen forrásanyagot feltárta előttünk. Kíváncsot volna, hogy a tudományos hagyományos megbecsülésében közismerten mindig eluljáró gr. Teleki-család gyömrői levéltárában még elrejtett többi történelmi anyag is mielőbb napvilágot látna.

Föglein Antal.

Faust, Ovidius dr.: Súpis erbových listín zemianskych. Monumenta Historica Bratislavensia. I. Archiv Mesta Bratislavy. Év nélkül. 4°. VIII. 164. l. + 24 fűmelléklet. Címeres nemeslevelek jegyzéke. Pozsonyi történelmi emlékek. I. Pozsony város levéltára. (A mű 1937-ben jelent meg.)

Pozsony város levéltára a magyar multnak igen értékes és gazdag anyagát őrzi. Ebbe a gazdag anyagba, noha a levéltár nem nemesi testületnek vagy káptalannak a levéltára, mégis sok eredeti címereslevél került idők folyamán, középkor- és újkori, valamint magyar és külföldi egyaránt. A közölt 167 címereslevél között két hazai középkori armális is található, melyek eddig csak rövid leírásban voltak ismeretesek (Turul, 1907. évf., 198. l.). Egyikük V. László királynak Prágában 1454. VII. 13. Nicolaus Flins de Puczk, nobilis de terra Brussie, pozsonyi polgár, a másik II. Ulászlónak Budán, 1499. V. 19. Farkasfalvi Farkas Antal és általa fiai: Ignác, Ferenc és Miklós, valamint leánya, Apollonia részére szól. Ezeket teljes szövegükben közli. A II. Ulászló által Brixianus Lőrinc orvos részére Prágában 1509. X. 26-án adományozott armálist azonban már csak tartalmilag ismerteti. Külföldi középkori armálisok szerzői: Zannger György és Jordán (I. Miksa, Innsbruck, 1501. VII. 20.), Edlmann Simon és testvérei Rupprecht, Gáspár, János, György és Farkas (ugyanaz, Landegg, 1502. VIII. 26.), Rotmar Keresztély (V. Károly, Valladolid, 1524. IX. 12.), Genett Sebestyén és testvérei Jakab, György és János (Ferdinánd spanyol infáns, Innsbruck, 1525. II. 28.).

A közölt újkori címereslevelek itt csupán a családnevek szerint felsorolva, a következők: 1. Hazaiak: Actoffer 1764. IX. 11., Alaxay 1790. XI. 18., Awör 1588. XII. 21., Bakó 1589. VII. 22., Balás 1826. IX. 5., Bedee de Csepreg 1579. II. 6., Bedy 1582. II. 19., Beigler 1627. IX. 2., Bogdán 1589. VII. 22., Bogdán 1700. VII. 13., Bornemissza 1651., Burgstaller 1646. X. 8., Daby 1592. IX. 5., Deák 1665. V. 2. (másolat), Dely 1649. X. 12., Doldt 1823. VI. 6., Drenoczy 1575. VII. 15., Faichtinger 1720. XII. 1., Ferencovich 1693. XII. 20., Fickh 1634. I. 14., Fogarasi, II. Rákóczi György 1653. XI. 26., Frey de Schönstein 1790. XI. 18., Fuchs 1626. VIII. 16., Groff 1636. IV. 19., Gruebmueller 1579. V. 25., Hampel 1635. I. 3., Handl 1586. IV. 18., Hatvany 1643. II. 28., Heolgy 1582. II. 19., Jigarto (Igyarto) de Visk 1698. IV. 12., Jagachich 1584. VIII. 14., Kerecheni alias Nagy 1625. XI. 16., Kerekes 1722. V. 1., Kezi 1591. VI. 15., Király alias Vadkerthy 1625. XI. 16., Kleczicz 1681. X. 20., Koller de Nagymánya gróf 1772. II. 24., Kosowith 1681. XII. 20., Kossa 1651., Kovachich de Sichelburg báró 1770. III. 6., Küstner 1792. VII. 26., Löffler 1794. XI. 13., Luchy 1627. IX. 2., Macripodary 1667. VI. 29., Malczowich 1659. VIII. 23., Malonyay báró 1740. XII. 1. (másolat), Máthé 1715. I. 18., Mayer 1825. IX. 23., Millner 1633. VI. 28., Molnár 1651. III. 17., Mráz 1642. I. 5., Myrkoczy de Myrkocz 1575. VII. 15., Neblingh 1719. IX. 11., Orbán 1593. III. 18., Orbán báró 1679. IV. 6., Pauer 1722. VII. 11., Pindlmayr 1792. VII. 26., Pirgler 1585. IV. 10., Planckenauer 1627. IX. 17., Polian 1625. XI. 16., Preschern 1760. II. 11., Puhakoczy de Czyglenycza 1575. VII. 15., Ravasz de Waya 1598. III. 12., Schuller 1723. I. 17., Seiben 1829. VII. 24., Soltich 1659. V. 20., Stettner 1655. IV. 12., Svabely 1806. IV. 18., Szemler 1602. III. 29., Szunyogh de Jeszenicze et Budetin 1708. IX. 5., Tassy (Rákóczi Zsigmondtól) 1607. IX. 28., Tenturich 1659. V. 20., Wayay de Waya 1598. III.

12., Vajay de Vaya bárói 1740. XII. 1. (másolat), Vayda János 1627. IX. 2., Werbny 1698. IX. 5., Winkler 1655. V. 6. — 2. Külföldi címeres levelek: Billard von Hawenn 1760. XI. 14., Buchhauser 1712. III. 26., Butzmar 1740. VI. 21., Cirian 1644. VIII. 24., Cirian 1685. XII. 21., Czadersky 1806. X. 1., Degelman 1752. IV. 18., Degelman 1780. I. 28., Dobler 1872. II. 6., Drescher 1646. XI. 17., Drost 1792. VII. 8., Einkhurn 1562. IX. 17. (másolat), Eisen 1635. XII. 20., Engl 1681. VII. 8., Escherich 1743. X. 18., Festenberg 1791. IV. 4., Friedland 1865. XII. 20., de Gratia Dei 1790. VIII. 3., Guadagnis 1686. V. 14., Guissart, 1727. V. 7., Harnisch 1867. X. 20., Hartl 1741. X. 6., Härtl 1727. VI. 28., Heyssler 1792. III. 23., Hildebrand 1761. XII. 23., Holtzbecher 1738. XII. 28., Hubert 1798. VII. 13., Ingram 1620. XI. 30., Jaworski 1779. XI. 9., Kaltenborn 1826. VI. 5., Klaps 1876. I. 29., Kleienmayer 1703. IX. 1., Kohlstrunck 1622. VI. 24. (egyszerű másolat), Kunitz 1667. V. 14., Lederer, de 1778. V. 1., Lettig, de 1696. XII. 28., Linhart 1811. I. 2., Lotter 1638. III. 8., Luchs von Luchsheim 1793. III. 29., Malkovsky 1835. X. 24., Manner 1750. IX. 24., Martinis 1566. V. 10., Mauler 1849. XII. 13., Mayer von Festenwald 1841. IX. 15., Mayrhofer 1775. V. 30., Mestri di Schönberg 1622. IV. 6., Mitterhofer 1559. II. 10. (másolat), Natory 1776. X. 19., Obermayer 1793. III. 7. (másolat), Obermüller 1660. VII. 1., Petz 1806. III. 21., Pilz von Pilsenheim 1807. IV. 28., Planckenauser 1601. VI. 1., Possenhauer 1662. XI. 29., Prenner 1664. V. 2. (másolat), Prungraber 1750. VIII. 6., Ramming von Riedkirchen 1822. XII. 20., Richthausen von 1653. VII. 29., Rottmayer, 1583. I. 29., Saurwein 1563. III. 29., Scharrer 1631. X. 15., Scherzer 1860. II. 1., Schiffer von Groppenau 1891. II. 8., Schockher 1631. I. 5., Schrockhinger 1586. X. 12., 1619. II. 20., Schröckhinger 1616. II. 4., Schultes 1859. IV. 20., Schultner 1869. V. 2., Schwarz 1650. VI. 30., Schwarz von Schwarzwald 1818. XII. 2., Segalla von Kornfeld 1765. X. 14., de Serponte 1618. X. 23., Seyler 1627. VI. 1., Singer von Wallmoor 1851. VIII. 18., Stehno 1745. II. 6., Stickler von Gassenfeld 1776. VII. 12., Stöckhl 1563. III. 29., Suttner von Erenwin 1879. XI. 14., Thavonat von Thavon, bárói 1747. VIII. 30., 1862. III. 15., Trazeznies márkai 1777. X. 26., Trimel 1648. XII. 18., Untschoffskey von Löwenstamm 1795. VII. 20., Weinmann von Weyhenfeld 1705. V. 3. (másolat), Wersan von Lorbeerschwert 1820. VIII. 22., von Widerspach báró 1787. X. 5., Widman 1533. VIII. 12., Zänkhy 1591. V. 1. — Magyar nemesség és indigenátus: Crollanza 1659. XII. 12., Degelman báró magyar indigenátusa 1798. VI. 30.

A bevezetésben a mű összeállítója röviden összefoglalja a nemesség jogait, majd az armálisokkal, mint a heraldika forrásaival és az armálisokra festett címerrajzok művészettörténeti értékelésével foglalkozik. Külön kiemeljük itt a szerzőnek a magyar heraldikusokat közelről érdeklő azt a megjegyzését, hogy a pozsonyi prépostság (nem káptalan!) könyvtárában a magyar érsekeknek, püspököknek és prépostoknak két nagy kötetben összegyűjtött címereit találta. A bevezetés után a szerző a 167 armalist

özli, melyek legnagyobb része eredeti. A két legrégibbnek a kivételével, melyeknek teljes szövegét adja, a többi akként ismerteti, hogy feltünteti az adományozót, adományozottat, az adományozás tárgyát, helyét, keltét, az aláírókat, a szöveg nyelvét, az armális anyagát, nagyságát, a címerrajz helyét és a megpecsételést, majd a címer leírását adja. Használhatóság szempontjából nagyon hátrányos, hogy a címerleírásokat nem eredeti szövegükben adja, hanem szlovák nyelvre fordítva; holott ha nem így járt volna el, nemcsak használhatóbb volna ez az egyébként igen értékes és gondos kiadvány, hanem a szerző is nagy munkatöbblettől szabadult volna meg. Legcélszerűbb lett volna tehát tekintetben az Áldásy Antal «Címereslevelek» című kötetében alkalmazott módszert követnie. A kihirdetett armálisoknál a kihirdetési záradék teljes szövegét közli. Az egyes armálisok leírása után — nagyon helyesen — az adományozottakra vonatkozó személyi és családtörténeti adatokat és irodalmat is felsorolja. A munka kényelmes használatát kimerítő, külön az adományozókról is készített mutató, valamint az okleveleknek hely és kelet szerinti összeállítása teljes mértékben biztosítja.

A kiadványnak rendkívül értékes része a végén közreadott sok szép műmelléklet, melyeknek nagy része szebb kivitelű armálisok címereinek finom, nagy gonddal készült színes reprodukciója. A szerzőn kívül elismerés illeti a városi tanácsot, mely valóban nagy áldozatkészséggel tette lehetővé e szép kiadvány megjelenését, amellyel a Monumenta Historica Bratislaviensis-sorozatát megindította.

Bottló Béla.

Revista do Instituto de Estudos Genealogicos. I. évf. 1—2. szám São Paulo, 1937. 8°. 432 l., sok képpel.

Brazília köztársaság São Paulo államának hasonló nevű fővárosában 1931-ben a braziliai előkelőségek egyesületet alapítottak egy családtörténeti intézet fenntartására. Az alapítók részben az újvilágba költözött portugál, részben pedig a XIX. században kreált braziliai nemesség közül kerültek ki. Az egyesület, melynek a trónöröklési igényeiről lemondott braziliai trónkövetelő is tiszteleti tagja, észrevehetően monarchista szellemben működik és a legitimista gondolatot annyira szolgálja, hogy pl. IV. Károly királyunk koronahercegét «Otto II, Rei de Hungria»-nak nevezi. A folyóirat cikkei egyébiránt leginkább az alapítók (pl. Amaral, Camargo, Daunt stb.) nálunk többnyire ismeretlen családjai-val foglalkozik, még pedig olyan alaposan, hogy egészen komolyan közli, pl. a Drummond-család árpádházi eredetéről szóló meséket. Ezenkívül benünket jóformán csak a császári család teljes genealogiája érdekelhet (melyet a volt trónkövetelő helyesbített), mivel az első császárné magyar királyleány is volt, akinek utódai között megtaláljuk a magyarországi Coburg-család Portugáliába került ágának leszármazását is. Jogtörténeti szempontból figyelemreméltó azonban két közlemény, melyek közül az egyik a portugál nemességgel, a másik pedig a dom cím használati jogával foglalkozik.

Miklós Zoltán.

INHALTSÜBERSICHT.

FÖGLEIN, ANTON: Georg Dubéczy, Notar des Komitates Zólyom. Verfasser behandelt die Rolle Georg Dubéczy's im öffentlichen Leben Ungarns im XVII. Jh. Dubéczy war ein Mann von hervorragender Bildung, Dichter, vorzüglicher Redner und Meister der lateinischen und ungarischen Stilkunst. Obwohl nicht von adeliger Herkunft, wurde er Notar der Stadt Breznóbánya, später der Stadt Zólyom, kurz darauf des Komitates Zólyom und des Palatins Nikolaus von Esterházy. Erst später, am 4. November 1628, bereits als Notar des Komitates Zólyom, erhielt er einen Adelsbrief mit Wappen. Ständig bekleidete er die Stelle eines Landtagsdeputierten. Auf den leeren Blättern der Komitatsprotokolle zeichnete er seine Gedichte, besonders seine religiösen Lieder in ungarischer Sprache auf, doch sind auch unter den übrigen Schriften des Komitates zahlreiche Oden und Gedichte in ungarischer und lateinischer Sprache zu finden, die ihn zum Verfasser haben. Als sehr gescheiter und diplomatischer Mann war er ständig der Gesandte des Komitates in den heikelsten und vertraulichsten Angelegenheiten sowohl bei Hofe in Wien, als auch bei der Hofkammer, bei dem Palatin und bei dem Obergespan. Er stand in ständigem Briefwechsel mit Ausländern von höchster Bildung. Eine seiner grössten Leistungen war, als er durch seine Rednerkunst den Eroberer Oberungarns, den Fürsten von Siebenbürgen, Georg Rákóczi von der Verheerung des Zólyomer Komitates zurückhielt. Er starb 1652, nach einer öffentlichen Laufbahn von vierzig Jahren. Seine Familie starb in seinen Söhnen aus.

DONÁSZY, FRANZ: Die Löwenabbildungen in der ungarischen Heraldik. Der Löwe ist eine der am häufigsten vorkommenden Wappenfiguren in der ungarischen Heraldik, obwohl zu Beginn des Wappentragens die Löwenfigur noch nicht so häufig angewandt wird, wie in den späteren Jahrhunderten. Vor der Niederlage bei Mohács, besonders aber im XV. Jh. ist die Darstellung der Löwenfigur noch nicht so schablonenmässig, wie später, alle Wappen haben ihre eigenen, besonderen Attribute, die Abbildungen sind recht mannigfaltig und heraldisch tadellos. Die Wappen dieser Zeit können als Meisterwerke der ungarischen Heraldik betrachtet werden. — Im XVI. Jh. beginnt auch in Ungarn eine Epoche des Verfalls, die Zeit des Wappentragens ist zu Ende. Die Wappen dienen nunmehr überwiegend zu Dekorationszwecken, auch werden die Regeln der Heraldik nicht mehr streng eingehalten. Die Abbildungen sind bereits schablonenmässig und gleichförmig, wenn auch vereinzelt eine gewisse Abwechslung angestrebt wird. Es ist jedoch zu bemerken, dass die ungarische Heraldik auch in der Verfallszeit einen Drang zur Natürlichkeit bewahrte, und sich eben durch das Ungekünstelte ihres Wesens von der gleichzeitigen westlichen Heraldik vorteilhaft unterscheidet. (Mit vier Wappentafeln.)

ZOLNAY, LADISLAUS weist in seiner Quellenstudie, Die Familie Zolnay aus dem Komitate Zólyom betitelt, nach, dass die Familie Zolnay auf männlicher Linie von dem comes Kürtösi Radon (1223), aus dem Stamme Madách stammt. Später wird auf weiblicher Linie die in den Bergstädten eine vorzügliche Rolle spielende Familie Sthek zum namegebenden Ahnen der Familie, die nunmehr Zolnay-Stek genannt wird. Die Nachkommen der Familie sind im Komitate Zólyom bis zum Jahre 1853 nachzuweisen, sonst lebt die Familie bis zur Gegenwart fort und führt das Familienwappen, dessen Motive sich aus den Wappenzeichen der Urfamilie Kürtösi entwickelt haben.

MISZELLEN. DARÓCZY, ZOLTÁN veröffentlicht einen bisher unbekannten Wappenbrief aus dem Mittelalter, den der Familie Baáby aus dem Jahre 1517 mit der Photokopie des Wappenbildes. — ISTVÁNYI, GÉZA veröffentlicht und beschreibt zwei Komitatskonzepte aus dem XIV. Jh.

FEUILLETON. Bericht über die Generalversammlung der Ungarischen Heraldischen und Genealogischen Gesellschaft am 28. April 1938. Eröffnungsrede des Präsidenten der Gesellschaft Emerich Szentpétery über Stefan den Heiligen, den grossen ersten König der Ungarn, aus Anlass des neunhundertjährigen Jubiläums seines Todes. Bericht des Sekretärs Alfred Czobor über die Tätigkeit der Gesellschaft im vergangenen Jahre.

LITERATURBERICHT. *Fekete-Nagy, Anton* über BARTAL, AUREL: Die Familie Beleházi und Ethrekarcsai Bartal. — *Bottló, Béla* über NYÉKI MÉHES, MÓZES: Die Familie Nyéki Méhes und die verwandten Familien. Bd II. — *Föglein, Anton* über IVÁNYI, BÉLA: Das Archiv der hl. römischen reichsgräflichen Familie Széki Teleki in Gyömrő. — *Bottló, Béla* über FAUST, OVIDIUS: Lúpis erbových listih zemianských. Monumenta Historica Bratislavensia. Bd. I. Archiv metta Bratislavy. — *Miklósy, Zoltán* über Revista do Instituto de Estudos Genealogicos. Ig. I. Nr. 1—2.

A SZENTPÉTERY-EMLÉKKÖNYVRŐL ÉS A „TÖRTÉNETI SEGÉDTUDOMÁNYOK” RENDELTETÉSÉRŐL.

Huszonhét tanítvány értekezéseinek sorozata¹: Mily feladatokra irányította, milyen alapvetéssel és módszerekkel, egy mesteri egyéniséggé kiformált tudós az új generációnak munkáját a segédtudományok terén?

Vannak az ifjú tudós szerzők közül, akik nem Szentpétery Imre szorosan vett szakstudiumait művelik; s mégis valami belső közösség köti össze az Emlékkönyv tanulmányait. Nem azonos tárgykör, sőt nem is valami közös program; még a módszeralakítás is gyakran egyéni. Szentpétery egész munkássága a «forrásanyagnak» valami sajátos értékelését öntötte át tanítványaiba. Tulajdonképpen a «rég» iskolához való ragaszkodást annyiban, hogy minden kérdést, a legapróbbat is, teljesen tisztázottnak, rendezettnak akar látni, homályosságok és elméleti sejtelmek nélkül. A tényeknek magukért beszéltetése; mintha magáévá tenné a múlt század bizalmát, hogy az «adatok» maguktól sorakoznak majd törvényszerű rendbe, feltárva a történelmi fejlődés okszerű menetét. Másrészt, csaknem feltűnő ellentétben ezzel, úgyszólván minden szerző a legapróbb részleteredményben is messzi távlatokat sejtet, s mégis, a nélkül, hogy az illető történeti momentumot kiléptetné a maga mikrokozmoszából, többnek tüntetné fel, mint ami egy múlt fejlődés apró átlagjelenségét megilleti. Szentpétery tudós pályájának egyik időszakát határozottan a történetelméleti munkásság jellemzi (*műveinek jegyzékét* az Emlékkönyvben, az 572—579. lapokon, *Janits*

Iván állította össze), de sohasem mutatkozott jele annak, hogy az elméletet közvetlenül a gyakorlat idomítására alkalmazandónak tartotta volna. S mégis, sehol Európában ily tudatosan követett látókör nem tárult fel a segédtudományok számára, mint Szentpétery iskolája alapján: Kicsiny, pontos, konkrét megállapítások nyomán mintegy új dimenzióban való megragadása a történeti fejlődés szervezetének.

A tanulmányok sorban való áttekintése közelebbi világot vet erre. Nem csupán az ünnepeltnek akarunk adózni e beszámolóval, hanem e folyóirat céljai is szükségessé teszik, hogy az új generáció munkásságát e helyen legalább körvonalai-ban ismertessük.

A szorosabban az «oklevéltan» körébe vágó dolgozatok közül egy «idegen lélekből, idegen gondolkodásból sarjadó intézménnyel» foglalkozik *Barta István, Középkori közjegyzőseink történetéhez* címen (31—46. l.). Inkább élesen megfogalmazza az eddigi eredményeket, s csak egyes részletekben ad újat; de élesen elhatárolván a közjegyzőség magyarországi szerepét egyéb országo-kéitól, felhívja a figyelmet e különbségek mélyebb fejlődéstörténeti jelentőségére. A középkori közjegyző nálunk, s a lengyeleknél is, mindig egyházi ember maradt; a lengyel közjegyzői okleveles gyakorlatban (nálunk még nem vizsgálták meg e szempontból) minden nyugati oklevél-fajta szerepel, érett formákkal, — tehát nem belső fejlődésről van szó, hanem nyilván idegen egyetemi képzettségről. Az egyházi, pápai szervezettel kapcsolatban terjed el, de mint az Alpokon inneni Európa számára meglehetősen idegen társadalom-

¹ Emlékkönyv Szentpétery Imre születése hatvanadik évfordulójának ünnepére. Írták: Tanítványai. Bp. 1938. 581. l.

nak intellektuális intézménye. Barta nem tér ki ily perspektívákra; de az Okcicens keleti széleiből tekintvén át a közjegyzők szerepét, az intellektualizmusnak, s az alapjául szolgáló szociális struktúrának az Alpokon innen kétségtelen közösségére mutat rá, az itáliaival szemben: Délen, az antikből eredt városiasság-érdekszövetség vidékein, az intellektuális készség nem a társadalommal való mély közösségben fejlődik ki, hanem mint racionális «technika», amely bárkinek bármi ügyben rendelkezésére állhat; a jogot a működésre egy legfelsőbb tekintély adja (esetleg áruba is bocsátja), akár a modern közjegyzőnek. Északon, az Alpokon túl ellenben a hűbéri-szokásszerű élet-együttesekből differenciálódik ki az intellektualizmus, nem csupán mint jogász-írnok, hanem gazdagon megterhelve az illető társadalomszervezet szakfeladataitól, — amikből aztán később a modern szakképzettségek változatos rendszere alakult ki.

Míg azonban Nyugaton, a mély hűbériség vidékein, a hiteles oklevelezés ily módon az egymásraépülő társadalomképletekből kinőtt hivatalnokság feladata, Magyarországon a közjegyzőség elterjedését a hozzá némiképp hasonló hiteleshelyi intézmény akadályozta meg. Oly kérdés, amellyel Szentpétery iskolája következetesen foglalkozik; ezúttal az Emlékkönyvben csak *Spilka Lőrinc Tibor: A jászóvári prépostság hiteleshelyi levéltárának «B» jelzésű protokolluma* c. tanulmányával (410—418. l.) szerepel. Kicsiny részletkérdés, a prépostság levéltárának történetéről készülő dolgozatából, amely remélhetőleg, az apró konkrétumok hasonló gondos kidolgozásával, fel fogja tárni a hiteles hely évszázados munkamódszereit. Amit a «B» protokollumról itt kimutat, az jellemző kései példája a jogi értékelésnél sokkal mélyebb és melegebb gondnak, amellyel a hiteles hely tagjai írásos anyagukat kezelték. Úgy hisszük, a hiteles hely, a magyar intellektualizmus e sajátos intézménye gyökeresen csakis a magyar társadalomszervezet sajátos fejlődéséből magyarázható: Kevésbé szokásszerű-hűbérises ez, tehát nem a társadalomképletek öléből kinőtt és lassan elvilágiasodott szakhivatalnokság igazgatja; viszont nem is itáliai módra «racionális», ami «közírnokokat» állítana a szükségletek kielégítésére. Egyházi testületeknél marad e szerep, külsőleg szekundál az írásos szükségleteknek, nem az ügyek belső szak-

szerű intézésével. Az intenzitás e hiányát jelzi intellektualizmusunknak sokáig papi és latin jellege, — lényeges vonás egész fejlődésünkre nézve. Úgy hisszük, hogy az egyház, a társadalom, az állam viszonyára, — Barta István foglalkozott már e tárgykörrel (Egyház és állam viszonya Magyarországon a középkor végén, Bp. 1936.) — ily strukturális, s nem elvi szempontok a döntők.

Papp László, aki a hiteles helyek újkori működéséről már rövid áttekintést adott (A hiteles helyek története és működése az újkorban, Bp., 1936.), ezúttal *A birtokba-iktatás (statutio) lefolyása* címen (372—384. l.) egy ugyancsak idevágó részletkérdést vizsgál, főként rendkívüli esetek kapcsán, s ezért elevenen, de a szerves összefüggéseket egyelőre csak érintve. Az államhatóság mint valami külső fórumhoz fordul a hiteles helyhez, amelynek küldöttei a hatóság megbízottaival együtt csaknem jury-szerűen végzik el a volta-kepén adminisztratív feladatot, az összes érdekeltek egybehívásával s néha viharos vitájuk közben. A szakhivatalnokság funkciója tehát lefelé gyorsan megtörik, a vidék egyenesen tiltakozik az ellen, hogy a központi hatóságot saját hivatalnoka képviselje: Erdélyben még erősebb ez a jury-jelleg, ott a hiteles helyet is pótolhatja a környék nemesurainak részvétele. Ismét arra utal mindez, hogy a hiteles helyek szerepét mint hazai társadalomfejlődésünk egyik jellemző, lényeges jelenségét vegyük majd vizsgálat alá.

Kumorovitz L. Bernát korábbi tanulmányai folytatásaként *A magyar szfragisztika múltja* címen (251—311. l.) nemcsak a hazai pecséttan szakirodalmáról ad áttekintést és jellemzést, hanem a forrásanyagának rendelkezésre álló, — s saját munkássága által is jelentékenyen gyarapodott — gyűjteményeiről is. Lelkesen hangoztatja a pecséttan önálló studiumként való kezelésének szükségét, — s valóban, a pecséthasználat sok finom vonása, — mint azt a szerző egyéb részlettanulmányai is bizonyítják, — nem egyszerű kísérő külsősége a társadalmi-jogi életnek, hanem jelentős s jellemző módszere, eszköze is. Kumorovitz hangsúlyozza azt, hogy a pecsétet teljes szerepében kell bemutatni. Helyesen, hiszen a pecsét, szemben a «racionális», szerződészerű jogképződéssel, a teljes társadalomorganizmus jelképe, előbbrevaló az írásbeli tartalomnál is. Nem annyira egy felsőbb hatalom, mint inkább a társadalomképlet szak-

szerű, megbízható építménye adja tekintélyét, ideértve a jogi-hivatalnoki szakszerűség mellett a kézművesmunkáét is. Nem fémbulla; hanem szinte naiv viasz-mű, népi anyag, amely széleskörű gyakorlati s művészi megdolgozáson megy át, — mint ahogyan az egész írásosság elhagyja az antik technikai-kereskedelmi készségeket s csaknem kézműves-mesterségbeli munkát kíván az íróembertől. Tehát a műtörténeti szempontokból való vizsgálat is, mint Kumorovitz kiemeli, lényeges feladata a pecsétannak.

Ifj. Szentpétery Imre, *A vörös viaszpecsét bizonyító ereje a középkorban* című tanulmányában (440—453. l.) már belső szükségét érzi, hogy hosszabban kitérjen, egy pecsét-fajta szerepével kapcsolatban, az «eszmének» és az általa kiképzett «formának» viszonyára. Egyelőre az elmélet még meglehetősen párhuzamosan kíséri nála a tényeket, de érdekes meglátás, hogy apró jelen-ségben miként keres szociológiai folyamatot: A vörös pecsét, amely inkább felületes átvétel nálunk, előkelőségek használatában, idővel miként vesz fel jogi tartalmat is, a hitelesség nagyobb súlyát. Látnivaló, hogy nem «eszméről» van itt szó, ami a mai történeti-társadalmi tudományoknak filozófiából vett szavajárása, hanem társadalmi strukturálódásról s annak kifejeződéséről. Racionális társadalmaknak nincs szükségük állandó, gazdag formaalkotásra, a tradicionális fejlődés azonban csak így fejezheti ki tagozódásainak élettéljes tartalmát. Ily értelemben igaz, amit Szentpétery mond, hogy a forma hivatása a megörögzítés, saját tehetetlensége által. De egyúttal megőrzi, megóvjá a szimbolizált képlet élettéljes tartalmát a gyors okszerűsítéstől; mélyebb, bonyolultabb alapokból haladhat tovább a fejlődés. Mint mondja, a középkorban egyideig maga az írás is inkább «tekintély», mint okszerű érv; hozzátehetjük, hogy még a pénz is, egyes társadalomképletek kezessége-szimboluma, s nem mehanizált értékmérő. A hivatalszervezet tagozódásait, ügyköreit is a pecsétek változatos formái fejezik ki, s nem célszerű meghatározások: a hivatal életközelségét jelzi ez, amiből aztán idővel óriási modern társadalmias feladatok tárulnak ki. Nyugaton a társadalomképletek gazdag egyéni fejlődése, mély struktúra: Ennélfogva le a kicsiny lovagi vagy céhbéli felsőségig a pecséthasználatnak sokszerűen differenciált módja, jogi hitele.

Nálunk kevésbé; inkább csak a közhatalomnak s feljogosítottjainak van közhitelre számot tartható pecséthasználatuk. Ifj. Szentpétery tanulmánya tehát indokolt kísérlet a pecsétnek, mint szociológiai eszköznek, megfigyelésére.

Donászy Ferenc, *A magyar heraldika múltja, jelene és jövő feladatai* c. tanulmánya (131—141. l.)-ugyanezen gondolatokat ébreszti fel. Röviden áttekinti a szakirodalom múltját, megállapítja mai visszaesését. Mint mondja, a címer nem volt szükséges kelléke a magyar nemességnek; átvétel inkább, mint belső fejlődés, s ezért hangsúlyozza az idegennel való összehasonlítás szükségét, művészettörténeti, s szimbolikájánál fogva szellemtörténeti szempontból is. Úgy hisszük, általában társadalomtörténeti szempontból; nyugaton a címer, a pecséthez hasonlóan, a társadalomképletek jelzésének lényeges módszere volt, ellentétben a racionális társadalmakkal. A heraldikai gyakorlat minden finom szabálya eredetileg ily társadalomképződés kifejezője. Nálunk épp az a jellemző a társadalomalakulásra is, hogy e módszert csak külső átvételként ismerte. Tömeges adományozása valamely címernek, mint Donászy kiemeli, Erdélyben kezdődik, Lengyelországban hasonlóan. A lengyeleknél, tudjuk, a Sippe-kötelékek jelvénye olvadt bele a címer fogalmába, mint ahogyan a nemesség is, még a magyarnál is kevésbé mélyen tagozódva, a primitív leszármazás-rétegeknek nyugatias jogiformák közé emelkedéséből keletkezett.

A genealógia köréből nem találunk értekezést az Emlékkönyvben; az újabb tudós generáció általában tartózkodóan viselkedik e studiummal szemben. Oka bizonyára az, hogy a régi, önmagának élő leszármazástörténet mellett homályos biológiai-örökléstani szempontok nyomultak előre benne, a helyett, hogy a családi kapcsolatok társadalomképző szerepét vizsgálnák, az öröklésjogon messze túl is, a hivatás, az utódképzés, a társadalmi rétegződés szempontjaiból. Önmagából a magyar fejlődésből nehéz itt kiindulni, mélyebben tagozódott társadalmak, kivált a francia társadalom kínálhatja a példákat arra, hogy mily módon biztosította, mélyítette — s nem csupán akadályozta, mint általában vélik — a társadalmiasan szakszerű rétegek kialakulását a családiság szívós, intézményes momentuma, még az újkori századokban is. Természetesen nem csupán a

jogot, hanem általában minden életkifejeződést vizsgálni kellene e célból, s a nemességen kívül igen erősen a hivatalnokság, a céh szervezetét is, — ismételjük, nem a szokásos ellenséges értékeléssel. Így kapnánk alapvető szempontokat a magyar leszármazástan számára is.

Az írásnyelv magyarországi fejlődésének kutatásában ez általános összehasonlító munkát teszik a legfőbb feladattá az Emlékkönyv tanulmányai. *Guoth Kálmán, A magyarországi latinság helye az egyetemes latinságban* címen (169—182. l.) igen kiforrott, kerek fogalmazásban adja elő a kérdés lényegét. Amikor a magyarság használni kezdte, a középlelatin már egységes, népek feletti írásnyelv volt, úgy, hogy tisztán nyelvtani alapokon alig lehet bármely szerző nemzetiségét megállapítani. A magyarországi latinság állítólagos külön sajátosságai, amint azokat meghatározni próbálják, többnyire ez általános középlelatin sajátosságai a klasszikus latinnal szemben. Guoth már «Az okleveles bizonyítás kifejlődése Magyarországon» (Bp., 1936) című munkájával is bebizonyította, hogy az írásbeliséget mély társadalmi képződményként fogja fel; ezúttal is hangsúlyozza, hogy az írásnyelv kérdését reális élet-alapokból kiindulva kell vizsgálni, tehát elsősorban a gyakorlati, okleveles nyelvhasználat alapjaiból. Ez pedig az egész intellektualizmus s a társadalom szerkezetével függ össze. Innen van, úgy látjuk, az Okcidenst és a görög-kelet mélységes idegenkedése egymás kultúrnyelvétől a középkor folyamán. Az Okcidenst egységes, fegyelmezett írásnyelv; keleten is ily kezdetek, de hamarosan a nemzeti nyelvek írásossá emelése is, hogy aztán ezek is gyorsan holt nyelvekké váljanak, a gyakorlati élettől elkülönülten. Hasonló a sorsa az arab kultúrnyelvnek is. A középlelatin ellenben, mint Guoth hangsúlyozza, az étellel szervesen együttfejlődő kultúrnyelv; ezért nevelheti fel, sokszázados szerepével, igazi élő írásnyelvekké a nemzeti nyelveket is. A fegyelmezett egység nagyarányú központi iskolázásra mutat. Ez az iskolázás valóságos társadalomképződmény, a céhszerű munkához hasonlóan fegyelmezett, de egyúttal az élethez idomulóan specializált készségeket tanít. Guoth röviden vázolja, hogy nálunk Szent István után miként jelentkezik a «természetes», magyar kifejezéseket belevegyítő oklevélnyelv, hogy azután a XIII. századtól — az egyetemi üzem végleges kikristályosodásával —

símán gördül középlelatin legyen úrrá. Viszont bizonyára e nyelv s a magyar társadalomfejlődés kevésbé bensőséges érintkezésére, inkább iskolai átvételre mutat a latinnak hosszú szerepe jogi életünkben, hasonlóan a lengyelországihoz is.

Istványi Géza, A középlelatin filológia külföldön és Magyarországon címen (183—206. l.) ad áttekintést arról, hogy miként ismerte fel a filológia a középlelatin irodalomban, írásbeliségben a klasszikussal szemben önálló kultúra képviselőjét, amely inkább az európai nemzeti kultúrákkal áll benső összefüggésben. Szövegközlés, kritika, magyarázat, fogalmak lexikográfiája, s így tovább, az írástörténetig: ez volt az útja a felderítő munkának. Tehát a kifejezés módszereinek, az írói készség eszközeinek, kialakulásuk körülményeinek apró, beható vizsgálata, s nem az irodalomban jelentkező szellemnek értékelése. A magyar szakirodalom áttekintése kapcsán hangsúlyozza, hogy az Okcidensthez való tartozandóságunk egyik legfontosabb kérdéséről van itt szó. Istványi egyéb tanulmányai is bizonyítják, hogy mily mély értelmezésben gondolja ezt át: Vizsgálendő a magyar intellektualizmus egész belső struktúrájának összefüggése a nyugatival, vagy sajátos alakulása, a társadalomfejlődés teljéből kiemelve. A mai német filológiát, — mondja — már inkább a gondolat, a szellem, elsősorban a germán szellem jelentkezése érdekli a középlelatin irodalomban, a régi módszer ma inkább a franciák kezében van. Nyilvánvaló, hogy Istványi is inkább a «strukturális» vizsgálat híve; s úgy hisszük, nem a szellemnek, a gondolatnak ereje az, ami az európai irodalmat, az antikkkal szemben, már a középkorban oly bámulatosan sokféle, mély élettartalomnak felszínrehozására képesítette.

Perényi József, A ritmikus próza okleveleinkben és a francia iskolák c. tanulmányában (396—409. l.) az egyébként oly tárgyias középkori oklevélfogalmazás e különös sajátága alapján lényeges iskolai összefüggésekre következtet. A római időkbe visszanyúló pápai gyakorlatig vezeti vissza a jelenséget, s úgy látja, hogy annak európai elterjedése valószínűleg az orleansi egyetem közvetítésével történhetett. Mindenesetre egyik bizonyítéka a központi iskolázás szerepének, hiszen az ilyesmit — mondja — idegen íráspéldányokból leutánozva elsajátítani nem lehet. Egyébként is átalakítva jelentkezik, s nem is előírt szabályként,

az általános gyakorlatban. Perényi már speciálisa az oklevelezés és az egyetemi iskolázás összefüggéseire vonatkozó kérdéseknek (A francia iskolák hatása a magyar okleveles gyakorlat kialakulására. Bp., 1938.), de úgy hisszük, ezúttal is túlságosan általánosnak látja Orleans szerepét. Ez az egyetem már átmenet a déli, itáliai iskola-típus felé, s a franciák számára is inkább csak kiegészítő, speciális kurzus lehetett a párisi egyetemi tanulmányok után. Főként a római jog anyagával; igaz, még a francia történetirodalom is abba a tévedésbe esik, hogy a «legisták», római jogászok szerepét elhatároznak tartja a hivatalnokság s állam kialakulására, — holott ez lényegében a francia-típusú iskolarendszer műve volt. Perényi túlságosan értékeli a «dictamenek» tanúságait; pedig, úgy látjuk, a tankönyvszerű oktatás az olasz típus sajátossága, amely «racionális» módon már bizonyos mértékben elvont «szak tudást» közvetít. A francia típus inkább «céhszerűnek» nevezhető; kicsiny csoportok közvetlen, fegyelmezett begyakoroltatása a mester vezetésével, s úgy, hogy a tanítványok sajátos hazai igényei az oklevelezésben szervesen érvényesüljenek. A ritmus átalakult alkalmazása talán inkább Orleansnak a párisi üzem által való közvetítésére mutat. Bizonyára igen termékeny lenne, ha Perényi behatóan foglalkoznék a francia egyetem-típus szervezetével, testületeivel, s azokkal a valószínű összefüggésekkel, amelyek e képződmények s az egyes európai vidékek sajátos okleveles gyakorlata között mutatkoznak (pl. talán egyes szerzetesrendek oklevelezése és párisi oktató intézményeik között is). Nem csupán ez egyetemi statutumok, hanem az egykorú irodalmi megemlékezések alapján is, amelyek sokszor egy-egy megjegyzéssel elevenen érintik az oktatásüzem és a klerikus-képzettség lényegét.

Bezsák Miklós tanulmánya, *A középkori magyar okleveles gyakorlat kapcsolatai a cseh okleveles gyakorlattal* (47—72. l.) röviden rámutat a magyar és cseh központi hatóságok hasonló alakulására, hangsúlyozván, hogy az oklevelezés analógiáit a kultúr szervezet alapjaiból kell megérteni. Egyébként vizsgálata inkább az uralkodói okleveles gyakorlat összehasonlításánál marad. A teljes gyakorlat összevetése még a lényeges szempontok beható kidolgozására vár, ami, úgy hisszük, első sorban a legfejlettebb, a francia írásbeliség tanul-

mányozása alapján történhetik meg. De addig is igen értékes mindaz, amit e keleti vidékek, — mert a lengyelt is befoglalja — megegyezéseiről s különbségeiről mond. A magyar és a cseh kancelláriai gyakorlat kezdetei egyaránt nyilvánvalóan a német-udvari kapcsolatokkal függnek össze; majd később egyidejű megszilárdulásuk bizonyára a nyugati egyetemi oktatás végső kialakulásának eredménye. Az írásbeliség hasznáról szóló arengák szinte meglepően egyidejű jelentkezése mindhárom országban tehát olyasféle, franciát s németet is belevonó vizsgálatot kívánna, amilyent Szilágyi Loránd végzett egyes formulák feltűnéséről az Anonymusról szóló értekezésében. Hasonlóképpen kellene tisztázni az ú. n. «pápai és császári kancelláriai hatások» kérdését is, amely hatások változásait s egyenetlen jelentkezéseit, — Bezsák részletezi ezeket — nem lehet egészen közvetlen kapcsolatokból magyarázni. A pápai kancelláriai gyakorlat sok tekintetben szinte szigetként határolódik el az általános itáliai írásbeliségtől; s inkább a franciával mutat szerves összefüggést. Jellemző, hogy Bezsák a cseh okleveleken épp az írás könnyen utánozható külsőségeiben nem talál hasonlóságot a pápai oklevelekkel. A lengyeleknél a francia gyakorlat hasonlóságai egyideig inkább az ott szereplő francia klerikusok működéséből magyarázhatók, míg a magyar s cseh klerikusok maguk jártak francia iskolákat. Ha ez így általánosan valóban megállapítható, úgy bizonyára az írásbeliség fejlődésének lényeges különbségeit jelzi; erre mutat az is, hogy a lengyeleknél a kancelláriai szervezetnek s az oklevél bizonyító erejének kifejlődése mintegy évszázaddal elmarad a magyar és cseh mögött. Egyébként természetesen az uralkodói oklevél korábbi jelentkezése — mint a magyaré a csehvel szemben is — önmagában nem bizonyíthatja az írásbeliség korábbi meggyökerezését; a cseh hűbéri-rendi fejlődés elmélyültebb, tagozottabb, mint a magyar, tehát az okleveles gyakorlatot mélyebb struktúra hordozza. A kancellária kultúrszerepe is elmélyültebb tehát, ami különösen — mint Bezsák előadja — a humanizmus idején válik jelentőssé. A nemzeti nyelvnek korábbi kialakulása írásnyelvvé is mélyebb írásbeli üzemre mutat a magyarénál. Lényegében azonban a XIV. századig mindkét okleveles gyakorlat recipiáló, mint Bezsák megállapítja; de igazi képzettség-recepció, amely a magyar társa-

dalomszervezetekben rejlő aktív fejlődésképes-ségre is mutat. Bezsák a középkor későbbi századaiban már valóban a kancelláriák közvetlen kölcsönhatásainak vizsgálatára szorítkozik, többre egyelőre tényleg alig is lehet vállalkozni. Sajnos, a cseh gyakorlatról nincs még oly rendszeres összefoglalás, mint a magyarról Szentpétery Oklevéltana. Bezsák összehasonlító munkája így nehéz, de igen hasznos és biztató kezdet; érdeklődéssel várjuk tudtunkkal készülő összehasonlítását a magyar-lengyel gyakorlatról.

Az erdélyi írásbeliségnek a magyarországitól is eltérő sajátosságaira eddig főként Istványi Géza mutatott rá. (A magyarnyelvű írásbelig kialakulása. Bp., 1934.) Az ősi előzményekre vonatkozólag érdekes Fischer Endre dolgozata: *A dáciai viaszostáblák okleveles gyakorlata* (157—168. l.). Dáciában volt okleveles gyakorlat, Pannóniában nem. Tulajdonképpen Itáliában is csak a Kr. e. I. században vált jelentősebbé a jogi írásbeliség, hellén hatásra, s később is főként ott gyakoribb a magánoklevél, ahol előzőleg hellén kultúra dolgozott. Az erdélyi viasztáblák is a hellén gyakorlat vonásait mutatják, a bennök szereplők is csaknem kivétel nélkül hellének vagy hellénizált barbárok. Úgy hisszük, ha nem is maga az írásbeliség, de a mögötte rejlő társadalomszerveződés bizonyos mértékig évezredes szívósságú, s némiképp tekintetbe veendő a középkori Erdély sajátosságainak magyarozatánál is.

Pécsi Anna, *Az erdélyi fejedelmi kancellária első formuláriumos kézirata* címen (385—395. l.) mutatja be a kézikönyvet, amit a XVI. század derekán az erdélyi kisebb kancellária egy tagja állított össze s amelynek használatával magyarázható e kancellária gyakorlatának rendszeressé válása. Értékes forrás, mert végigvezet a jogszolgáltatás menetének minden részletén. Pécsi dolgozata «Az erdélyi fejedelmi kancellária kialakulása és okleveles gyakorlata 1571-ig» (Bp., 1938.) című munkájához csatlakozik; pontosságra, következetes szempontokra törekvése megbízható alapokat szolgáltat az erdélyi gyakorlatnak a magyarországgal, de a szomszédos görögkeleti gyakorlattal való összehasonlítására is.

Itt említhetjük meg Váczy Péter tanulmányát: *Gyula és Ajtony* (475—506. l.), amelyben az erdélyi magyar történetnek kezdeteire is vonatkozó kérdést tisztáz kimerítő, finom forrásösszehasonlítá-

sokkal. «Munkaközben meglesni» a középkori krónikásokat — ez már önmagában is a történeti tény kritikai kihámozásával egyenlő értékű teljesítmény. Ily módszeres vizsgálatok alapján lehetne kialakítani a középkori íróember intellektuális képét, bizonyára jellemzően sajátos vonásokkal Európa különböző kultúrterületeire nézve.

Nyers Lajos értekezése, *A piarista levéltárügy és rendtörténetírás* (335—347. l.), a levéltártörténet és tudománytörténet kapcsolataira mutat be egy példát; Horányi, Csaplár, Révai munkásságát a forrásanyaggal való szerves kapcsolat határozza meg, mint ahogyan az európai történetírás lényegében ezzel különbözik minden más kultúraétól.

Az oklevéltan köré csoportosuló tanulmányok sorát Szilágyi Loránd *Oklevéltan és általános történet* c. értekezésével (454—474.) zárhatjuk le. A történettudomány lényeges kérdése — mondja — a forrásokkal való viszony. Közvetlen, állandó szemlélet legyen ez, vagy csak szükséges betekintés? A közvetlen szemlélet emelte fel a forrást, csupasz adatközlő értékén túl, már önmagában is a mult élet képviselőjévé. Az oklevél így lett, hosszú fejlődés után, tartalmi jelentőségén túl a mult jogélet alakulásának, módszereinek megjelenítője, majd az oklevélkiállító szerveké is, hivatalnokságoké, kormányzatoké. Ezzel — mondja találóan — kivette e területek vizsgálatát a csupán politikai vagy gazdasági érdeklődés-irány köréből, amelyek inkább csak «jellemzték» a közigazgatást. Most «írásbeli lecsapódásaiból» indulnak ki, az ügymenet rekonstruálásával, «formátörténettel». Legújabbban már a nemzetközi jog történetére is innen remélnek új alapvetéseket, s még az aktuális nemzetközi jog számára is új szempontokat. De tovább is: az oklevél és az írásnyelv összefüggéseinek felismerése az irodalomtörténetre is átalakítóan hat; s végül az írásbeliség s az intellektualizmus történetének tudományává fejlődik ki az oklevéltan. — Szilágyi egész tudományos munkássága a szigorú oklevéltani módszeresség jegyében áll, nem az elmélet embere szól tehát, amikor a «források» keletkezésének módjait, azaz a «förmaképzést», az életfolyamatoknak valamiként való objektíválódását tartja a lényegesnek a történeti organizmusok keletkezésében.

Ez a szempont jelentkezik az Emlékkönyv többi tanulmányában is, többé-kevésbé tudatosan.

Szabó István, *Az 1351. évi 18. törvénycikk* címen (419—439.) társadalomfejlődésünkre alapvető fontosságú kérdést tisztáz: Nem a szabad jobbágyköltözésről szól e törvény, mint többnyire vélték, a Corpus Juris téves címadása és hibás mondat-tagolásai alapján. Ellenkezőleg, a földesúri hatóság bizonyos értelmű kiterjesztéséről, valószínűleg a kisebb nemesek jobbágyainak védelmére, a nagyok erőszakoskodásai ellen. Szabó hangsúlyozza, hogy a jogtörténetnek a társadalmi «erők» szerepéhez kell lenyúlnia; e kifejezés helyett szeretnénk «struktúrát» használni. Szabadság és kötöttség különféle értelmű lehet, s nem csupán erőviszonyok következménye. Attól függ, mily társadalomszerkezet köti az embert. A nemesi földesuraság ez esetben is inkább az alsó társadalomszervezetet óvó képződménynek látszik. Szabó e tanulmánya bizonyára új lendületet hoz e kérdések vizsgálatába.

Degré Alajos, *Kártérítés Anjou-kori magánjogunkban* címen (116—129. l.), az Ars Notarialis és okleveles anyag alapján vizsgálja a kártérítés fogalmának fejlődését, differenciálódását. Úgy hisszük, hogy a nyugatibb fejlődésekkel összehasonlítva e differenciálódás finom részleteit, eleven vonásokat nyernénk magukról a társadalomszervezetekről is. Feltűnő pl., hogy a vadkár ekkor még nem szerepel a mi jogunkban: a kultúrta s a paraszti lét természetességére, elmaradottságára mutatna ez.

Ember Győzőnek a rendi korszakok hivatal-történetére vonatkozó munkásságát ezúttal *A helytartói hivatal történetéhez a XVI. században* c. tanulmánya mutatja be. Szerintünk a «középkori», «rendi jellegű» jelzők, az «újkorival», «bürokratikus» szemben, nem lehetnek általános érvényűek. A középkor mélyen szokásszerű, hűbéries vidékein elejétől magában hordozza a fejlődés mindazt a szakszerű feladatot, ami később a bürokratikus hivatalnokságot kifejlesztette. A rendiség — amely nem más, mint bármiféle társadalomfejlődésnek elérkezése a mesterséges, általános jogi objektiválódás fokozatára — ily vidékeken inkább az önmagából kitermelt provinciális, városi, céhi bürokráciát védi a központinak túlsúlya ellen. Néhol (Hollandia, Württemberg) el is tűnnek a «rendek», csak hivatalnokságuk áll szemben a kormányzattal. Másutt, a hűbériség sekélyesebb területein, a rendiség fokozata seké-

lyesebb, primitívebb középkori rétegeződést rögzít s erősít meg: a nagyobbak, erősebbek helyzetét a gyengébbekkel szemben. Itt, az Okcidenens keleti szélein, nálunk is, az erők érdekszövetsége, képviselte küzd a szakszerű, társadalomszervező bürokrácia ellen. Ember éles vonásokkal rajzolja e két típus tusakodását: A helytartótanács a rendi vezetők exponense, tagjai az ország nagyjai közül valók, feje, a nádor, inkább pártvezérnek tűnik fel, mint az adminisztráció vezetőjének. A tanács így nem tud szakszerű üzemmé fejlődni, bár történetek kísérletek, még Ferdinánd részéről is, ily-irányú átszervezésére, állandó, fizetett közhivatalnokokkal. Ezért vonja el hatáskörének javarészt a külön kamarai igazgatás, majd a bécsi haditanács is. Nagyjából csak bírói fórum maradt, s ami a rendeket méginkább érdekelte, a nádor birtokadományozásainak ellenőre. Egyébként, hangsúlyozza a szerző, csak a tanács ügymenetének, irodájának, írásos gyakorlatának részletes tanulmányozása állapíthatja majd meg valóságos szerepét, jelentőségét államszervezetünkben.

Wellmann Imre tanulmánya, *Az ónodi országgyűlés történetéhez* (525—221. l.), hasonló új szempontokból, mint «munkaszervezetet» vizsgálja e rendi gyűlésnek tragikus jelentőségét, főként egy eddig fel nem használt országgyűlési napló alapján. Rákóczy átértette a harc népi feladatait; keserves szervező munkája megghiúsult, a nemesi képvisleti rendszer csak érdekszövetség, nem alkalmas szakszerű üzemiesség kialakítására. (Egyébként: a «rendi partikularizmus» kifejezést is csak magyar vonatkozásban lehet ily értelemben alkalmazni, nyugaton a partikuláris fejlődés nem feltétlen ellentéte a «bürokratikusnak».) Wellmann igazi írói készséggel jellemzi úgy Rákóczy egyéniségét, mint a nemesi követek lapos perspektíváját; a követ naplója alapján egy társadalomrétegnek, tehetetlenségének, parasztot-megvetésének művészi képét adja. Érdeklődéssel várjuk ígért munkáját a szabadságharc eszmei háttéréről, szellemtörténeti helyzetéről. De a «szellem» analízise önmagában nem érteti meg a fejlődés módjait-fokait. A nemesek, akik az országgyűlésen, a napló szerint, igen únták a hosszú előterjesztéseket, jogászai «csácsogásokat», egy fejlődés-struktúra tagjai, nem léphettek ki abból, mint mi sem a mai modern élet szerkezetéből. Az eszmék élnek, a szerkezet törvényszerű-

ségei hordozzák az életet s fejlődéssé teszik. Másrészt valószínű, hogy a nemesek tunya passzivitása, önzése fölfelé s lefelé mégsem jelent mindenképpen kezdetlegességet a magyar fejlődésben. Volt valami e látszólagos tehetetlenségben, ami megóvott mélyebb, bár többnyire íratlan élet-szabályozásokat nagy s kicsiny között. Az újkori kultúrfejlődés következtében hirtelen, nyersen érvényesült kapitalista módszerek itt nem tudtak oly élesen belevágni a paraszt egzisztenciájába, mint a keletporosz lovagbirtokokon; sem pedig a jogi-politikai szerkezet oly kíméletlenül, mint Lengyelországban.

Kring Miklós, a vidéki magyar polgárság multjának kutatója, *A községi közigazgatás történetéhez* címen (230—250. l.) Tóváros község-szervezetét vizsgálja az 1836—49. évek jegyzőkönyvei alapján. Elhanyagolt területen dolgozik, holott, mint mondja, a régi községi jog ismerete nélkül nem ismerhetni meg a rendi alkotmányt sem; a gazdaságilag lekötött nép is bámulatos jogalkotó erővel szerepel a társadalomfejlődésben. A vizsgálatnak a közeli időkből kell haladnia visszafelé, óvakodva a korai általánosításoktól, mert vidékenként nagy eltérésekre kell elkészülnünk. Ily távlatok után szigorúan ragaszkodva forrásaihoz, már azoknak részletes bemutatásával is minden törvénynél, jogszabálynál közvetlenebbül tudja érzékeltetni, hogy mi is volt tulajdonképpen a mult századbeli magyar községi igazgatás. Elvben megglehetős egyenlőség s autonómia, előjárónak csak az számít, akit évenként választanak. A jegyző nem, az ítéleteket sem írja alá. A nyugati országokban a község-szervezet, mint-hogy a társadalom mélyebben tagozott, az élet különböző ágainak szakszerű érvényesülése; itt a képviselőlet módszere nem mélyítheti el a közigazgatás üzemét, az egyedüli szakember is, a jegyző, csak koordinált tanácsadó. A földesúri hatóság tehát, bár csak jelölő jogai vannak a választásoknál, bizonyára akadálytalanabban nehezédhet rá a községi igazgatásra, nem hárítja el beavatkozását annak beható belső szabályozódása. Ha hasonló részletes ismertetések készülének a különböző magyar vidékek községigazgatásáról, bizonyára váratlanul éles képet és általános jellemvonásokat kapnánk társadalmunk széles rétegeinek szervezetéről.

Kovács Alajos, Telekkönyvi rendtartás Budán

a kamarai adminisztráció idejében címen (107—209. l.) szintén aprólékos forrás-ismertetéssel ad lehetőségeket nagyobb távlatokra: A visszafoglalás után a kamara sietve bevezette Budán a telekkönyvet, főként a jövedelemkezelés céljaira, de városfejlesztés szempontjából is, amennyiben Budát újra rezidenciának szánták. Az alsóausztriai telekkönyvezés azonban túlmodernnek bizonyult itt, ahol még az elismert birtoklás a döntő s ahol az ingatlan még nem kommercializálódott annyira, hogy elbírta volna a telekkönyvi díjakat. A lakók panaszkodtak, lehetőleg nem jelentettek be semmit, ami a telekkönyvvezetést igénybe vette volna. Ismét egy jellemző vonás az «írásbőliségről», s mindarról, ami vele összefügg: a társadalomszerveződés módjairól.

Pálfi Ilona, A történelmi statisztika című tanulmányában (348—371. l.) hangsúlyozza, hogy statisztikai képzettség mellett elsősorban mégis csak történész kell e stúdiumhoz. A történelmi jelenségek belső ismerete alakíthatja ki a megfelelő statisztikai módszereket. Meg is fordíthatjuk a dolgot: a számszerűség különféle szerepe a történetben jellemző magára a fejlődésre is. A középkori, irracionális fejlődésben mennyiségileg semmi sem lemérhető, még a gazdasági életben is minden egyénies érték. Innen a kereskedők számolásában a furcsa «hibák». Az exakt számok bevonulása az életbe már új társadalomszervezet jele. A statisztika módszereinek kiképzése a történelmi jelenségekhez idomulva, amint Pálfi kívánja, a társadalom-struktúrák fejlődésének vizsgálatává válhat.

Ifj. Vayer Lajos, A történelmi művek illusztrálása címen (507—524. l.) nálunk új kérdéseket tárgyal; nem csoda, ha még kissé ingadozó fogalmakkal dolgozik. A szemléletesség kívánalma a történelmi megjelenítésben mindig megvolt; de igaza van, hogy egyidőben nem tartották a tudományhoz illőnek az illusztrációt, majd pedig ábrázoltak, a szöveggel való szerves összefüggés nélkül. Igen különös példákat hoz fel e mult századbeli «hamis szemléletességről». Ma már, Vayer szerint, a szakszerű ikonográfia lép előtérbe, csak kritikailag hiteles ábrákat enged, teljes adat-apparátussal s csak mechanikai reprodukciót, átrajzolás nélkül. De ez nem más, mint korabeli forrásanyagok kritikai közlése! Ha valóban tudós készültséggel történik, szerintünk helye van a rekonstruáló ábrázolásnak is. Sőt a művészi elképzelésnek is

lehet bizonyos jogosultsága, ha valóban elmélyül a történeti multba. Az ikonográfia e szempontból korjellemző munkát végez: Miként igyekeztek s tudták a történeti szemléletesség vágyát a multban kielégíteni?

Legtávolabb esik a «segédtudományok» körétől *M. Császár Edit* tanulmánya, *A magyar játékszínről* (107—115. l.). S mégis, amint mai színészettörténetünk lebecsülését kezdő magyar színészetünk iránt, főnő, de határozott fordulattal, társadalmi okokból magyarázza, módszerében idetartozónak érezhetjük. Ma, korunk szellemében, a színtechnika, a rendezés áll előtérben — mondja — s nem a színész egyéni alkotása. És kezdő színészetünkről becsületesen szókimondó kritikák maradtak ránk, míg ugyanakkor a bécsi színpadot már üzletszerű sajtó dicsőítette. A magyar földből kinőtt színész történeti típusának megrajzolását sürgeti, — tehát e művészet magyar társadalmi feltételeinek vizsgálatát.

Végül két tanulmány, amely a földrajz és történelem eddig mellérendelt szerepét szerves egységgé teszi, a társadalomstruktúra vizsgálatának közös talaján. *Bulla Béla, Hazai történeti földrajzunk multja, jelene és feladatai* címen (73—106. l.) a földrajztudomány fejlődésének áttekintésében egy általános, de szerintünk téves nézetből indul ki: Az antik legalább spekulatív módon művelte a földrajzot, a középkor semmiként. Ellenkezőleg: A középkor minden munkaszervezete, az intellektuális is, a föld s természet megismerésén, az emberi élettel szerves viszonyba hozásán dolgozott, szerencsére minden elvont spekuláció nélkül. Innen való e tudománynak mély fejlődésképesége. De Bulla helyesen hangsúlyozza, hogy nincs külön materialisztikus és külön emberföldrajz; a táj és ember szimbiózisának rajza, a «kultúrtájak» kialakulásának a magyarázata a végső feladat. A földrajz a történethez fordul a mai, a történelem a földrajzhoz a mult korok kultúrtájainak magyarázataért. Pár igen találó vonással jellemzi a magyar kultúrtáj alakulását a honfoglalástól kezdve. Településtörténet nélkül nincs történeti földrajz. Az emberi «szellem» műve helyett bizonyára helyesebb itt is a társadalomszervezetben rejlő munkamódszerek hatásáról beszélni a kultúrtáj alakulására. A kifejezetten településtörténeti munkák mellett bizonyára hasznos lenne a földbirtok, a parasztság történetére

vonatkozókat (pl. a Domanovszky-kiadványokat) is feldolgozni.

Ugyanily termékeny gondolatokat vet fel *Mendöl Tibor* tanulmánya, *Településtörténet, településföldrajz, történeti földrajz* (312—334. l.). A régi külön specializálódott tudományágak «surlódási felületén» keletkezett a «településtörténet», amely egyaránt szerves része a mult s a jelen kultúrtájképződést vizsgáló tudománynak. Természet és ember, mult és jelen szerves összefüggésbe kerülnek, s nem csupán «kölcsonhatások» kapcsolják őket össze. Mendöl áttekintést ad az idevonatkozó magyar forrásanyagról, irodalomról, Mátyusz Elemér, Szabó István s mások új módszerekkel dolgozó munkáiról; a településtörténet és a kultúrtájmagyarázat az ő előadásában valóban ugyanazon tudományos célnak, az organikus társadalomfejlődés felderítésének, csupán két sajátos szempontból kiinduló megközelítése.

Befejezésül s betetőzésül kerüljön itt sorra *Baráth Tibor* tanulmánya: *Comte pozitívizmusa és a magyar pozitívizmus* (5—30 l.). Comte szemlélete — mondja — szociológiai, sohasem volt kutató történész, az adatgyűjtést megveti, a jelenségek együttes megragadása a célja, a «nevek nélkül való história». A francia történetírás, jó részt az ő hatására, az apró kritikai munka helyett a multból a jelenbe vezető fejlődés megvilágítását tartja feladatának; s mindez megfelel a francia, kalkuláló polgártípus szellemének. Az ú. n. magyar pozitívizmus ellenben már lényegében kialakult, mielőtt Comte hatott volna. Az adat a fontos itt, s a mikrofilológia: az adatokból önmagukból kell a törvényszerűségeknek előtűnniök. A történészek: nagy tudású specialisták az életteljesség érzéke nélkül; különösen jellemző a segédtudománynak és a művelődéstörténetnek önálló specializálódása. Baráth úgy gondolja, hogy «pozitívizmus» helyett a «naturalizmus» elnevezéssel kellene jelölnünk az irányt.

Úgy hisszük, hogy mégis meg kellene maradni a «pozitívizmus» kifejezésnél. Baráth érdeme, hogy az eltérésekre rámutatott, s ezzel mélyebben fekvő magyarázatra ösztönzött. Comte maga is csak képviselője egy fejlődésfokozatnak, s nem megteremtője; a tudományfejlődés is végeredményképpen a társadalom strukturális fejlődésének eredménye. A «felvilágosodás» a társadalom racionalis megbomlásáé; a XIX. században e társa-

dalom most már hasznos «célszerkezetekbe» sorakozik, élettelen közösség nélkül. Munka és tudomány e szerint specializálódik. Anyag és adat csak valamely speciális oldaláról érvényesül a feldolgozásban; az összefoglalás a szak-eredmények egymás mellett való felvonultatása. Kétségtelenül áll ez a francia történetírásra is. Az érettebb, általánosodottabb francia intellektualizmus azonban — utal erre Baráth is — vállalkozik a szintézisre; a specializálódás eredménye, hogy a fejlődésmagyarázat egyik életágot sem tart döntőnek, hanem mintegy közös, semleges talajra ereszkedik le: a történeti szociológiára, Comte tanaiban. A francia történeti forrásanyag óriási bősége — a rég kialakult intellektualizmus tanúsága — ugyancsak a szintézis lehetőségével bíztat. A «szociális szféra» semleges nézőpont, az adatoknak mintegy maguktól, érintetlenül kell törvényszerűségekre sorakozniuk; a «pozitívista» munka folytatható tovább, a francia történetírásban óriási monografikus irodalom keletkezik, amelynek értéke bizonyára még döntő hatású lesz a történettudomány jövőjére. De Comte filozófus volt, önkéntelenül kilépett a megsejtett semleges talajról, az észszerűség érvényesülését kereste a fejlődésben. A francia történetírás is, de pozitívista módra inkább csak passzív megnyugvással e megoldásban, egyébként kevésbé filozofált, hanem a tények tartózkodó, sokszor lendületnélküli összefoglalásánál maradt.

A németeknél még élesebb a specializálódás, reménytelenebb a szerves összefoglalás feladata. Magyarországon természetesen még a specializálódás sem lehet eléggé következetes. A német a végtelenségig viszi a célszerkezetekbe való sorakozást, — a társadalom maga is, s a kutatómunka is; — hirtelen robban ki aztán az egységben való megértés vágya. A pozitívizmust elsöpri a szellem-történet; nem végső, semleges nézőpont, ami a multban érintetlenül hagyná a teljes ember szerepét, hanem úgy véli, hogy az embernek némiképp magasabbrendű funkciói viszik a fejlődést. Lényegében mégis csak filozófus-elképzelés, bármennyire ki is tágitja a «szellem» fogalmát s közeledik ahhoz, amit inkább «emberközi, szociális viszonyulásnak» lehet nevezni. Nem tud megmaradni ennél, mert nem magát a viszonyulás módjait nézi, hanem az értéket, a tartalmat, ami a múlt emberét, szellemét eltölti.

És itt kapcsolódik bele a kérdésbe, szerintünk, a «segédtudományok» szerepe. Értékek, erők: Sohasem magyarázhatnak meg fejlődéseket. Az ember örök, — legalábbis a történetileg megismerhető ember — s érvényesülhet időnkint hol egyik, hol másik hajlama, eszméje, nagy távlatokból az élet folyása mindig csak a folyó víznek változatlan áramlása marad, sohasem lesz «történetté». Csak azáltal, hogy az élet jelenségeit «objektíválja», s így a multban s jelenben új módszereket állít be az emberközi viszonyulásra. A beszédnek, a nyelvnek is megvan a maga világtörténete; de az objektíválódás természetesen mindig a legelőőbb módszer alapjaiból keletkezik: Abból, hogy miként helyezkedik el ember s ember egymás mellett, öröktől tartó s mindig formálódó fejlődéselőzmények következtében. Közösségszervezet, mint az objektiváció egy formája, módszere. Ettől függ, hogy miként működik minden átvett módszer s miként alakulnak ki újak; ettől a megújuló társadalom-organizmusok sorsa. A történetben nincs kauzalitás, sem erőké, sem gondolatoké, csak organizmusba illeszkedések vannak.

A pozitívizmus specializálódása «segédtudományok» nevezte mindazt, amit a mult felismerésére, úgy hitte, csak módszerként, eszközként lehet alkalmazni; a formák, intézmények ismeretét pedig jórészt a «művelődéstörténetre» toltta át. De ezzel az éles elkülönítéssel rátalált a teljesen semleges területre, oly nézőpontra, amelyből érintetlen marad a mult emberi élet teljessége. Mint láttuk, a «segédtudomány», a «formatörténet»: a kifejező készség, a szociológiai viszonyulás, a társadalomstruktúra történetének irányában fejlődik. Erő és szellem helyett így vizsgálhatják ma már pl. az «irodai ügymenetet» a kormányzatok alapvető megértésének céljából is.

Végeredményképen tehát az emberközi viszonyulás módszereinek vizsgálatáról van szó, az objektíváló készség fejlődéséről; s magasabb fokon az «intellektualizmus» szerepéről, minden kultúrában sajátos képződménynek látva meg azt, sajátos struktúrával, eszközökkel, az alsóbb társadalmatszervezetek természetének megfelelően. Comte ott hibázott, hogy az intellektualizmust nem történeti képződménynek, hanem az ész kibontakozásának fogta fel, a szociális szféra semleges területéről a filozófiai értékelésére térve át.

Ez a mindinkább semleges alapokra való helyezkedés a Szentpétery-Emlékkönyv tanulmány-sorozatának közös vonása.

Szentpétery Imre (A magyar történetírás új útjai, 321—352 l.) elleneszegül a segédtudományok «átértelmezésének», s a régi bevált alapokhoz való ragaszkodást kívánja. Ki kell terjeszteni — mondja — a művelési területet más tudományágak irányába, de anélkül, hogy idegen tudományágakat a maguk területéről kiszakítanánk. Másrészt mégis: «olyan kapcsolatok feltárásáról van itt szó, amelyeknek megvilágítása hozzájárul a kultúregység kiépülése útjainak-módjainak megértéséhez.»

Tehát egyrészt a módszerek semlegességének szigorú megőrzése, minden idegen «történeti tényező» bevonása nélkül. Másrészt a kultúregység egészének vizsgálata. A segédtudományok nemzetközi kapcsolatokban való művelése nálunk annakidején Fejérpataky László kezdeményezése volt; Szentpétery már nem kapcsolatokról, hanem a kultúrmódszerek összefüggéséről beszél. Alapvető koncepcióval egyrészt a francia fejlő-

désig terjeszkedik el, másrészt a keleteurópai vidékek fejlődéséig. Elméleti elképzelések félretolásával kicsiny részletek teljes kibontakoztatásától várja az összehasonlítás biztos lehetőségeit. Tanítványaival is érezteti, hogy mély távlatokról van szó, — és ismeretes mégis valósággal hideg könyörtelensége, amellyel minden elsietett, tetszetős teóriát az adatok, tények élével szel át, semmisít meg. A segédtudományok további fejlődésének alapfeltétele a specializált módszerességhez való ragaszkodás; s hogy Szentpétery e «konzervatív» álláspontot vállalni meri, különös érdem a történettudomány mai forrongó korszakában. Másrészt azonban koncepcióban, bátran elmondhatjuk, előtte jár minden európai szaktársának, s átszűrve, tárgyilagositva, ez irányban érvényesíti fiatalabb magyar társainak eredményeit is. A magyar oklevéltan és a köréje csoportosuló tudományágak, Szentpétery vezetése alatt, elmélyülő s kitartó munkával, kezdeményező szerephez juthatnak az európai történettudomány fejlődésében.

HAJNAL ISTVÁN.

SZENTESI PÓKA NEMZETSÉGE.

Zemplén vármegyében, a Tisza-Bodrogköz északnyugati hajlásában, nem messze a Bodrog túlsó partján emelkedett hajdani zempléni vártól fekszik Bodrogszentes, mely a tőle északra és északnyugatra Véke, Zétény és ma már csak Eszenyke-pusztá néven ismert egykori Kiseszény helységeket magábazáró, a kanyargó Tice-ér által átszelt területtel együtt egy ősi, a XII. század derekán élt *Szentesi Póka*tól kiágazó nemzetségnek volt fészke, birtoka. Gyökeres magyar vidék, mely szintén most szabadult fel a két évtizedes idegen uralom alól és került vissza az anyaországához.

A nemzetség egyik hajtásának, a Vékei-ágnak utódai a Vékei Vékey-családban ma is élnek. E család levéltára részben szétszóródott, részben elpusztult. Azonban szerencsére ránkmaradt a nemzetség tagjai részéről a XV. század első felében folytatott több évtizedes birtokper, amelynek folyamán két, sőt harmadfél század előtt bekövetkezett szétágazásaik és közös őstől való származásuk okleveles bizonyításával kellett a köztük fennálló vérségi kapcsolatokat és ezek fokát kimutatniok. A felek által ez alkalommal előadott okleveleket részint kivonatossan átírták, részint csak a per tárgyával szorosan összefüggő adatokat és megállapításokat jegyezték ki belőlük.¹ Ezáltal a perben olyan oklevélsorozat jut láncolatossá kapcsolatba, melyből a nemzetség származásrendje a közös őstől kezdve szakadatlan sorban kitárul és a közlevéltárakban felkutatott adatokkal bővítve lehetővé teszi, hogy történetét, mégpedig elsősorban birtoklási történetét a közép-koron át végigkísérjük.

Szentesi Pókáról,² a közös és egyben első ismert

ősről nevén kívül semmit sem tudunk. Életidejét is csak megközelítőleg, visszamenőleges következtetéssel tudjuk meghatározni. Unokái az 1220-as években már meglett emberek. Egy emberöltőre 30 esztendő véve és ez alapon visszafelé három nemzedéket számlálva, megállapítható, hogy Póka körülbelül az 1130-as évek végétől, vagyis II. Béla és II. Géza királyok korában már élt.

Ugyancsak ki tudjuk mutatni azt is, hogy a tőle kiinduló nemzetség utóbb felszaporodott birtokcsoportjaiból melyik volt a már általa is bírt, legrégibb s ezért a nemzetség törzsbirtokának tekinthető földterület.

A bolgár vagy bolgár-szláv alapítású Zemplén vára közelében elterülő, említett tiszabodrogi birtokokat: Szentest, Vékét, Zétényt és Kiseszényt a XIII. században már a nemzetség birtokában találjuk. Összefüggő birtoktestet alkotnak, melynek az akkori birtokviszonyok és a határmegállapító oklevelek alapján nagyjában megvonható határai délen Kisgéres és a Karcsa vize fölött, majd ezt kelet felé átlépve, keleten a mai Királyhelmechez tartozó terület, továbbá a hajdani Abaháza falu (majd pusztá) és feljebb Boly helység nyugati szélei mellett fel a Latorcáig húzódtak. Északon és északnyugaton a határ félkörben a Latorca folyását követte, majd élesen keletre kanyarodva a Latorcát a Tice-érrel összekötő vonalban folytatódott. Ezután nyugat felől lefelé haladva a zempléni várterülethez tartozó Pálfölde, az egri püspökség birtokában levő Szentmária, a korábban szintén várbirtok, de később az Imreghyek kezén található Rád és végül Szinyér helységek keleti határszéleit s részben a Szentesnél elterülő hegy lábát követte le a Kisgéres fölötti déli határvonaláig.³

E birtokok magva és terjedeleme nézve is legnagyobbika *Szentes* — okleveleinkben «villa Scen-tus», «Zentus» (Szentös), ma Bodrogszentes — volt,

¹ Gróf Zichy Okmánytár (ezentúl Z. O.), IX. k. 123—148. l. — Az itt idézett helyen található adatokat Wertner Mór a Turul 1900. évf. 36—39. lapjain rendszerezve felsorakoztatta és belőlük összeállított leszármazási táblát is közöl, de bővebben nem dolgozta fel.

² A *Pál* név becéző alakja: Pálka, Palika.

³ Az ide vonatkozó okleveleket alább idézzük.

hegyektől övezett sík területen, a Bodrogtörzs egyet-
len magaslati fekvésű darabjának, a régen vad-
vizek és ingoványok rengetegéből Királyhelmec-
től nyugatra és Véke alatt északkelet-délnyugati
irányban Kövesd környékéig kiemelkedő szentes-
kövesdi hegyvidéknek felső, kiszélesedő szaka-
szán.

A Szentestől északra fekvő *Vékéről* és *Zétény-
ről* kétséget kizáróan kimutatható, hogy még
nem voltak Póka birtokában. Mint látni fogjuk,
előbbit egyik fia, utóbbit ettől származó unokája
szerezte.

Kiseszény megszerzésének idejét illetőleg nin-
csenek közelebbi bizonyítékaink. Ez a birtokterü-
let az egész nemzetségi birtoktest északnyugati,
a Latorca-kanyarba öblösödő részén, a Szent-
mária fölött húzott Tice-Latorca vonaltól északra
feküdt és lent a Véke és Tice közé eső területig,
keleten a Zétény Latorca vonalig terjedt. A szen-
tesi birtokterülettel délkeleten függött össze.¹

Ezek előrebocsátása után a továbbiak során
bővebben részletezett birtoklási viszonyokból az
alábbi következtetések vonhatók le :

A felsorolt birtokok közül Szentest az egyedüli,
ahol a nemzetség *valamennyi* ágának és mindig
volt öröksége. Igen korán, már a XIII. sz. elején
a nemzetség templomát is itt találjuk.² Birtok-
elidegenítések alkalmával Szentessel kapcsolat-
ban fordul elő, hogy az illető vérségi atyafi birtok-
részének eladásához valamennyi nemzetségebeli
rokonának a hozzájárulását kénytelen kikérni.
Szentest tehát a nemzetség ősbirtoka és ennél fogva
már a nemzetség első ismert őse, Póka is szentesi
birtokos volt. Valószínű azonban, hogy Kiseszényt
is bírta. Igaz ugyan, hogy ezt mindvégig csupán
egyik fiának és az ettől lejtő ágának a *kizárólagos*
tulajdonában látjuk, mintha csak ennek a szer-
zeménye lett volna ; de viszont feltűnő, hogy míg
ennek az ágának a szentesi birtokterületből csak
egy kis rész, a kiseszényi birtokához csatlakozó
részek jutottak, addig annak zömét, magával a
faluvall együtt Póka másik fiának az ága birto-
kolja. Ezt az aránytalanságot pedig csak úgy tud-
juk megmagyarázni, ha feltesszük, hogy Szentessal
együtt Kiseszény is ősbirtoka volt a nemzet-
ségnek, s midőn Póka fiai atyai örökségüket két-

felé osztották, az egyiknek jutott Szentest leg-
nagyobb része, míg a másiknak Kiseszény, Szent-
estből pedig csak annyi, amennyivel több volt a
másik testvér szentesi része, mint a kiseszényi
birtok. Mindamellett a nemzetség főfészke Szentest
maradt.

Szentest jelentős pontja volt e vidéknek.
Minthogy a Bodrogtörzs főútvonalai már az Árpád-
korban itt mentek keresztül, mintegy összekötője
volt e terület északnyugati részének a távoli dél-
keleti és délnyugati vidékekkel. A *nagy út* (via
magna) — így nevezik már a XIII. században³ —
innen Kisgéres felé vitt, a *köztér* (via publica)
pedig — ezt meg a XIV. sz. első felében emlegetik
e néven⁴ — (Sáros-) Patakra. Utóbbit, melyből
különben a Zemplén várához vezető út is kiágazott,
s amely a mocsarak miatt jobbra a Bodrog folyó
medrét követhette, ugyanekkor külön is kiemelik
mint olyant, amely a tiszabodrogtörzsi kerületet
összeköti e várossal.⁵ Ez a kedvező helyzet úgy
Póka nemzetsége, mint a környék lakosai számára
nem csekély gazdasági előnyt jelentett. Mődjuk-
ban állt a szükségletek beszerzését, produktumaik
értékesítését, csereberélését közvetlen útvonalak
igénybevételével lebonyolítani.

Póka szentesi és esetleges kiseszényi birtok-
lásának eredete ismeretlen. Arról, hogy ezek ősfoglalású,
az első letelepedéskor nyert szállás-
birtokok lettek volna, nem lehet szó. A honfog-
laló nemzetségek szerették ugyan a nádasoktól
védett területeket,⁶ a Bodrogtörzs mély síkja azon-
ban annyira ingoványos volt, hogy nagyobb ter-
jedelmű száraz helyek hiányában településre nem
volt alkalmas. Ennek igazolására nem kell ezer
évre visszamennünk. Elég a XVIII. század végén,
vagy csak a múlt század elején készült térké-
pekre tekintenünk. E terület tetemes részét,
ahol vízszabályozások révén ma már dúsan termő
szántóföldek terülnek el, nem is olyan régen, mi-
előtt még medrekbe szorították volna a vad-
vizeket, járhatatlan mocsarak, nádasok, kákák,
s és posványok borították. Nemcsak déli, tiszá-
menti részét, hanem a Tiszából oda benyúló erek :
a Karcsa, Törökér, Füzesér és különösen a Tiszá-

³ Z. O. IX. 127.

⁴ U. o. 133.

⁵ U. o.

⁶ Hóman—Szekfű : Magyar történet. III. kiadás,
94. l.

¹ Lelesz : act. a. 1414. nr. 103.

² Z. O. IX. 124.

ból Kistárkány fölött kilépő és Lelesz, Zétény, Szentmária mellett félkörben elhaladva Zemplén-nél a Bodroggal egyesülő Tice, többi vidékeit is átláthatatlan mocsarakká váló víztömegekkel árasztották el. Utóbbi még a mult század elején is állandóan valóságos tengerrel kötötte össze a Bodrogot a Tiszával.¹ Ami száraz terület maradt, bár sűrűbben keletkeztek a környékén helységek, honfoglaló nemzetség ellátására nem volt sem elegendő, sem kedvező. Zemplénben honfoglaló nemzetségek különben is csak kis mértékben telepedtek le és Zemplén vára körül minden irányban messze kiterjedésben, tehát a közeli Bodrogtörzében is kimutathatólag szinte egymást érik a királyi várföldek, vagyis olyan földterületek, melyeket tudvalevően még Szent István mint megszállatlanul maradt, törzsbeli kötelékek alá nem tartozó földeket királyi birtokoknak nyilvánított. Szentest e várföldek közé mintegy bekelelődvé látjuk; ami egy okkal több arra, hogy Szentest is eleinte még a zempléni várhoz tartozó királyi birtokoknak minősítsük. Bár valószínűleg igen korán, amikor a várbirtokok sűrű eladományozása még nem jött szokásba, szabadult fel a vár köteléke alól s ment át mint adománybirtok Póka, vagy talán még elei tulajdonába.

Arról, hogy Póka nemzetsége az ő, vagy valamely más közbeeső ős nevét nemzetségi névül használta volna, nincs tudomásunk. Az e nemzetségen belül kialakult családok, amikor a XV. század elején előállott a szüksége annak, hogy vérségi kapcsolatukat és ennek keretében rokonsági fokukat kimutassák, ezt nem a nemzetségi név hangoztatásával, hanem a legkézzelfoghatóbb módon: családfájuknak közös ősökig, t. i. Pókáig való visszavezetésével tették. A genusból való származás kitétele okleveleinkben különben is sokszor csak esetleges, máskor meg véletlenségből vagy hanyagságból elmarad.² De sok nemzetségnek nem is volt szüksége arra, hogy tagjainak összetartozását a közös ős nevének a hangoztatásával ébrentartsa; így a Szentesi Pókától lejövo nemzetségnek sem. Birtokai egyetlen összefüggő területen feküdtek s e mellett, bár több vonalon és néven ágazott szét, ezeknek az ágaknak egyike

sem terjeszkedett s származott el a középkorban távolabbi vidékekre, sőt sokáig még szűkebb hazáján, a Bodrogtörzészaknyugati szögletén túl sem. Ennélfogva további ágakra történt megoszlásuk és felszaporodásuk után is mindig tiszta tudatában voltak, nemzetségi névhasználat nélkül is, közös származásuknak. Tanúsítja ezt a bonyolult birtokpereknél az a már említett hosszú sorozata is, melyeket e nemzetség egyes ágai a XV. században ősidőktől fogva gondosan őrzött okleveles bizonyítékaikkal felvonultatásával részint egymás, részint idegenek ellen folytattak. A közös őstől való származás és több ágon virágzás mellett egyébiránt a Póka-ivadékok kebelében is fennállottak mindazok a további összekötő kapcsolatok, amelyek nélkül középkori értelemben vett nemzetségről nem beszélhetünk. A nemzetség tagjainak a nemzetségi földbirtok megvételéhez fenn tartott elsőbbségi jogára, illetve arra a megszorításra, mely szerint elidegenítése az ő hozzájárulásuk nélkül nem történhetett meg, többek közt beszédes például szolgál az az 1293-ban fölmerült eset, midőn a legtávolabbi ágból való vérrokon szentesi birtokrészét nemzetségebeliei hozzájárulásával adja el.³ Az ágról-ágra való örökösödés szabályának pedig a gyakorlati alkalmazására is sor kerül a XV. század végén, Póka nemzetsége Vékei-ágának fiakban beállott magszakadása kapcsán, amikor is az élő két másik ág azért mutatja ki ízről ízre a közös őstől való származását, hogy ezzel a kihalt vérségi ág birtokaira örökösödési jogát érvényesítse. Kegyeletes összekötő és kulturális kapocs volt a nemzetségi közös templom vagy monostor is. A Pókától eredő nemzetségnek főbirtokán, Szentesen már jókorán, a XIII. század elején áll egy Mindenszentek tiszteletére épült egyháza.⁴

Pókának, mint már jeleztük, két fia maradt. Nevük *Vethe* és *Pike*.⁵ Ezek megosztozván, tőlük kiindulólág Póka ivadéakai két főágra szakadtak. Osztályukról szóló oklevelek ugyan nem maradtak fenn, utódaik öröklési rendje azonban határozottan arra mutat, hogy Póka örökségén már a két fia megosztozott. Kiseszény, egyes szentesi földrészekkel a Pike-ágáé. Ennek tagjai főbir-

¹ Szirmay Antal: Notitia topogr. com. Zempliniensis, 37—46.

² Turul, 1892. évf. I. és köv. II. — Karácsonyi: Magyar nemzetségek. I. k. bevezetésében.

³ Z. O. IX. 145.

⁴ U. o. IX. 125.

⁵ U. o. 143.

tokuk és egyben lakóhelyük után *Eszényi*, illetve *Kiseszényi* néven szerepelnek, majd (a XIV. század végétől) ági ősök nevét is fölvéve, a *Kiseszényi Pike* nevet is használják. Póka másik fiának, Vethének az ága Szentes túlnyomó részét örökölte. Vethéről azt is tudjuk, hogy ő szerezte *Vékét*. Ha ez nem egyéni, fivére beleszólásától mentesen szabad rendelkezése alá eső birtoka lett volna, nem ajándékozhatta volna oda nővérének, mint erről 1265-ben értesülünk.¹ Azonfelül a nemzetségbeliék még 1397-ben is tudták bizonyítani, hogy azt egyik ősök II. András királytól kapta.²

I. Vethe utódai.

Vethének a fia volt *Szentesi Péter*, aki a XIII. század első felében élt. Életének ismerjük néhány mozzanatát. 1228-ban a nemzetség kegyurasága alatt álló, főntebb említett szentesi, Minden-szentekről elnevezett egyház tizedmentessége ügyében az egri püspökkel viszályba keveredvén, Róbert esztergomi érseknek kellett köztük egyezséget létrehozni.³

Hajdan, mint ismeretes, a nemesek a király személyes, vagy a nádorispán, mint a királyt helyettesítő alvezér vezetése alatt szálltak hadba. Szentesi Péter is vitézkedett és a harcokban többszörösen kitüntette magát. Minden bizonnyal II. András királynak a Zemplénién át vonuló halicsi hadjárataiban vett részt és főleg a király által két fiával, Bélával és Endrével vezetett szerencsés kimenetelű 1231-ik évi hadakozás alkalmával tanúsíthatott nagy hősiességet, mert a király nem sokkal utóbb, 1233-ban már jutalmazza is vérének nem csekély ontásával («non modica sanguinis effusione») tett sokrendbeli szolgálataiért: az örökösök nélkül elhunyt Ananiás zempléni várjobbágnak a Szenteshez közelfekvő «Izdethen», vagyis *Zétény* nevű birtokát adományozza neki.⁴ Ezt a királyi adományt azonban egyelőre nem élvezhette háborítatlanul, mert Ananiás hagyatékára mások is pályáztak. Elsősorban András,

Symia és Chepán fia Chama zempléni várjobbágyok,⁵ azt állítván, hogy ők Ananiás legközelebbi vérrokonai és ezért e birtok őket megillető részére igényt emelnek; amit nyomban az adományozás után Germán fia pataki Forkos királyi prisdus útján be is jelentettek. Azonban kudarcot vallottak, mert még tanúkat sem tudtak állításuk bizonyítására előhozni. Ugyanakkor valami Adulf fia Mártonos is követelte Zétényt ugyancsak örökösödés címén. Ez még rosszabbul járt. Minthogy ő sem tudta bebizonyítani követelésének jogosságát, András király nemcsak elutasította, hanem valótlán állításai miatt érdeme szerint súlyos büntetéssel is sújtotta.⁶ Még egy igénylő volt: Andornok comes fia János, aki merészen azt vitatta, hogy András király a zétényi birtokot már korábban neki adományozta. Az adománylevelet azonban a második határidőre sem tudta felmutatni. A király erre Szentesi Pétert és utódait Zétény birtokában végleg megerősítette, s hogy őket minden további zaklatástól megóvjá, minden olyan oklevelet, melyet az említett János e birtok tulajdonjogára vonatkozólag esetleg később felmutatna, már előre érvénytelennek nyilvánított. A királyi oklevél, melybe mindezt belefoglalták, Zétény birtok határainak leírását is tartalmazta; kivonatos, csupán tartalmi átírása azonban, ahogyan ránk maradt, annak részletezését elhagyta.⁷

Zétény megszerzésével egyelőre le is zárult e nemzetség birtokgyarapodása. Birtokállománya ugyanaz maradt közel két évszázadon át. A Vethe ajándékozása révén elidegenített Véke későbbi visszaszerzését, ami Péter egyik fiára, Mártonos bánra várt, nem vehetjük új szerzeménynek, tekintve, hogy az egyszer már tényleges birtokában volt.

Póka idejében Szentes szomszédságában köröskörül még a zempléni várhoz tartozó uradalmak terültek el. Utódai a várbirtokoknak II. András idejében bekövetkezett sűrű adományozását —

¹ Z. O. IX. 137. — Az ebben az oklevélben olvasható «sorori suae» kitétele nézve támadható kétségeket, hogy t. i. vajjon tényleg Vethe nővéréről van-e itt szó, már Wertner is eloszlatta (Turul, 1900. évf. 36.).

² Z. O. V. 41.

³ U. o. IX. 124—125., 146.

⁴ U. o. 130.

⁵ Symia kétségtől azonos a váradi regesztrum Scema nevű zempléni várjobbágyával, Chepan a zempléni vár praefectura volt. (Karácsonyi—Borovszky: Regestrum Varadiense, *24. 256. l., *87. 226. l.)

⁶ . . . «Andreas rex gravi eum, prout meruisset, iudicio condemnasset» . . . (Z. O. IX. 131.)

⁷ U. o. 130—131. — *Szentpétery* Imre: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I. k. 1. füzet, 521. sz.

mint láttuk — igyekeztek a maguk javára kihasználni ez uradalmakból a Szenteshhez való közelségüknél fogva rájuk nézve különösen értékes részeknek a megszerzésével. Így jutottak a Szentest környező hegy északnyugati lejtőjénél kezdődő Véke birtokhoz, melyhez a Diósberkek erdőség, hasznotadó halastavak, ú. m. a Paptava, Bábató és Nádasztó is tartoztak,¹ továbbá feljebb, Véke és Kiseszény tőszomszédságában, a Tice egyik magas kanyarulatánál és az erdőkkel szegélyezett Latorca közelében Zétény birtokához. Utóbbi területének egyik részéből a XIV. sz. első felében *Kerekto* falu keletkezett,² mely azonban, mint Kiseszény is, idők folyamán pusztává süllyedt.

Szentesi Péter három fiút hagyott maga után: Mártonost, (II.) Pókát és Péterkét.³ A Szentesi-családot csak előbbi kettő folytatta: Mártonostól a Vékei, (II.) Pókától pedig részint továbbra is a Szentesi, részint később a Zétényi Makó család származott. Péterke családja már fiában, Dénesben kihalt. Hogy ez a Péterke is a Szentesi Péter fia volt, közvetett adatok bizonyítják. 1293-ban Péterke fia az egyik Pike-ágbeli utód birtokeladásához (II.) Póka és Mártonos fiaival együtt járul hozzá, mint egyazon nemzetségbeli s az oklevél Péterkét is «Szentesi»-nek nevezi. Fiának, Dénesnek halála után ennek özvegye Mártonos és (II.) Póka örököseitől követeli és kapja meg pénzben hitbérét és hozományát.⁴ Egyébiránt neve is apja nevének a kicsinyítése, akár Póka a Pál névnek.

Zétény adományozása óta a tatárjárás utánig a nemzetség tagjairól nincs emlékezés. Köztörténeti műveinkből tudjuk, hogy a tatár pusztítás a Tisza—Bodrogtózt sem kímélte meg. Ők — úgy látszik — elég szerencsésen úszták meg a nagy katasztrófát. Birtokaik védett helyen feküdtek; a sűrű nádasok, meg az északon és északkeleten elterülő közeli erdőségek jó menedéket nyújtottak. Megérte-e Szentesi Péter is ezt a szörnyű csapást, nem tudjuk. Fiai azonban átérték, éppúgy a Kiseszényi Pike unokái is. IV. Bélának az ország helyreállítására kifejtett tevé-

kenysége folytán csakhamar a Tisza—Bodrogtózra is visszatért a régi élet és Póka nemzetsége békében folytathatta életét csorbítatlanul fennmaradt birtokain.

1. A Vékei család.

1245-ben Véke gazdát cserélt. Vethe nővérének fia, Márton, anyjától örökölt Véke birtokát, melyet ez annak idején imént említett fivéréől kapott ajándékba, IV. Béla királynak ez év június 24-én kelt oklevele szerint Vosos (Vasas) zempléni várjobbágy, továbbá Vethe már ismert testvére, Pike fiainak, ú. m. Andrásnak és Máténak, valamint egy Demeter nevű birtokos három fiának, mint mesgyés szomszédainak jelenlétében 20 ezüst márkáért eladta Velcsek⁵ fia Mikének. Az ez alkalommal megvont határok alapján Véke birtok akkori kiterjedése nagyjában a következő volt: Keleten a Tice vize fölött a vevő Velcsek jobbágy földjével volt szomszédos, majd nyugatra haladva, itt a Pikefiak birtokának, délről pedig a Póka nemzetségének többi tagjai által birt szentesi földterület északi határvonala szegélyezte; határa azután innen északra kanyarodott és maga mögött hagyva a területén fekvő főntemlített halastavakat, Demeter és a Zólad fiai birtokhatárainak érintésével a Tice fölött végződött. Itt a Ticen egy malom is tartozott hozzá.⁶

Ez az oklevél a Vékey család eredetére nézve többeket tévedésbe ejtett. Pusztán azon az alapon, hogy a fönti Márton vékei birtokos volt s az oklevél őt birtoka után Vékei (de Véke)-nek nevezi, a családot tőle származtatták.⁷ Holott — mint mindjárt beigazolódik — e Márton családjának ekkor már magvaszakadt. Ő csupán — mint már tudjuk — anyja révén állott rokonságban a Póka nemzetségének szentesi ágából fakadt tulajdonképpen Vékeiekkel.

A Vékei családot Szentesi Péternek Mártonos

⁵ Fejérnél (IV. 1. 395.) «Volchok»; de helyesebb a Z. O. IX. 137. lapon olvasható «Velcsek».

⁶ Fejér IV. 1. 395. — Szirmay: Not. top. com. Zeml. 287—288. — Az egri káptalan 1447. évi átirásában a Sennyei-levéltárban. (Adalékok Zemlén vm. történetéhez, V. évf. 274.)

⁷ Nagy Iván: Magyarországi családai, XII. 130. — Borovszky: Zemlén vm., 543.

¹ Fejér, IV. 1. 395.; VIII. 6. 158. l. — Orsz. Lev. : Post adv. fasc. 33. nr. 96.

² Z. O. IX. 132.

³ U. o. 142. és 143.

⁴ U. o. IX. 127. és 131.

nevű fia alapította azáltal, hogy Vékét idegen kezekből visszaszerezte s törzsbirtokául és székhelyül tette. Véke megszerzése fontos volt már csak azért is, mert az ősi Szentés és az atyja által szerzett Zétény között mintegy beékelődött a nemzetségi birtoktestbe. Mártonos 1265-ben e vidék urához, István ifjabb királyhoz fordul s előadja, hogy a vékei birtok, mivel azt nagyatyja, Vethe ajándékozta el saját nővérének, s utóbbi fiai magtalanul elhaltak, most őreá háramlik. Jelenleg azonban csendben meghúzódva Velcsek fia Mike ül benne. Kéri tehát eltávolítását. Hiába erősítette Mike, hogy ezt a birtokot Mártonos említett nőrokonának fiától, Mártontól megvette s késznek nyilatkozott ezt IV. Béla és az egri káptalan okleveleinek párával bizonyítani: mint-hogy ezeket sem az első, sem a második határ-időre nem tudta bemutatni, a tényállás földerítésével megbízott pataki plébános és leleszi prépost pedig azt jelentették, hogy e birtokot sem vétel, sem királyi adományozás útján nem szerezte, István ifjabb király Vékét a koronára szállt birtoknak nyilvánította s nyomban oda is adományozta örökösén Mártonosnak hűséges szolgálataiért és érdemeiért.¹ Így szállt vissza Véke régi tulajdonosának utódaira, illetőleg ment át másodízben és többé ki nem bocsátva Póka nemzetsége szentesi ágának a kezére. Mártonos és utódai pedig ezentúl *Vékeieknek* nevezték magukat.

Pedig Mikének volt igaza. A fenti, 1245. évi adásvételi szerződés világosan mutatja. Érthetően, hogy mindössze 20 év múltán miért nem tudta Vékéhez való jogát ezzel igazolni. Lehet, hogy az István ifjabb király és atyja, IV. Béla király között kitört viszály és az Annával, Halics, Bosznia és Macsó hercegasszonyával folytatott harcok közepette, melyek a Bodroghözt sem kerültek el,² esetleg más egyebekkel ez az oklevele is odaveszett, s talán ugyanez okból nem állott módjában, hogy másolatát időre beszerezze az egri káptalanból, ahol — mint látszik — a király megbízottai sem keresték, holott erre Mike is rámutatott. S hogy ott tényleg megvolt, kitűnik abból, hogy e káptalan 1447-ben a nemzetség

perlekedő tagjai számára hiteles átirásban kiadja.³ Hihetőleg Mártonos tekintélye és befolyása nyomta ezúttal le az igazság mérlegét. Mártonos ugyanis nagy úr volt. «Bán» címet viselt s fiait később hol a Mártonos bán, hol meg csak egyszerűen a «vékei bán» fiainak emlegetik.⁴ Bánságának idejét és helyét nem ismerjük. Ilyen meghatározatlan, vagyis e címet viselő, de egyidejűleg ténylegesen nem működő — mondhatnók — címzetes bánokkal különösen a tatárjárást követő fél-században találkozunk sűrűbben. Eddigi feltevések szerint ezek korábban tényleges bánok voltak s hivataloskodásuk megszűnése után a báni címet tovább is megtartották. Vagy pedig albánok lehettek.⁵ A báni cím ilyenmű használata azonban még tisztázásra vár, mert lehetett az valóban pusztai cím, vagy másnemű funkcióhoz kötött méltóság is, mint ahogyan a sok «comes» cím jelentése sincs még ezideig sem egészen megvilágítva. Bizonyos azonban, hogy a bánnak címzettek a tekintélyesebb személyek közé tartoztak.

A nemzetség ezidőtájt délen új szomszédokat kapott. IV. Béla király 1258-ban Szentés közelében a Karcsa vize mellett fekvő és néptelen Gérest és odább Rozványot a zempléni vár köteléke alól kivéve, a Szepességből származó Péter fiainak: Adenek, Ingenetnek és Ambrusnak, a Rozványiak őseinek, adományozza, akik e helyeket azután benépesítették.⁶ Lejjebb Garabsát, Budilót és Karost pedig négy évvel azelőtt Guthkeled nembeli István szlapon bán vásárolta meg Hunt ispán fiától, Gergelytől.⁷

Vékei Mártonos bánról a mondottakon kívül többet nem tudunk; azt sem, meddig élt. Fiaival, *Gergellyel* és *Jánossal* 1293-ban ismerkedünk meg, amikor előbbi már mint meglelt ember testvére nevében is a nemzetségükbeli Szentésiekkel együtt a helyszínen beleegyezését adja, hogy ugyancsak az ő nemzetségüknek Pikétől szár-

³ Orsz. Lev. t.: Post adv. fasc. 33. nr. 96. — Sennyey-lev. t. (Ad. Zem. vm. tört. V. évf. 274.)

⁴ 1323. Z. O. IX. 131.; u. o. I. 228. — 1337. és 1346. U. o. I. 521. és II. 202. — 1339. Anj. Okmt. III. 580.

⁵ Száz. 1909. évf. 569. — Turul, 1900. évf. 36.

⁶ Fejér, IV. 2. 449., 452., 465. l. — *Szentpétery* i. m. I. k. 3. füzet, 1186. sz.

⁷ Fejér, IV. 2. 226. — Hazai Okmt. VII. 43. — *Szentpétery* i. m. I. k. 2. füzet, 1007. sz. — *Karácsonyi* i. m. II. 66.

¹ Z. O. IX. 137—138.

² *Pauler*: A magy. nemz. tört. II. 257. — Ad. Zem. vm. tört. 1895. évf. 32. — *Borovszky*: Zem. vm. 369—370.

mazó tagja, Eszényi András fia Andornok egyik szentesi birtokrészét Lázár fia Abának örök áron eladja.¹ Aba, az Abaházi család őse, ekkor szintén szomszédos birtokos velük Abaházán, mely hajdan falu volt Szentes mellett, később pusztá.² Gergellyel 1301-ben találkozunk újra, midőn nagybátyja, Szentesi (II.) Póka fiával, Pállal egyetemben a Pike-ágbeli rokonaik által nekik elzálogosított földrészt megfelelő összegért visszaengedi.³ Mindkét testvér ezután csak nagysokára, 1323-ban bukkan fel újra, mégpedig az egri káptalanban, ahol a fenti Pál nevű unokafivérük fiaival másik elhalt unokatestvérük, a már ismert Péterke fia Dénes özvegyével, aki ellenük Delnyeai Benedek fia Miklós nevű ügyvédje útján hitbérének és hozományának kiadása végett keresetet indított, ugyanott 6 márkában kiegyeznek.⁴ Az idősebb Vékei-testvér, Gergely egy évvel előbb ismeretlen okból a Gutkeled-nembeli Aladár fia Pelbárttal is perbe keveredett, s minthogy a kitűzött határidőre nem jelent meg a nádor előtt Debrecenben, egy év múlva a váradi káptalan újból idézi vékei birtokáról.⁵ 1333 szept. 28-án testvéröccse, János mellett már csak fiát, *Petőt* látjuk annál az ügyletnél, midőn a Pike-utód Eszényi Andrásnak egy nekik korábban zálogba vetett földdarabot rokonai érületből visszaszolgáltatnak.⁶ Nevezett fiáról nem esik többé szó. Utódairól sem. 1341-ben, a nemzetség birtokainak elhatárolásánál is Gergelynek csupán a fivére, János szerepel a rokonok között.⁷ Ennélfogva a bán fia Gergely vonala már fiában kihalt.⁸ Gergelynek volt még egy leánya: *Katus*. Ez anyja hitbérének és a saját leánynegyedét 1349 nov. 23-án veszi fel

¹ Z. O. IX. 127.

² *Borovszky*: Zemplén vm. 29. — *Szirmay* i. m. 126.

³ Z. O. IX. 145.

⁴ U. o. 131.

⁵ U. o. I. 214. és 228. — *Kardcsanyi* i. m. II. 80.

⁶ Z. O. IX. 128.

⁷ U. o. 132.

⁸ *Hertner* a «frater» szót nem «atyafi», hanem szoros értelemben vevén, ugyanezt a Gergelyt két személynek veszi és egyiket Szentesi (II.) Póka testvéreül állítja be, *Petőt* pedig e Szentesi Gergely fiának mondja (Turul, 1900. évf. 37., 38., 39.). Idézett olkeveleink összevetéséből kétséget kizáróan kitűnik, hogy csak egy Gergely volt, s így ennek fia is nem Szentesi, hanem Vékei *Pető*. Egyébként 1333-ban világosan a bán fia János «fratruelis»-ének, vagyis testvére fiának említetik. (Z. O. IX. 128.)

János nagybátyja fiaitól. Ekkor már asszony (domina); férje nevét azonban nem jegyezték fel.⁹

Vékei Jánost, Martonos bán ifjabb fiát, akit mint tanult embert «mester» (magister)-nek szólítanak, s aki e mellett a «comes» címet is viseli, több ízben is látjuk fontos megbízatásban előkelő személyek ügyeiben királyi emberként eljárni. 1337-ben két melléje rendelt nemessel a Várdaiai számára nyomoz a kisvárdai vásártartási jogra nézve s állapítja meg annak ősi gyakorlását. Rá két évre a Bolyiak, Bacskaiak és mások birtokcseréjéhez szintén ki volt jelölve királyi embernek.¹⁰ Kényesebb feladatra szemelték ki 1346-ban, amikor az Eszényi Csapiak panaszára a helyszínen, meg a terebesi közgyűlésen sok tanú bevonásával ki kellett vizsgálnia, hogy néhai Homonnai Drugeth János nádor fia Miklós ungi főispán csakugyan jogtalanul és önkényesen épített-e hidat a Latorcán csapi birtokukon.¹¹ Öreg kort ért; de 1349 nov. 23-án már csak fiai: *István* és (II.) *Péter* adják ki unokanővérüknek, a főntemlített Katalinnak jog szerint kijáró részét. Vékei János mester és comes e szerint közben meghalt. Mint említettük, 1341-ben verokonaival, a Szentesiekkel együtt ő is szorgalmazta birtokaik határainak a pontos megvonását.

Az 1341. évi birtokrendezés kizárólag a Vethe, illetőleg Szentesi Péter ágán élő utódok: a Vékeiek és a Szentesiek birtokaira, t. i. Szentesre, — természetesen a Kiseszényi Pike-ágot illető rész kivételével — továbbá Vékére és Zétényre szorítkozott. A határjelek hiánya, részint pedig a régi elmosódása miatt erre már nagy szükség volt, mert birtokaik sokhelyt szomszédjaik földjeivel összefolytak, ami könnyen viszályokra adhatott volna okot. Kérésükre Drugeth Vilmos nádor az említett évben elrendelte birtokhatáraik hatósági megjárását és határjelekkel való rögzítését. Ez a leleszi konvent révén még ugyanez év szept. 14-én megtörtént simán, a szomszédok ellenvetése nélkül.¹² E szomszédok: Szentes mellett és fönt Zétény közelében nemzetségbeli rokonaik, a Pike-ágbeli kiseszényi birtokosok, továbbá nyugaton a Vékéhez, Szenteshez és Kiseszényhez tartozó

⁹ Z. O. IX. 134.

¹⁰ Orsz. Levél: Dl. 3247. — Anj. Okmt. III. 580.

¹¹ Z. O. II. 202—203.

¹² Z. O. IX. 132—134.

földeket elválasztó határpontnál Rád (Raad) ¹ falu birtokosai, a Kaplony-nemzetségbeli Imregi (Imbregi) András fiai, Véke keleti részén pedig a Hunt-Pázmán nemzetségből való Batthyányi Mihály fia Péter, akinek itt a ma már nem létező Kistráska falu volt birtoka, mely azonos Boly szomszédságában a mai Ráska dűlő helyén feküdt Bolyráskával. ² A XVI. sz. végén is még Kistráska néven szerepel, de ekkor már pusztá. ³

A nemzetség egész birtokterületének határait már ismerjük. A most lefolyt határjárás részletezését tehát mellőzhetjük, mert ha a Pike-utódok szentesi részét és Kiseszényt az egész birtoktestből kihasítjuk, kapjuk a Szentesi- és Vékei-ágnak most elhatárolt birtokterületét. A helyzet mindenek egybevetve az volt, hogy míg a távolabbi Pike-ág teljesen külön gazdálkodott a maga részén, a Szentesiek és Vékeiek, mint legközelebbi vérek még ez időben is szorosabb érdekközösségben éltek és örködtek birtokaikon. Fenti, közösen végrehajtott határjárásuk is ezt bizonyítja. Birtokaik folytatólagos elosztódása akként ment végbe, hogy a Véke visszaszerzésével előnyösebb helyzetbe jutott Vékeiek Szentesi-véreiknek, mint-hogy ezek ügyis népesebbek voltak, a szentesi birtokból nagyobb területet átengedtek. A Szentesi Péter közös ősök által szerzett Zétény elosztását pedig úgy oldották meg, hogy határából arányos területet hasítottak ki és benépesítették; miáltal Zétény tőszomszédságában *Kerekítő* néven egy új falunak vetették meg alapját. Kerekítő falut, mint új telepítést ekkor, 1341-ben említik először. ⁴ A XVI. sz. óta pusztá s mint ilyen ma is fennáll. A kettéosztott zétényi birtoknak ez az új berendezésű fele, t. i. Kerekítő lett a Vékei családé, másik felét pedig Zétény faluval a Szentesi-ág tartotta meg, illetve röviddel ezután ez ágnak Makó nevű tagjától eredő s magát róla nevező főhajtása, a Zétényi Makó család helyezkedett el rajta. ⁵

A nemzetség régi, már a XIII. század elején

¹ Az oklevélközlésben hibásan «Kood». (U. o.)

² *Borovszky*: Zempl. vm. 32. — A *Karácsonyi* által említett Ráska, melynek egy részét Batthyányi Péter 1337-ben megszerezte, ezzel a Kistráskával és nem a Vékétől messzebb északra, a Latorcán túl fekvő Kis- és Nagyráskával azonos (v. ö. i. m. I. 223.).

³ Orsz. Lev. : N. R. A. fasc. 918. nr. 12.

⁴ Z. O. IX. 133.

⁵ L. alább.

fennálló szentesi egyháza mellett, melyet mint parochiát emlegetnek, ⁶ a Vékeiek kegyurasága alatt Vékén is épült templom. Nagy harangjának Szirmay Antal, a történetíró által még ismert felirata szerint már 1314-ben fennállott és a harangon, mely az 1865. évi tűzvész előtt még megvolt, az említett évszám mellett öntési helyéül Pápa város volt olvasható. ⁷ Szirmay közlését, illetve a vékei egyháznak a XIV. sz. elején létezését a pápai tizedjegyzékek is megerősítik. ⁸ És egy 1397. évi oklevél is a vékei templom kapcsán a Vékeiek korábbi kegyuraságát említi. ⁹ Feltehető, hogy még Mártonos bán építette a tatárjárás után.

Ha Szentes közvetlen közelsége ellenére már korán szüksége mutatkozott annak, hogy ugyanazon nemzetségbeli birtokosok Vékén is állítsanak templomot, ez a nemzetség kultúr-színvonalának fokmérője és annak jele, hogy e helység Mártonos bán idejében és azóta is a Vékeiek kezén virágzásnak indult, lakossága felszaporodott s jelentősebb volt a középkor e szakában, mint a későbbi századokban, különösen a XVI. sz. óta, midőn a mohácsi vészt követő viszontagságos időkben erősen aláhanyatlott. ¹⁰ Már itt említjük, hogy a XIV. sz. elején a Pike-ágbeliek Kiseszenyén is áll templom. ¹¹ Ekkor tehát a nemzetség valamennyi ágának van már kegyúri egyháza.

Vékei Mártonos bán fia János fiait *István* és (II.) *Péter* személyében az 1349. évi egyezség révén már főntebbről ismerjük. István után, kinek nejeként 1389-ben Palágyi Miklós leányát, Borbálát említik, ¹² csak egy *Gál* nevű fiú maradt. Utóbbi 1396-ban már nem él. Tekintve, hogy (II.) Péternek is csak leánygyermekai maradtak, vele Már-

⁶ *Katona*: Historia Critica. XI. 251. — *Szirmay* i. m. 290.

⁷ Szirmay i. m. 289. — *Szepessy* Ede: Adatok a vékei r. k. templom történetéhez. (Ad. Zempl. vm. tört. évf. 199.) — *Borovszky*: Zemplén vm. 136.

⁸ Pápai tizedszedők számadásai 1281—1375. (Mon. Vat. I. sor. I. k.) 345., 361. — *Ortway* T.: Magyarország. egyházi földleírása a XIV. sz. elején, I. k. 196.

⁹ A Vékei-leányok statutiója 1784. évi transumptumban. (Lelesz: act. anni 1784. nr. 8.)

¹⁰ Orsz. Lev. : Dic. conscr. Zemplén.

¹¹ Pápai tizedszedők számadásai, i. h. — *Ortway* i. m. 190.

¹² Sztáray Okt. I. 484. — Orsz. Lev. : Gróf Desselwffy cs. lt. (margonyai ág), Butykay-elenchus.

tonos bán utolsó férfinarja szállt sírba. 1396. nov. 16-án ugyanis leányainak nemcsak atyjuk, hanem Gál birtokaiból is kihasítják az őket törvényesen megillető részt.¹

Vékei (II.) Péterről többet tudunk, mint testvéréről. Ám ez se sok s inkább csak egyéniségét állítja elénk, bár nagyon is egyoldalúan. Kortársai a *Békés* melléknevet adták neki.² Ha csak azt vesszük figyelembe, ami róla fennmaradt s e mellett föltesszük, hogy ragadmányneve a szó valódi jelentésével tapadt hozzá, legkevésbé sem tudjuk feltalálni benne a békés embert. 1361-ben nemzetségbeli rokonaival, a Szentesi-ágbeli Makó fia Jánossal és Póka fia Pállal Losonczi Dénes (a Losonczi Bánffy család őse) osztályperében még hivatalos minőségben, Kont nádor megbízottjaként látjuk működni; a hetvenes években azonban már számos súlyos hatalmaskodásnak és perpatvarnak áll középpontjában.

Először — okát nem ismerjük — a szomszédságban birtokos Czékeikkel akasztja össze a rudat. Utóbbiak tulajdonképpen egyenes, de magukat új lakóhelyükről, Czékéről nevező leszármazói a Vékeiek régi szomszédjaként már említett Kaplony-nembeli Imregi családnak s birtokaik a Bodrog és Latorca túlsó partjáról (Imreg, Céke, Mészpest stb.) a Tisza—Bodrogközbe is átnyúltak, felölelve a Vékével határos Rád és Szinyér helységeket is. Közülök Czékei Márton és László, az (Imregi) András fia László fiai, 1370-ben azzal vádolják Vékei Pétert, hogy az előző esztendő karácsonya előtti vasárnapon Szinyéren termett, falubírájuk házára rontott, tőle 36 frtot erőszakkal elvett s ráadásul még kegyetlenül el is páholta. Azután dolga végeztével hazament Vékére. Törvény előtt Vékei Péter tagadta a történeteket. Erre Nagy Lajos király a leleszi konventet bízta meg az igazság kiderítésével.³ Többet erről a per-ről nem tudunk; de bárhogyan végződött, a két család között a gyűlölség nem szűnt meg. 1378. őszén V. Péter egész jobbágyhaddal (Szente és fia János, Both vagy Bod fiai: Márton és Bálint, Dyák fia Lőrinc főkolomposokkal és sok más szolgájával) a Czékeiek imregi és mészpesti erdeibe

hatolt, s az ott legeltető pásztoroktól háromszáz sertést behajtatott saját birtokára, Vékére.⁴

A Czékeiek nem maradtak sokáig adósok. A következő év Űrnapján V. Péternek néhány Szinyérre vetődött jobbágyát (Zombor Istvánt, Fintor Jakabot és a fenti Bodfia Bálintot) tisztjeik által alaposan elveretik. Uruk miatt nemcsak verést, lábszártörést, hanem kettőjüknek vasra vereten többnapos fogságot is kellett elszenvedniök. Elszedték fegyvereiket, pénzüket, sőt felsőruháikat is. A két Czékei-testvér utóbb elégtételt ígért ugyan V. Péternek és a közvetlenül sértetteknek, de egyikük sem állta szavát. Péter Lajos királytól kért igazságot.⁵ A Czékeiek azzal vágtak vissza, hogy ők is bepanaszolták őt a királynál azért a föntebb leírt hatalmaskodásért, amelyet közel egy évvel azelőtt követett el.⁶ A király mindkét esetben intézkedett. V. Pétert is megidézték. A háborúság végét azonban nem ismerjük. Valószínű, hogy közben kibékültek. Ezentúl köztük ellenségeskedésről nem hallunk többé.

«Békés» Péter a Tárkányiakkal is hadilábon állott. Velük kapcsolatban két súlyos cselekedetnek emléke maradt ránk. Egyikért, melyet Szelmenczi András fia Mihály rokonával 1375 aug. 10-e körül Kistárkányi Miklós fia Máté és Szelmenczi János fia János ellen követett el, egyik vérségi atyafia életével fizetett. Agyafúrt módon csalta őket törbe. Szelmenczi Mihály felesége elhunyván, a gyászoló férj a temetésre meghívta Kistárkányi Mátét; de ugyanakkor — minden kegyeletet feledve — Vékei Péterrel együtt felbujtotta nővérének és Zétényi Pókának a fiát, Pált, aki különben V. Péternek nemzetségbeli rokona volt, hogy melléje adott embereikkel lesse meg egyik jobbágya (Fekete Miklós) házában szolgájával a halottas házhoz igyekvő Kistárkányi Mátét és Szelmenczi Jánost s ölje meg őket. A cselvetés azonban balul ütött ki. Igaz ugyan, hogy Mátét balkezén kéthelyütt is súlyosan megsebesítették s szolgáját is elfogták és megvagdalták, a porondon mégis Póka fia Pál maradt holtan. Kinek a kezétől, sohasem derült ki. Az igazságszolgáltatás szempontjából ez nem is volt fontos, mert hiszen mint támadó fél saját hibá-

¹ Z. O. IX. 138. — Orsz. Lev. : Post adv. fasc. 33. nr. 96.

² Z. O. IX. 139.

³ Lelesz : Act. anni 1370. fasc. 6. nr. 32. (Transumpt. Proth. Extraord. AA.)

⁴ ... porcos quorundam Olahorum ... (U. o. act. a. 1374. fasc. 8. nr. 4.)

⁵ U. o. act. a. 1375. nr. 5.

⁶ U. o. act. a. 1374. fasc. 8. nr. 4.

jából vesztette életét, ahogyan ezt utóbb meg is állapították. Szelmenczi Jánossal sem tudtak végezni. Ezért, vagy talán mert neki tulajdonították Zétényi Pál halálát, a két szövetséges, Vékei Péter és Szelmenczi Mihály, utóbbi fiával Pállal és másik nővérének fiával, továbbá Ráthi István fia András és a megölt Zétényi Pál testvére György kivont kardokkal házára rontottak, a kapukat, ajtókat bedöntötték és anyját meg nővérét saját családi szentélyükből a ház lépcsőjéről szitkok között lerugdosták, míg végül is a két nő egy szál ruhában Ruszkára Dobó fia Jakabhoz kényszerült menekülni. A két sértett, Tárkányi Máté és Szelmenczi János közben a közönséges útonállónak tekintett Zétényi Pál holttestét az igazságszolgáltatás számára le akarta foglalni; de mire észbekaptak, már csak hült helyét találták. Vékei Péter lopva elvitette. A vizsgálat megindult széles irányban és a király személyes bírósága elé idéző parancs is kiment,¹ a továbbiakról azonban már semmi sem maradt fenn.

1377-ben újból vizsgálat folyik ellene a leleszi prépostság egyik jobbágján elkövetett hatalmaskodása miatt.² Sokkal súlyosabb volt az a másik eset, melynek színhelye maga a leleszi konvent volt. 1379 nov. 6-án történt, hogy midőn Tárkányi Mátyus fia László ügyes-bajos dolgainak elintézése végett Leleszen járt s számos más becsületes nemes társaságában, akik hasonló járatban voltak ott, a prépost, névszerint Domokos lakásán tartózkodott, Vékei Péter, hihetőleg a korábbi gyűlölségből kifolyólag, összeszólalkozott vele, majd ördögi dühvel (diabolico furore repletus) fegyverrel kezében nekirontott, arcán súlyos sebet ejtett, s ha a jelenlevő nemesek közbe nem lépnek, azonmód meg is öli őt.³

Amiket itt Vékei Békés Péterről elmondtunk, csak árnyoldaláról, mint vad indulatú, nyers, erőszakos személyt mutatják be őt. De tulajdonképpen ő sem volt más, mint korának gyermeke, amelyben perpatvar, meg egy kis hatalmaskodás nélkül épkezláb ember nem igen tudott ellenni, s amely az önbíráskodásnak ezt a brutális formáját az igazságszolgáltatásnak a fejletlen viszonyokból folyó természetszerű nehézkessége és lassúsága

miatt a törvények szigorától való félelem nélkül kitermelte.

V. Péter 1396. júniusában már nem él.⁴ Csupán két leánygyermeket hagyott hátra: *Erzsébetet* és *Klárát*. Minthogy fivérének fia, Gál szintén ezidőtájt, bizonyosan egész fiatalon, s ha esetleg nős is volt, föltétlenül minden utód nélkül halt el, Mártonos bán ivadékai ekkorára már csak e két leányban éltek.⁵ Ezek árvaságra jutván, mint-hogy az atyai birtokok negyede, mint leánynegyed a szokásjog szerint őket férjhezmenetelükig tényleges birtoklási joggal illette s a nemzetségi rokonok pénzben való megváltási joga csak házasságra lépésük után állhatott be, a jászói konvent őket a fenti napon Véke és Kerektó, mint a fiágon kihalt Vékei-ág birtokainak negyedrészebe királyi parancsra beiktatja.⁶ De alig néhány hónapra rá küszöbön állt a két leány férjhezmenetele. Ung megyében Helmeceen és Ninajon s ezek környékén nagyobb birtokos s több ágon virágzó nemzetség két sarja, két testvér: Helmecei Péter fiai András és Gábor pályáztak kezükre. Mivel pedig a fiakban kihalt Vékei-ág birtokai jog szerint a nemzetség többi férfitagjait illették, most már fennforgott a veszély, hogy ezek a Vékei-árvákat leánynegyedben bírt földrészüket ellenében pénzzel elégítik ki s utóbbiak kényszerítve lesznek szülői otthonukat odahagyni és idegenbe költözni. Erre azonban nem került sor. Rokonaik jószívűsége ettől megóvta őket. A nemzetségnek a Zétényi Makó és a Kiseszényi Pike-ágon élő férfitagjai ugyanis — «orphanaitate . . . animo indilati compassivo» — ugyanez év nov. 15-én az árvák leánynegyede, továbbá nagyanyjuk Vékei Jánosné hozománya és jegyajándéka, úgyszintén nagyatyjuk, atyjuk és néhai Gál unokatestvérük összes birtokaiból természetes jogon és az ország szokásjoga alapján kijáró örökségük kiegyenlítéseül nekik adták Véke felét a hozzátartozó Diósberek és halastó felével, azonkívül megengedték nekik és maradékaiknak, hogy a rájuk ruházott birtokrészen lakó

⁴ Lelesz: act. a. 1396. nr. 114.

⁵ U. o. — Z. O. X. 138.

⁶ «Cum antiqua regni nostri consuetudine requirente nobiles puellae in quarta parte possessionum paternarum, quousque matrimoniali copula traditae fuerint, illibatae debeant permanere» — mondja Zsigmond király az idevonatkozó 1396. évi oklevélben. (Lelesz: act. a. 1396. nr. 14.)

¹ Lelesz: act. a. 1375. nr. 1. (Transumpt. Proth. Extraord. AA.)

² Jászói konv. elenchusa: 1377. fol. 225.

³ Lelesz: act. a. 1379. nr. 27.

jobbágyaik a zétényi és kerektói erdőket ugyanúgy, mint azelőtt atyjuk, minden ellenszolgáltatás nélkül használhassák. Csupán a magszakadás esetén beálló örökösödési jogot tartották fenn maguk, illetve maradékaik számára. Ezekre azután, valamint a vékei egyház kegyúri jogának felerészére a Vékei-leányok királyi adományt szereztek.¹ S midőn a következő 1697. év márc. 6-án azokba ellenmondás nélkül beiktatják őket,² Vékei Erzsébet, akit okleveleink olykor «Sébi-», «Sebik» (Zsébi)-nek becéznek, már *Helmecki András* felesége. Egy évre rá (1398 márc. 3.) nővére, Klára is asszony. Őt meg *Helmecki Gábor*, az András testvére, vette el. Így hát kettős sógorság állott elő.³

Nemzetségbeli atyafiaik nagylelkűsége azonban nem elégítette ki őket, vagy inkább férjeiket. A Vékei-vagyon másik felére is vágytak. Céljuk elérésében segítségükre jött a Vékei Péter birtokai körül halála után bekövetkezett jogbizonytalanság, melyet főleg egyes befolyásos földéhes uraknak a nemzetség élő fiutódainak elhallgatásával gazdátlanoknak bemondott s ezért a koronára szállt birtokoknak nyilvánított Véke és Kerektó megszerzésére irányuló sóvárgása idézett elő. Alig ment ugyanis híre Mártonos bán utolsó férfitöredéke halálának, Csernahói Imre zemplénmegyei alispán Vékének a két Vékei-leány részére átengedett felerészét elfoglalta. A sértettek és a Zétényi Makó-ágbeliek együttes fellépésére nádori paranccsal kellett őket a már egyszer királyi jóváhagyással tulajdonba vett birtokba újraiktatás útján visszahelyeztetni a leleszi konvent által (1397 jún. 16.).⁴ Majd nem kisebb úr, mint Perényi Péter macsói bán szerzett Vékei Péter örökére, Vékére és Kerektóra adománylevelet, azon az ál-címen, hogy Vékei Péternek örökösök nélkül történt halála következtében birtokaira nézve beállott a királyi adományozási joga. De

még statutióra sem kerülhetett sor, mert Zétényi Makó fia János könnyűszerrel azonnal elő tudta mutatni régi okleveleit és ezekkel bebizonyítani, hogy a Vékei-ágéval közös ősei Vékét és Kerektót (illetve Zétényt, melyből Kerektót kihasították) még II. András királytól kapták. Erre Zsigmond király 1397 szept. 11-én kelt privilegiálásával Perényi részére szóló adományát visszavonta és érvénytelennek nyilvánította, a szóbanforgó birtokokat pedig a jogos örökösöknek, a vérségi legközelebbi rokon Makóknak visszaadni rendelte.⁵ Így visszaállt a korábbi állapot, mely szerint a Vékei-leányok is megmaradtak Véke felének és a többi átengedett haszonélvezeteknek a birtokában.

A Vékei-ág birtokügye azonban ezzel korántsem jutott nyugvóponthoz. Néhány héttel utóbb ugyanis néhai Vékei Péter leányainak, Erzsébetnek és Klárának — kétségkívül a férjeikül fogadott *Helmecki-fivérek* támogatásával — sikerült elérniök, hogy Zsigmond király őket *fiúsította* s ez alapon atyjuk, valamint ugyancsak elhunyt Gál unokafivérük,⁶ vagyis a *Vékei-ág valamennyi birtokának, tehát az egész Vékének és Kerektónak, úgyszintén a szentesi részeinek fiúszámába menő örököseivé tette.*⁷ 1397 okt. 21-én kelt Temesvárott a fiúsító királyi pátenslevél s röviddel utóbb a leleszi konvent már be is vezeti őket az említett birtokokba. A beiktatásnak még a legközelebbiről érdekelt nemzetségbeliek sem mondtak ellen.⁸ Utóbbiak, a Zétényi Makók csak hónapokkal azután eszméltek rá, hogy a fiúsítással a Vékei-örökségtől teljesen elesnek. 1398 márc. 3-án hangzott el részükről az első protestáció,⁹ — első lánca szeme a XV. sz. derekán túl is elnyúló, a perek végnélküli szövevényét felidéző viszálynak, melyet mint nemzedékről nemzedékre átszállt örökséget még az unokák is megsínylettek.

Ami a fiúsítás jogszerűségét illeti, érvényesége kétségtelen. Nagy Lajos óta fiúsítások csak a negyedik rokonsági foknál kezdődhettek. Ezen

¹ Orsz. Lev. : Post Adv. fasc. 33. nr. 96. (Sennyey-per). — Z. O. IX. 138.

² A beiktatási parancs és végrehajtásáról szóló oklevél 1784. évi átirásban maradt fenn. (Lelesz : 1784. act. 8.). — Egykorú átirása az Orsz. Lev. : Post Adv. fasc. 33. nr. 96. szerint a Sennyey-levéltárban.

³ 1407. Z. O. IX. 139—1406. — Orsz. Lev. : Post adv. fasc. 33. nr. 96. — *Wertner* tévesen Lászlónak írja az egyik férjet. (V. ö. Turul, 1900. évf. 37.); László a fia volt H. Andrásnak és V. Erzsébetnek (Z. O. IX. 139.).

⁴ Orsz. Lev. : Post. Adv. f. 33. nr. 96.

⁵ Z. O. V. 41.

⁶ A fiúsítás általában szólhatott a nagybátya, nagyapa birtokaira is. (*Hqlub* József : A fiúsításról. Klebelsberg Emlékkönyv, 314.)

⁷ ... in veros heredes et legitimos successores uti filios masculos ... creasse et prefecisse ... (Z. O. IX. 138—139.)

⁸ Orsz. Lev. : Post Adv. f. 33. nr. 96. — Z. O. IX. 139.

⁹ Orsz. Lev. : u. o.

belül, vagyis még a harmadik fokon élő nemzet-ségbeli rokonok hátrányára nem fiúsíthatott a király.¹ Zsigmond alatt azonban 1397-ben, tehát ugyanabban az időtájban, amikor a Vékei-leányok fiúsítása történt, az országgyűlés a fiúsítás határát egy fokkal kitolta, azaz csak az ötödik fokon és ezen túl engedélyezte.² Ez az országgyűlés 1397 szept. 29-én kezdődött Temesvárott és közel egy hónapig tartott. Okt. 23-án még folyt.³ A Vékei-leányok fiúsításáról szóló oklevél pedig — mint tudjuk — két nappal előbb, okt. 21-én kelt az országgyűlés színhelyén. E szerint rájuk nézve még a Nagy Lajos korabeli és azóta fennállott gyakorlat volt érvényben, annálisinkább, mert hiszen az országgyűlési decretumok kiadásáig és ezzel érvénybeléptetésükig is eltelt bizonyos idő. Márpedig a Vékei-leányokat és a legközelebbi vérrokon Zétényi Makó-családbelieket a fiúsítás idején pontosan *negyedízigleni* távolság választotta el egymástól: előbbiek Mártonos bán, utóbbiak a bán testvére, Szentesi (II.) Póka szépunkái voltak. Ez a rokonsági fok a fiúsítás időpontjában még fennálló törvényes határt nem sértette. A fiúsítás érvényességén természetesen már nem változtatott az a körülmény sem, hogy annak privilegialis alakban való megerősítése — hihetileg a király közbejött siklósi fogsága és a beállott zavarok, de lehet, hogy a rokonok okvetetlenkedése miatt is — csak évek múltán, 1406 április 18-án következett be; ámbár ekkorra a Makók részéről az ötödik fokig való eltávolodás is beállott.⁴ Zsigmond király az imént említett évben és napon a fiúsítást jogerőre emelő kiváltságlevelet Helmeczi Péter fia Gábor, a Vékei Klára férjének és Vékei Erzsébet, Helmeczi András (Gábor testvére) feleségének a kérésére adta ki kettős függő pecsét alatt, szokott módon belefoglalván az 1397. évi ideiglenes jellegű praefectiós patens-adománylevelet és a leleszi konventnek az ellenmondásmentes beiktatás (pura statutio)-ról szóló jelentését is.⁵

A fiúsítás megerősítése által Póka nemzetségének Vékei Mártonos bántól kiinduló ága futodok hiánya ellenére a Vékei-leányoknak a két Helmeczi-testvértől származó utódaiban folytatódott s ezek nemcsak birtokainak lettek törvényes örökösei, hanem nevének is fenntartói. A ma élő Vékeyek ebből a fiúsítással egybekötött Helmeczi-Vékei házasságból származnak.

2. A Szentesi és a Zétényi Makó család.

I. Póka másik dédunokája, a hasonnevű II. Póka, Vékei Mártonos bán fivére, valamint utódai, mint szentesi birtokosok tovább is *Szentesiek*nek neveztetnek. Mint fentebb már rámutattunk, birtokaik a XIII—XIV. században legközelebbi vérrokonaik, a Vékeiek birtokaival ugyanabban a sorsban osztoznak s a tulajdonosok szoros érdekközösségben vigyáznak rájuk. Birtokaiknak a Kiseszényi Pike-ágétól 1341-ben egységes határvonallal történt elkülönítése is e mellett tanuskodik.

Az ő águk azáltal, hogy Mártonos bán visszaszerezte Vékét, Szentesen túlsúlyba jutott, s míg a bán és utódai Vékére tették át rezidenciájukat, II. Póka ivadéakai tovább is a szentesi kúriákban maradtak. Zétény haszonélvezetében e birtok kettéosztásáig, illetőleg az ebből Kerektó néven kihaló új falu telepítéséig együtt részesedtek. Azontúl Kerektót a Vékeiek, magát Zétényt pedig a Szentesiek kezén látjuk.

II. Pókának éppen csak nevét ismerjük, meg azt, hogy *Pál* nevű fia volt. Utóbbiról először 1293-ban, majd 1301-ben, a Kiseszényi Pike-utódokkal kapcsolatban veszünk tudomást. Comes címet viselt és 1308-ban Zemplén vármegye szolgabírája.⁶ Öt fia, *Pető*, *id. János*, *Makó*, (*III.*) *Póka* és még egy, *ifj. János*, közül négynek részint már saját személyében, részint fiaiban, illetőleg egyiknek unokájában magvaszakad. Egyedül Makó lemenői tartják fenn a családot. Ez okból annak előrebocsátása után, hogy az említett testvérekkel elsőízben 1323 közepén találkozunk,⁷ először az ágról korán levált testvérekkel végzünk röviden.

Pető még egyszer 1326-ban jelenik meg: *id.*

⁶ Orsz. Lev. : Nemz. Múz. Törzsanyag, 1308. év. — Z. O. IX. 127. és 128.

⁷ Z. O. IX. 131.

¹ Holub i. c. 316. és u. a. : Középkori fiúsítások. Turul, 1927. évf. 84.

² U. o. — Magy. Tört. Tár, III. k. 230.

³ Knauz Nándor : Az 1397. országgyűlés. (M. Tört. Tár, III. k. 198—201. és 201. 1. jegyzet.)

⁴ Turul, 1900. évf. 39. a gen. táblán.

⁵ Orsz. Lev. : Post. adv. f. 33. nr. 96. — Z. O. IX. 138—139.

János, Póka és Makó testvéreivel visszavált Kis-eszényi Andornak fia Miklós által elzálogosított, a nemzetség birtokállományához tartozó földdarabot.¹ 1333 aug. 1-én már csak özvegyét, az ungmegyei Szelmenczi László leányát, Bugyórt (Bwgour) találjuk, amint férje birtokrészeiből ennek többi testvéreitől tíz márka összegben kézzel veszi hitbéri és hozományi járandóságát.² Házasságuk gyümölcse csupán egy leány volt: *Anna*, akit Ungból Botfalvai Dancs vett el. Ezek fia Péter 1393-ban Makó fia Jánostól anyai örökségét 13 frt pénzértékre váltva kapja meg.³

Id. Jánossal kapcsolatban, minthogy legifjabb testvérét is így hívták, tisztázni kell, melyik az, aki 1341-ben egy fiú és egy leány hátrahagyása után már nem él. Abból a körülményből, hogy ez évben a Vékei-Szentesi birtokok határainak megjárása és megállapítása ügyében összes érdekelt vérrokonai nevében is ő jár el, s hogy később is, amikor többi testvéreivel egyidejűleg kijelölt királyi emberként szerepel, mindig első helyen, vagyis mint Pető elhalálása után legidősebb testvért emlegetik, joggal következtethetjük, hogy ez a János volt az idősebb, túlélvén az ifjabbat. S ezért nem — mint Wertner állítja⁴ — az ifjabb, hanem ez az id. János halt meg fiúutódok nélkül.⁵ Sűrűn szerepel családi ügyekben, hivatalos minőségben, királyi emberként és egy ízben, 1342-ben a Baksa-nembelieknek a Kisazariakkal támadt perében — Makó és Póka testvéreivel — mint eskütárs. Utoljára 1346-ban.⁶

III. Pókáról a már említett előfordulásain kívül többet nem tudunk. Mint előről utoljára 1342-ben, a Baksák imént említett perében esik szó. Noha Szelmenczi András leányával kötött házasságából⁷ négy fia volt: *György*, *Pál*, *Domokos* és *István*,⁸ az első háromtól egyáltalán nem maradtak utódok és István családja is csakhamar, már fiában kihalt. *György* 1368—1380 között sze-

repel néhányszor.⁹ 1389 felé halt el. Leánya, *Fruzsina* ugyanis ez év júl. 1-én nyugtatja Szentesi Makó fia Jánost az ungmegyei Pinkóczi Bicsó (Bycho) fia Bertalan (1391-ben Zemplén vm. alispánja) útján leánynegyedének hiánytalan fölveteléről.¹⁰ Utóbbi hihetőleg férje volt. György is résztvett a Vékei Péter által megrendezett, főntebb leírt 1375. évi véres verekezésben, melyben testvéröccsét, *Pált* megölték. E *Pált*, mint kijelölt királyi embert 1361-ben még Szentesi-nek nevezik, 1374-ben és a következő, ránézve végzetes évben azonban már *Zétényi* néven szerepel.¹¹ Ő e szerint nagybátyja, Makó fiaival együtt Zétényben gazdálkodott. — *Domokost* egyetlenegyszer említik: 1342-ben.¹² *István* először 1357-ben tűnik fel. 1374-ben már özvegye, Baranchi Klára¹³ és fia János pereskedik a rokonokkal. Utóbbi 1377-, majd 1380-ban özvegy anyjával együtt még részt vesz a család ügyes-bajos dolgaiban, de azontúl nyoma vész.¹⁴

Ifj. János, Szentesi II. Póka fia Pál legfiatalabb fiúgyermeké, valamennyi fivérénel korábban végezte be életét. Az 1341 július 6-i határjárásnál már hiányzik. 1341—1364 között él egy fia, kit *Tamás*nak hívnak. Volt egy leánya is. Neve ismeretlen; férje Hotykai Domokos volt. Tamás utóbbival szemben a felesége részére Szentesből és Zétényből kijáró leánynegyedet és hozományt hat arany frttal egyenlíti ki.¹⁵ További Szentesi-fiak itt se maradtak.

A II. Pókától továbbhaladó ágat egyedül *Makó* nevű¹⁶ unokájának a leszármazói tartották fenn.

⁹ Bánffy-cs. oklt. I. 282. — Lelesz: act. 1377. nr. 16.; 1380. nr. 32.

¹⁰ Z. O. IX. 135. — 1391-ben nagyanyja után kijáró hozományát és jegyajándékát is átveszi tőle. (Orsz. Lev.: Nemz. Múz. Törzsanyag, 1391. év.)

¹¹ Bánffy cs. oklt. I. 254. — Lelesz: act. a. 1374. nr. 1.; 1375. nr. 1. és 5.

¹² Z. O. II. 25.

¹³ O. L. Nemz. Múz. Törzsanyag, 1391. év.

¹⁴ Z. O. III. 72. — Lelesz: act. a. 1374. nr. 1.; 1377. nr. 16.; 1380. nr. 32. — Ungmegyei Századok, 1910. évf. 30.

¹⁵ Z. O. IX. 125—126., 138.

¹⁶ Wertner e név eredeti kiejtését *Matyó*-nak véli (Turul i. h.), minden alap nélkül. Ellenben *Mikó* alakban kétszer is előfordul. Ez azonban az oklevélíró tollhibája is lehet. 1361. Paulus filius *Mykow* de Zenthus. (Bánffy-cs. oklt. I. 255.). 1374. Johannes filius *Mykou* de Zenthus. (Lelesz: Act. a. 1375. nr. 5.)

¹ Z. O. IX. 128.

² U. o. 125.

³ U. o. 126.

⁴ Turul, 1900. évf. 37.

⁵ Z. O. IX. 125. — U. o. II. 23., 26., 202.

⁶ Orsz. Lev.: Dl. 2808. (1334). — Z. O. II. 23., 26. (1342); 106., 122., 148., 160., 187., 202., 204. — Anj. Okmt. IV. 208. és 210.

⁷ Lelesz: act. a. 1375. nr. 1.

⁸ Wertner csak György fiát ismeri (v. ö. Turul i. h.)

Maga Szentesi Makó 1323-tól fogva többnyire ugyanazon alkalmakkor és ugyanolyan minőségben jön elő, mint többi fivére. Utoljára 1346-ban, midőn a peres csapi híd ügyében Vékei János rokonával együtt királyi embernek van kijelölve.¹ Neve azonban fennmaradt mindvégig mint családnév. Így lett ő a Szentesi-ág hajtásaként tovább élő, új elnevezésű családnak : a *Zétényi Makó* családnak az őse. Fiait, *Jánost* és *Pált* még szokásosan Makó-fiaknak nevezik, de az unokák már családnévnek használják nagyatyjuk nevét. Zétényi-nek az imént említett János kezdi magát nevezni 1374-ben ; de azért még ezután is jóideig Szentesi-nek is emlegetik. 1393-tól kezdve azonban már állandóan az előbbi előnévvel szerepel s ezt a Makó családnév előtt utódai is megtartják. A jelek szerint Szentesi Pál comes fiainak osztozkodása alkalmával Makó is Zétényből kapott nagyobb részt.² Ő, vagy fiai itt telepedtek le s János, valamint utódai azután is, hogy a többi Szentesiek mind kihaltak, zétényi lakosok maradtak.

Ismerve a Zétényi Makó család nevének eredetét, úgyszintén azt is, hogy I. Pókának a Vékeieket is kitermelő nemzetségébe mélyed gyökere, szó sem lehet arról, amit *Makay* Dezső «A Csanád-nemzetség» c. dolgozatában valószínűnek tart, t. i. hogy a Zétényi Makók Csanád nemzetségének tagjai.³ Növeli a zavart, hogy helyt nem álló kapcsolatok erőszakolásával, csak a családnév azonosságára támaszkodva, összekeveri őket más előnevű és származású Makókkal. Megjegyezzük még, hogy *Csánki* Dezső «Magyarország földrajza a Hunyadiak korában» c. művében két külön családnak feltüntetett Zétényi és Zétényi Makó család egy és ugyanaz.⁴

Makó említett fiai, mint elődeik és általában az akkori nemes emberek, gyakran szerepelnek mások pereiben mint királyi, nádori megbízottak.⁵ Nevezetesebb ténykedésükről nincs tudomásunk. 1377- és 1380-ban legközelebbi véreikkel egyetem-

ben maguk is peres felek. Ez alkalommal kívülök a Szentesiek közül csupán III. Póka fia György és másik, István fiától származó unokája, János él. Családjuknak egy nőtagjára, névszerint *Annára* is akadunk ekkor, aki Bolyiné volt ; de ez időben már nem élt.⁶ Valószínűleg III. Póka leánya volt.

Makónak *Pál* fia 1380-tól fogva eltűnik s tőle utódokat sem látunk sehol. A család továbbterjesztője másik fia, *János* volt. A XIII. sz. kilencvenes éveitől fogva nála az addigi Szentesi név helyébe kizárólag a Zétényi lép, s kívülé és fiain kívül a Szentesi néven szerepelt ágból ekkor már senki sem él. Felesége *Legényei Lőrinc* fia *Péter* *Margit* nevű leánya volt. 1409 aug. 26-án már özvegye. Fiaik : *Péter*, *György*, *Kelemen* és *Jakab*. 1396-ban a Kiseszényi ágbeliekkel egyértelműleg valamennyien hozzájárulnak Véke felének az árva Vékei-leányok részére való átengedéséhez.⁷ Az utóbbiak fiúsításából kifolyólag megindult hosszú örökösödési pernek Zétényi Makó részről már az említett fiak a mozdító és Péternek meg Györgynek a fiai a foytatói. Ugyanis a négy testvér közül csak ennek a kettőnek voltak maradékai. Péternek *János*, *Jakab*, *Benedek*, *Imre*, *Balázs* és *Anna*, Györgynek *Pál*, *Gergely*, *Bálint*, *Simon* és *Mátyás*.⁸ A nemzetség kebelében az említett okból a XIV. század vége óta dúló viszály még a legközelebbi atyafiak közé is éket vert és egymással szemben is kíméletlen cselekedetekre ragadta őket. Csak mint egyik közeli példát hozzuk fel azt az esetet 1429-ből, amikor Makó György jobbagyaival és cselédségével testvére Péter özvegyének, (Csicseri) *Margit* asszonynak és fiainak zétényi házára rontott, ládáikat feltörette, összes okleveleiket elvitte s ráadásul az özvegyet kegyetlenül elverték.⁹ Arra, hogy a család tagjainak a XV. sz. második felébe is átnyúló nagy perben való szerepét s általában annak további életét is kimerítően ismeressük, itt nincs terünk. S nem tesszük ezt a

¹ Z. O. II. 202.

² III. Póka fia Pál is zétényi birtokos volt. L. erről fentebb.

³ Turul, 1896. évf. 124. Megjelent önálló kötetben is : Bpest. 1896. 230. és köv. ll. Ugyanerre már Wertner is rámutatott. (Turul, 1900. évf. 38.)

⁴ V. ö. I. k. 375. és 382. l.

⁵ Bánffy cs. oklt. I. 254., 282., 297. — Lelesz : act. a. 1370. fasc. 6. nr. 32. — Gróf Károlyi oklt. I. 325.

⁶ Fia, Bolyi László 1377-ben megint III. Póka fiúutódait anyja leánynegyedének, hozományának és jegyajándékának a kiszolgáltatására. (Lelesz : act. a. 1377. nr. 16. ; 1380. nr. 32.)

⁷ Z. O. IX. 138. és 141. — Orsz. Lev. : Post adv. f. 33. nr. 96.

⁸ Z. O. IX. 140—141. — Lelesz : fasc. 17. act. nr. 101. ; fasc. 20. nr. 22. ; fasc. nr. 21. inter act. a. 1452. ; fasc. nr. 37. act. a. 1449.

⁹ Lelesz : fasc. 29. act. nr. 12.

nemzetség többi ágainál sem. Most már csak összefoglaló áttekintést adunk.

Zétényi Makó Péternek csak két fia: János és Jakab folytatták a családot. Előbbi még 1481-ben is él¹ s négy fia volt: *Gergely, Péter, György és Jakab*; ² de csupán Gergelynek voltak fiai: *Bertalan, János és Zsigmond*.³ Utóbbi János szolgabíró a Tisza-Bodrogtőzön.⁴ Első feleségének, Pelényi Borbálának anyja Agárdi-leány lévén,⁵ az Agárdi-családtól ugyancsak a Tisza-Bodrogtőzön agárdi, bélyi, dámóci és dobrai birtokrészeket szerzett és ezentúl az Agárdi előnevet használta.⁶ Második neje Hoffmann Anna volt.⁷ *Bernát* és *Ferenc* nevű fiai közül csak Bernátról tudjuk, hogy nős volt: Dersffy Eufrozinát vette el.⁸ További utódok azonban ezen a vonalon nem mutatkoznak. Ugyanis Gergely másik fiának, Zsigmondnak is Vékey Lúcia feleségétől (Vékey Ferenc felvidéki főhadbíró és alországbíró nővérétől) csak egy leánya, Anna maradt.⁹ A harmadik fiú pedig, Bertalan magtalanul halt el.

Z. Makó Péter másik fia, Jakab, nagynyja, Jánosi Kántor Mihály leánya Borbála révén a szatmármegyei Dersen, Hodászon, Jánosiban, a vasvári és több más pusztán is birtokos lett. Anyja, Csicseri Margit ugyanis nevezett Borbálának Csicseri Benedektől született leánya volt.¹⁰ Jakabbal 1450 körül különös eset történt. Nem tudjuk, mily célból, messze útra kelvén, Bécs közelében rablók mindenéből kifosztották.¹¹ 1479-ben felesége, Jánosi Kántor Margit már özvegy.¹² Két fia, *Albert* és *Miklós* magtalanul halt el. 1494-ben csak két leánya él: *Hedvig*, először Sárközi Tamás mesternek, a leleszi konvent jegyzőjének, ennek halála után Petthri Fodor Lászlónak a felesége, aki csakhamar Zétényi Fodornak kezdi magát nevezni;

továbbá *Katalin*, Szepessy András özvegye.¹³ Volt azonban még egy korábban elhunyt, *Ilona* nevű leánya is, akinek fölemlítése azért szükséges mert az ő férje, vagy inkább fia, Némethy (Nemphy) Miklós kapcsán indult meg az a folyamat, mely Zétényt és részben a Makók többi ősi birtokait is az ezidőtájt emelkedő Zétényi Némethy család kezére juttatta. Az első lépés ehhez az az osztály volt, melyet a Makó Péter vonalán élő fiú- és leányági utódok, ú. m. Péter egyetlen férfinokája Gergely, továbbá Jakab fiától származó leányunokája Fodor Lászlóné Hedvig és másik leányunokájának Ilonának a fia, az említett Némethy Miklós 1516-ban végrehajtottak. E szerint a zétényi, kerektői, vékei s más, a Tisza-Bodrogtőzön fekvő birtokaik három részre mentek.¹⁴ Ezt Gergely részéről 1518-ban Némethy Miklós és fiai javára újabb megállapodás követte.¹⁵ Gergely fia János zemplénmegyei szolgabíró folytatta az ősi birtokok elidegenítését s végül 1553-ban a még fennmaradtakat elcserélte Zétényi Némethy Imrével és a köztörténetből is ismert, hírhedt Ferencel,¹⁶ fenti Némethy Miklós fiaival.¹⁷ Ami Zétény további sorsát illeti, a Latorcával körülvelt, földtöltésekkel erősített várát az 1548: 47. tc. ugyan szintén a lebontandók közé sorozta, Némethy Ferenc azonban ennek ellenére még inkább megerősítette.¹⁸ Minthogy Némethy Izabellához pártolt, I. Ferdinándnak a felvidéki megyék visszaszerzésére Zemplénbe küldött hadvezére, Telekessy István 1558 aug. 22-én Némethy Ferenc és Imre zétényi várát is elfoglalta s azt a király a Zétényi Makóktól hozzájuk került szentesi és másutt fekvő jószágaikkal együtt neki adományozta.¹⁹ Tőle azután mindezek a birtokok ismét további kezekbe vándoroltak.

Hasonló módon folyt az ősi javak elidegenítése Makó Péter testvérének, Györgynek a vonalán

¹ Orsz. Lt.: Nemz. Múz. Törzsanyag, 1481. év

² Lelesz: fasc. 23. act. anni 1434. — Orsz. Lt.: Sóvári Soós cs. lev. 1447. év.

³ Jászói lt.: Proth. C. nr. 65. fol. 28.

⁴ Dongó Gy. G.: Adalékok Zempl. vm. tört.-hez, 23. évf. 35.

⁵ Lelesz: Lib. sign. 4. fol. 39. és 6. fol. 39.

⁶ Jászói lt.: Proth. E. fol. 110. nr. 128.

⁷ Lelesz: Elench. tom. V. nr. 111.

⁸ Orsz. Lt.: Nemz. Múz. Törzsa. 1577. év. — Lelesz: Lib. sign. 3. fol. 30. 1575. év.

⁹ Lelesz: Lib. sign. 5. f. 130.

¹⁰ Orsz. Lt.: Csicseri lt. Dl. 31719.

¹¹ Lelesz: fasc. nr. 21. inter act. a. 1452.

¹² U. o. fasc. 27. act. a. 1479.

¹³ Orsz. Lt.: Nemz. Múz. Törzsanyag, 1481., 1494. év. — U. o.: N. R. A. fasc. 941. nr. 50. — Lelesz: Elench. tom. III. fol. 147.; Proth. I. fol. 34.; fasc. 21. inter acta a. 1452.; fasc. 29. act. a. 1453.

¹⁴ Lelesz: Elench. tom. III. fol. 275.

¹⁵ Jászó: Proth. C. nr. 65. fol. 28.

¹⁶ Lelesz: Proth. 12. fol. 95., 137., 206.; 13. fol. 38., 131.; act. a. 1553. nr. 1. fasc. 3.

¹⁷ Jászó: Proth. C. nr. 65. fol. 28. — Tehát nem György volt Ferenc atyja. V. ö. Turul, 1885. évf. 27.

¹⁸ Turul, 1885. évf. 27.

¹⁹ Orsz. Lt.: Lib. Reg. III. k. 514. és 537. l.

is. Különösen egyik fia és egyben ennek az ágnak egyetlen fenntartója, *Mátyás* ' tékozlta öröklött vagyonát, úgyhogy tulajdon fiai, *Gergely* és *Mihály* is kénytelenek e miatt ellene fordulni.² A most említett Mihály 1509-ben végleg elszakad az ősi rögtől. Elcserélvén zétényi, szentesi és kerektói birtokait Zennyes Tamásnak a szatmár-megyei Zennyesen fekvő 12 telkéért és 300 frt-ért, e faluba költözik.³ Testvérének, Gergelynek *Bernát*, *István*, *János* és *László* nevű fiai részint magtalanul hálnak el, részint csak leányutódokat hagynak maguk után.⁴ László 1575-ben készített végrendeletében szentesi, kerektói s többi összes birtokait már csak három leányára: *Annára*, *Zsófiára* és *Ilonára* hagyhatja. Zétényről, mint-hogy ennek ekkorára már mások a tulajdonosai, természetesen nem emlékezik meg.⁵

Szentesi Póka nemzetségének a Zétényi Makó családban folytatódó ága tehát férfiivadékokban minden vonalon kifogy és ősi, nemzetségi birtokaiba idegenek ülnek. Azt ugyanis, hogy a Szatmár megyébe költözött Zétényi Makó Mihálynak fiúutódai lettek volna, annál kevésbbé tehetjük fel, minthogy az ősi birtokoknak leányágra szállása alkalmával egyetlen Makó-férfiörökös sem akadt, aki bejelentette volna azokra igényét.

Végül még helyreigazítjuk azt a tévedést, mely a Zsigmond király korában élt «Zechenyi» Frank országbíró — nyilván olvasási hibából — a Zétényi Makó család tagjai közé sorolja.⁶ Nem volt neki e családhoz semmiféle kapcsolata.

II. Pike utódai.

Az Eszényi, illetve Kiseszényi és a Kiseszényi Pike család.

I. Póka másik fiától, *Pikétől* származik a nemzetségnek leghamarább különvált, s így az eddig tárgyalt kiágazásokkal szemben legtávolabbi ága. Tagjairól és életviszonyairól az első századokban

(a XIV. sz. végéig) aránylag igen keveset tudunk. Leszármazásukat azonban éppúgy, mint a többi ágét, ízről ízre le tudjuk vezetni.

Szentestől északnyugatra, a Tice mellett fekvő *Kiseszény*, illetőleg az első időkben csupán *Eszény* (a XV. sz. végétől *Eszenke*, *Eszenyke* néven pusztá) igen korán, a XII. sz. vége vagy a XIII. sz. eleje táján jutott I. Póka két fia, *Vethe* és *Pike* között létrejött osztály eredményeként utóbbi birtokába, Szentesnek vele tőszomszédos egyes részeivel együtt. E család birtokai tehát egyrészt a Tice alatt Véke határában kezdődő s Rád és Zétény, illetőleg az ebből kihasított Kerektó határaitól nyugatra a Tice fölött a Latorca és részben a Bodrog folyóig terjedő kiseszényi uradalomból, másrészt szentesi részirtokokból álltak. Ez az ő birtokterületük önállóbb jellegű, elkülönültebb volt a többi nemzetségi birtokokkal szemben, s tekintve, hogy Pike törzse hosszabb időn át nem ágazott szét többfelé, sokáig egységes gazdálkodás alatt maradt. Csak a XV. sz. elején osztatott fel három részre.⁷

A XIV. sz. elején ennek az ágnak is van Kiseszényen, külön temploma,⁸ éppúgy, mint a Vékeieknek Vékén és a Szentesieknek ősi nemzetségi egyházuk Szentesen.

A Pike-utódok jóideig csak lakóhelyük nevét használták, alkalmazkodva annak későbbi változataihoz. Először tehát Eszényiek, a XIV. sz. második felétől azonban az ő Eszényük neve — hihetőleg a Baksa nembeli Eszényi Csapiaknak ide közel, Szabolcsban a Tisza északkeleti szögletében fekvő, hajdan pálos kolostorral ékeskedő hasonnevű birtokától való megkülönböztetés végett — *Kiseszényre* módosulván, ők is ezentúl túlnyomóan Kiseszényieknek neveztetnek.⁹ Ugyanez időtájban egyik tekintélyes vonaluk — a nemzetségükbeli Szentesi, illetőleg Zétényi Makók példájára — ősapjuk nevét is felveszi családnév gyanánt, s mint Eszényi vagy Kiseszényi, olykor Eszenkei *Pike család* él tovább, sőt a többi elágazásaikból való egyik-másik atyafiuk is felveszi e nevet.

⁷ 1414. évi osztálylevél Leleszen: act. a. 1414. nr. 103.

⁸ Pápai tizedjegyzékek főntebb már i. h.

⁹ Minthogy kezdetben a Csapiak is csak «de Ezen»-nek íratnak, a forrásokat igen óvatosan kell kezelni, hogy a két család össze ne zavartassék.

¹ Lelesz: act. a. 1458. nr. 33.; act. a. 1468. nr. 25.

² Orsz. Lt.: Nemz. Múz. Törzsa. 1481. év.

³ Lelesz: Elench. tom. III. fol. 188., 168.; tom. IV. fol. 62.; Proth. I. fol. 62.

⁴ Orsz. Lt.: N. R. A. fasc. 779. nr. 43. — Lelesz: 1563. Lib. sign. 1. fol. 125. — Jászó: Pr. E. nr. 145.

⁵ Lelesz: 1675. Lib. sign. 5. fol. 65.

⁶ V. ö. Szirmay: Not. Top. Com. Zempl. 81. és 286. l. — Borovszky S.: Zemplén vm. 141.

Pikének két fia volt: *András* és *Máté*. A XV. század első felében folyt per Pike egyik fiával Andornokot tünteti fel. Annál az 1245. évi ügyletnél azonban, midőn Vethe és következőleg Pike nővérének unokája, Márton vékei birtokát elidegeníti, a jelenlevő mesgyés szomszédok között Pikének vagy — mint ezúttal írták — Pikának két fiaként a nevezett András és Máté szerepel.¹ Figyelemmel az életkorok szerint mért időtávolságra, ez utóbbi a helyes, annál is inkább, mert 1293-ban Eszényi *Andornokot* világosan az András fiának mondják.² Ez évben ő szentesi birtokából három ekényi földrészt a szomszédos abaházi birtokosnak, Lázár fia Abának nemzetségbeli rokonai, ú. m. Vékei Mártonos bán, Szentesi Póka, valamint Szentesi Péterke fiai beleegyezésével 35 márkáért elad. Úgy ő, mint utódai ezután is többször megszorultak s zálogosítások által igyekeztek magukon segíteni. Szerencsére ezek a földek a nemzetség többi tagjainak gondoskodásából mindig visszaváltattak. Andornok fiai, (II.) *András* és *Miklós* Szentesi (II.) Póka fia Pál comestől és Vékei Mártonos bán fia Gergelytől 1301-ben szentesi osztályrészükből még atyjuk által 9 márkáért elzálogosított földdarabot kapnak vissza. De később az imént említett Miklós is zálogosít. Ugyancsak szentesi részéből *Homoka* nevű birtokát veti zálogba 10 márkáért bizonyos Bessenyő Péternek.³ A vérrokonok, akik a fennálló örökösödési rend értelmében mindenkor reménybeli örökösei voltak valamelyik másik ágnek, természetesen sohasem nézték jó szemmel a nemzetség ingatlanainak idegen kézre jutását. Ezúttal is a fenti Szentesi Pál fiai az említett birtokot visszaváltották. (Kis-) Eszényi Miklós azután tőlük váltotta ki 1326-ban. Minthogy azonban három fertóval adós maradt, ténylegesen csak később kapta kézhez.⁴

Miklós fia (III.) *András* is kénytelen volt a pénzszerzés e módjához fordulni. 1333 szept. 28-án a Vékei bán fia János és ennek unokaöccse, Pető egy Szentes és Véke között fekvő

birtokrészt, melyet utóbbiaknak zálogba adott, neki «ratione consanguinitatis et proximitatis» visszabocsátanak.⁵

A családot Andornok fiai közül csupán Miklós terjeszti tovább. Ennek két fiát ismerjük: az említett (III.) *Andrást*, továbbá *Jánost*. Csak egyszer, 1341-ben mutatkoznak előttünk, amidőn Vethétől lejövvő Vékei- és Szentesi-ágbeli vérségi atyafiaik a maguk birtokát az övéktől újjított határjelekkel elkülönítik s ők mint érdekeltek ennél az aktusnál szintén jelen vannak.⁶

Családjuk következő férfinemzedékét hárman képviselik: *Benedek*, *László* és *Pál*. Pálról határozottan tudjuk, hogy III. Andrásnak a fia.⁷ A másik kettőről ugyanezt már csak föltételezzük, azon az alapon, hogy Benedek, László és Pál fiai Kiseszényi 1414-ben *három egyenlő részre* osztották egymás között, mégpedig tekintet nélkül arra, hogy nevezett apák közül egynek-egynek hány fia volt.⁸

Pál kezdi közvetlen ősenek, Pikének a nevét családnév gyanánt használni⁹ s azt az ő ága mindvégig meg is tartja. Ezzel szemben Benedek és László utódai csak elvétve fordulnak e névvel kapcsolatban elő; ők megmaradnak az Eszényi, illetőleg Kiseszényi megkülönböztető névhasználat mellett.

Kiseszényi Benedek és *László* emléke csak mint apáké neveikben maradt fenn. Az ő szépszámu, de már a XIV. sz. utolsó negyedében kihalt fiúmaradékaik családjuk történetében nem játszanak nagyobb szerepet. Az 1414. évi osztály idején Benedeknek két fia *István* és *Demeter*, Lászlónak is kettő, *Péter* és *András*, Pike Pálnak pedig *Balázs* fia él. László fiaitól nem ismerünk gyermekeket. Benedek fia Demeter utódai is — úgy látszik — már fiaiban, *Sándorban* és *Osváthban* kihaltak.¹⁰ És jöllehet másik fiánál, Istvánnál bő volt a gyermekáldás, ennek is hat fia közül hárommal, *Gergellyel*, *Tamással* és *Györggyel* máris megszakad a fonál;¹¹ a másik háromnak, *Miklósnak*,

¹ L. ezt az oklevelet föntebb idézve.

² Z. O. IX. 144.

³ Z. O. IX. 145. *Homoka* a Véke és Szentes között elterülő mai *Ruszkahomok*nak felelhet meg. — *Bessenyő* Péter minden bizonnyal a Szentes szomszédságában feküdt Bessenyő nevű helyen volt birtokos.

⁴ U. o. IX. 127—128.

⁵ U. o. 146.

⁶ U. o. IX. 125.

⁷ U. o. 142.

⁸ Lelesz: act. a. 1414. nr. 103.

⁹ 1386-ban a Báriak perében, melyben mint a tényállás előadója szerepel, már e néven fordul elő. (Orsz. Lt.: Mokcsay cs. lt. Dl. 32.500.)

¹⁰ Lelesz: act. a. 1434. nr. 25., 1457. nr. 9.

¹¹ U. o.: act. a. 1457. nr. 9.; Elench. III. E. 34.

Mátyásnak és Lászlónak pedig a fiaival végződik. Egyedül a Kiseszényi Pike Pál fia Balázs fiúmaradékai tartják fenn tovább a családot.

Pike ivadékainak a XIV. és XV. sz. fordulóján előállott és ezután is növekvő szaporodása következtében, valamint a köztük lábrakapott egyenetlenkedés miatt is elérkezett az ideje annak, hogy a kebelükben kialakult családi egységek külön-külön gazdálkodjanak. Így következett be az 1414. évi osztály, melyben Kiseszényi birtokot a leleszi konvent közreműködésével — mint említettük — három egyenlő részre osztották. László fia Péter a fivérével és nővéreivel együtt kapta az egyiket, a másikat Benedek fia István és hozzátartozói, míg a harmadik Pál fia Balázsé lett, akinek itt a falu északi részén állt a kúriája. Ennek megfelelően a Tice patakon lévő malmuk jövedelméből is egy-egy harmad esett az osztózó felek mindegyikére. Istvánt egyben kötelezték, hogy a ráeső birtokrészen a kiseszényi földekről az erdő felé vezető utat jó karban tartsa.¹

A család felszaporodásának volt következménye az is, hogy a felosztott területek már nem biztosították a keletkezett újabb családfők számára a korábbi életszínvonalat, minélfogva többen új birtokok szerzésével igyekeztek magukon segíteni. Benedek fiai Demeter és István 1417-ben Zsigmond királytól adományba kapják a Bodrog túlsó partján, Zemplén alatt Egyházas- vagy Kisbárit, melyre valamilyen címen már korábban is jogot formáltak.² A király ugyan magszakadás címén tett adományát később kénytelen volt a Báriak ellenmondásából kifolyólag visszavonni s a Kiseszényiek és Báriak között perre ment a dolog, mindamellett egy 1426-ban hozott ítélet a birtoknak kétfelé osztását rendelve el, fele mégis a Kiseszényiek kezén maradt.³ 1419-ben az ungmegyei Lukaháza birtokába iktatják őket,⁴ István három fiát, Mátyást, Lászlót és Györgyöt pedig 1458-ban az abaújmegyei Pányok felébe, mindkét helyütt «titulo novae donationis». Tehát már korábban is birtokosok voltak itt.⁵ Az ungmegyei Örön és Gödényen ugyanők pénzen szereztek birtokokat. A jelek szerint azonban úgy

helyütt, mint Bozson és Korcsván más, talán anyai jusson is birtokoltak. Erre mutatnak az egyes osztozkodások és a legutóbb említett, most már néhai Kiseszényi László fiának Tamásnak 1475-ben tett ama kijelentése, mely szerint az őri és gödényi birtokrészek őt és az Ungban élő Nina-jiakat egyformán illetik.⁶ E Tamásról 1478-ban hallunk utoljára.⁷ Mátyásnak is volt egy fia: István; de sem ennek, sem imént megnevezett unokafivérének, Tamásnak nem maradtak utódai. Atyjuktól örökölt ungmegyei birtokaik 1487-ben már idegenek kezén vannak.

Benedek fia István fiai közül Lászlón és Mátyáson kívül még csak Miklósnak voltak fiúgyermekai. Miklós, akiről 1433-ban veszünk először tudomást, többi testvéreitől eltérően szintén fölvette a Kiseszényi Pál ága által használt *Pike* nevet. 1452-, 1453-ban Dobi László ajándékozása révén Szadán (ma Taktaszada) és ugyancsak ez időtájt valamilyen úton-módon Szabolcsmegyében Bolthon⁸ is birtokos lett. Ugyanis aligha tévedünk, ha azt a Bolthi Pike Miklóst, aki ellen és László fia ellen Eszényi Mátyás, László és György 1458-ban kisbárii jobbágyaik javainak elvétele miatt (amely helyen tudvalevőleg birtokuk volt) nyomoztatnak, a magát korábban Kiseszényi Pikének nevező Miklóssal egy személynek, vagyis az imént említett nyomoztatók fivérének tekintjük. Erősíti ezt, hogy a fenti 1452. és 1453. években felsorolt *László, Imre és István* nevű fiainak egyike valóban László, mégpedig első helyen, mint legidősebb testvér említve.⁹ Miklós fiai sem vitték tovább a családot. 1506-ban egy *Ilona* nevű leányát és ennek férjét, Bessenyői Pongrácz Miklóst a bolthi, továbbá a bessenyői részjóságokba iktatják.¹⁰

Az előadottak szerint tehát a XIV. sz. végén a Miklós fia András három fiában fennálló Kiseszényi családnak Benedektől lejövvő ága a XIV. század utolsó negyedében, a Lászlóé pedig e századnak már mindjárt első évtizedeiben kihalt.

⁶ Lelesz: Elench. tom. III. E. 34. és 64. sz. U. o. Proth. quartum anni 1462. pag. 73. — U. o. act. a. 1487. nr. 26.

⁷ U. o. fasc. anni 1478. nr. 15.

⁸ Micske és Bököny körül feküdt. Ma bolthi puszta. (Csánki i. m. I. 512.)

⁹ Orsz. Lt.: Dl. 14638. — Lelesz: Elench. V. Intro-duc. et stat. P. 184. és 303. — Lelesz: act. a. 1458. nr. 59.

¹⁰ Lelesz: Elench. V. stat. P. 117.

¹ Lelesz: act. a. 1414. nr. 103.

² U. o. act. a. 1417. nr. 14.

³ Orsz. Lt.: Mokcsay-lt. Dl. 32. 500.

⁴ Lelesz: Elench. V. Intro-duc. et stat. E. 66.

⁵ U. o. E. 30.

Ezek a Kiseszényiek Kiseszényi Pike Pál családtagjaitól meglehetősen elkülönítették magukat s a köztük fennálló hidegség nem ritkán nyílt háborúsággá fajult. Egyidőben Stibor egri püspökkel is viszályuk támadt Kiseszény és a püspök uradalmaához tartozó Szentmária falu határai miatt. Egyszer a püspök tisztje basáskodott az ő területükön, máskor meg ők hajtottak el jószágot szentmáriai földekről. A torzsalkodásnak 1419-ben a jászói konvent határjárása vetett véget. E szerint a két falu között a határ a Tice vizének *Uszórév* nevű pontjától halad a *Zalaújtján* át nyugatra a Latorcáig.¹ Sokkal több és súlyosabb összetűzésük volt azonban legközelebbi atyafiaikkal, a Pike Pál utódaival. 1420-ban például utóbbi fiának, Balázsnak a felesége, Abaházi Kata Abaházi Miklóssal a kiseszényi malmukba hordott szemes termésüket pusztá gyűlölségből földre szóratta. Majd maga Pike Balázs kellemetlenkedik nekik minden kigondolható módon. 1433-ban Abaházi Miklós fia László² társaságában Eszényi Benedek fia István távollétében ennek házára tör, feleségét és fiait nyíl- és puska lövésekkel házukból kikergeti s eszényi birtokrészét teljesen feldúlja. Máskor meg éjjel ront kiseszényi atyafiai kúriájára. Midőn alkalom nyílik, ezeki s visszafizetnek; ha másképp nem, jobbgáynak a sanyargatásával, károsításával. Mindenén túltett azonban Pike Balázsnak az az András nevű fiával együtt kiagyalt körmönfont terve, mellyel osztályos rokonait a kiseszényi ősi javaknak általuk bírt részéből ki akarta forgatni. 1457-ben, tehát amidőn már Benedek fiai, István és Demeter nem élnek, alattomban, ezek fiainak tudta nélkül valamelyik, általuk ki nem derített hiteles hely elé felbérelt embereket küldtek s velük ott olyértelmű bevallást tettek, hogy a kiseszényi birtokhoz Demeter és István fiainak nincs jussuk. Ezek azonban, amikor a turpisság fülükbe jutott, siettek hamis fassióval anyagi romlásukra törő véreik ellen óvást emelni.⁴

Balázs Pike Pálnak legifjabb fia volt. 1396-ban, Véke felének a Vékei-leányok részére történt

átengedése alkalmával Pál még csak két fiával van jelen: Lőrincsel és Péterrel.⁵ Pált ezután is többször (1405., 1411.) találjuk kisebb ügyekben⁶ s még 1436-ban is él.⁷ Fiai közül Lőrincre még egyszer, 1419-ben akadunk; Péter ellenben nyomtalanul eltűnik.⁸ Harmadik fia, Balázs 1411-ben lép elénk s élete fogytáig szemünk előtt marad, folytatva a Vékei-féle örökségben való részese-désért még apja által megkezdett harcot, melyet mint jártas ügyvédember ágának családtagjai közül egymaga vállalt és hajszolt évtizedeken át szívós kitartással és végül nem csekély sikerrel. Mint jónevű, keresett prókátort előkelő családok, testületek, többek közt a leleszi konvent is (1551), bízzák meg ügyeik vitelével.⁹ Ilyenmű «hű és érdemes» szolgálatai ellenértékeül kaphatta Losonczy bán unokáitól (a Losonczy Bánffyak őseitől) 1446-ban ajándékba szabolcsmegyei Beren (hihetőleg a későbbi Berencs) nevű örökös birtokukat.¹⁰ Nem ritkán erőszakos, kíméletlen és boszúálló, leginkább gazdagodási vágyból. Ügyes birtokszerző, amire tekintélye és foglalkozása egyaránt képesíti. 1419-ben Lőrinc testvérével együtt kiseszényi birtokrészén kívül Bessenyő birtokába és Csapóházán lévő részirtokokba iktatják.¹¹ Előbbi egy eddig ismeretlen zemplénmegyei helységgel gyarapítja helyrajzi ismereteinket. Csánki sem említi. Mára egykori helyén még nevének sem őrizték meg emlékét. Egy Bessenyő Péter nevű birtokost már 1326 előtt találunk ehelyütt.¹² Későbbi birtokfelsorolásokból megállapítható, hogy a Szentes, Véke, Kiseszény és Szinyér helységek által határolt terület egyik pontján feküdt, legvalószínűbben Kiseszénytől délre Szentes fölött, Szinyér tájékán. 1493-ban már pusztá.¹³ 1552-ben Vékey Ferenc mint Pike-örökséget elfoglalja és

⁵ Orsz. Lt.: Post adv. fasc. 33. nr. 96.

⁶ Lelesz: act. a. 1405. nr. 14. és 25. — Orsz. Lt.: Sónvári Soós cs. lt. 1411. év.

⁷ Orsz. Lt.: Csicseri cs. lt. Dl. 31462.

⁸ Lelesz: Elench. V. Intr. et stat. 1419. E. 16. sz.

⁹ Lelesz: Elench. tom. II. k. — Z. O. VIII.

¹⁰ Az oklevélben «Buren»; de 1483-ban világosan «Beren» néven szerepel a Pike-birtokok között. (Lelesz: fasc. 33. anni 1446. és Proth. IV. P. 24.) Berencs Kisvárdá mellett van és a Losonczyiak ekkor ott tényleg földesurak. (Csánki i. m. I. 511. és 537.)

¹¹ Lelesz: Elench. tom. IV. Intr. et stat. E. 16. sz.

¹² Z. O. IX. 128.

¹³ Lelesz: Elench. tom. V. Intr. et. st. 64. sz.

¹ Lelesz: act. a. 1415. nr. 41.; 1416. nr. 60. — Orsz. Lt.: Dl. 10798.

² Ezt 1436-ban Zétényi Makó György megölte. (Z. O. VIII. 593.)

³ Lelesz: act. a. 1420. fasc. 59.; 1427. f. 2.; 1433. f. 18.; 1434. f. 25., 27., 31.

⁴ Lelesz: act. a. 1457. nr. 9.

1591-ben is a Vékey-örökösök birtoka.¹ Csapóháza Lasztóc körül, Velejte és Mihályi vidékén feküdt. 1472-ben ez is pusztá. Ekkor és 1520-ban már a Lasztóczyakat vezetik be birtokába.²

Pike Balázs további birtokszerzései közé tartoznak 1439-től, illetőleg 1444-től az ungmegyei Szelmencen, 1450-től a zemplénmegyei Bánócon elterülő részbirtokok.³ Felesége, Abaházi Kata révén 1437-től abaházi és zálogjogon pelejte, majd 1444-től ugyanilyen címen bolyi birtokos is.⁴ Utóbbi kettő a század vége felé már nincs utódai kezén. Tulajdonosaik hihetőleg közben kiváltották. Helyettük egy ungmegyebeli, Bártháza nevű pusztát találunk tulajdonukban.⁵ Erről azonban nem tudjuk, mikor és hogyan jutottak hozzá. Mindezekhez járultak — mint látni fogjuk — a Vékei örökségből a század közepe után elnyert szentesi, vékei és kerektői részek.

Balázs 1450—58 között halt el. Özvegye, Abaházi Kata az utóbbi esztendőben még életben van. Fiaik voltak: *István*, *János*, *András* és *Albert*, leányaik *Anna* és *Magdolna*, Tegenyei Osvátné. Egyikről sem jegyeztek fel derekasabb dolgot. István 1444-ben ügylátszik már nem él. Albert ez évben jelenik meg először; 1434-ben még hiányzik többi fivérei társaságából. 1458-ban a Pike-fiak közül már csak Andrást találjuk özvegy édesanyjával és Magdolna nővérével. Egyedül tőle maradtak utódok. Felesége Bacskay Zsófia volt, aki megözvegyülván, Vékei Osváthoz ment nőül,⁶ Kiseszényi Pike Andrással kötött házasságából *László* és *Anna* gyermekei születtek. Az összes ősi és szerzett Pike-birtokok erre az egyetlen fiúra szálltak. 1483-ban önként lemond összes, ú. m. Kiseszényen, Szentesen, Abaházán, Vékén, Kerektón és Bánócon, továbbá Bessenyő, Csapóháza, Bártháza, és Beren (Berencs) pusztákon örökölt birtokainak a feléről Anna nővére és ennek férje javára.⁷

Kiseszényt vagy más néven Eszenkét ekkor még nem mondják pusztának. De azzá lett nem-sokára, miután a Pikék ősi szentesi birtokrészeit a Vékeiektől és Zétényi Makóktól kiperelt területekkel megnagyobbították s ezután Szentesre tették át székhelyüket, Kiseszényt pedig, melynek színvonala az ő helybenlakásukkal forrt össze, ettől fogva csak külső birtokuknak tekintették. Nem ritka eset, hogy a földesúr távozása, vagy családjának kihalása az illető helység hanyatlását, a falunak pusztává süllyedését vonja maga után. Már Lászlót is «Pike de Szentes alias de Kieszeszen»-nek emlegetik; fiát és unokáját pedig már kizárólag *Szentesi* Piké-nek.

A hátralévő kevés idő, mely a Pike család számára kihalásáig még fennmaradt, e család életében minden nevezetesebb esemény, vagy sorsdöntő fordulat nélkül telt le. Legfeljebb annyi történt, hogy birtokait zálogosításokkal egyre apasztotta;⁸ holott Pike László a fenti birtokfelezéssel magában véve is épen elég birtokterületet juttatott sógora, tehát végeredményben mégis csak idegen család kezére. A birtokok foggyása, vagy a dúsgazdag, hatalmas főurak szolgálatában elérhető gyors emelkedés vágya indíthatta Lászlót arra, hogy a később Mohácsnál elesett nagytekintélyű Pálóczy Antal, valamint Pálóczy Mihály főemberszolgái (familiarisai) közé álljon. 1511-ben már ott látjuk.⁹ Fia *Bálint* is követte atyja példáját s a mohácsi vész utáni időkből jól ismert, nagyvagyonú Perényi Péter szolgálatába ment, aki őt az elesett Pálóczy Antal nővérétől elfoglalt pálóci várkastély prefektusává tette.¹⁰

Pike László 1516-ban már nem él. Azary János leányától, Erzsébettől született gyermekei közül a leleszi konvent előtt ez évben foganatosított kormeghatározás szerint említett *Bálint* 1508-ban, *Anna*, aki Kéri Halmay Bálintnak, majd Alpáry Mihálynak lett a felesége, 1511-ben és *Magdolna*, aki Golopy Istvánhoz ment nőül, 1514-ben született.¹¹

¹ Orsz. Lt.: Dicalis összeírások, Zemplén vm. 1552-től. — Lelesz: Proth. 12. P. 10.

² Lelesz: Elench. tom. V. 12. és 16. sz.

³ Lelesz: Elench. tom. V. 182., 183., 306. sz. — *Csánki* i. m. I. 406. — Ad. Zempl. vm. tört. IX. évf. 101.

⁴ Lelesz: Elench. V. 181., 323. sz. — U. o.: 1436. fasc. nr. 12.

⁵ U. o.: Proth. 4. P. 24.

⁶ Lelesz: Regestrum V. fol. 70.; act. a. 1466. nr. 36., 1507. nr. 28.

⁷ U. o. Proth. 4. P. 24.

⁸ Lelesz: Elench. 1499. P. 263. — U. o. 1534. Proth. 6. f. 61.; 1635. Proth. 6. f. 68. stb.

⁹ Orsz. Lt.: Dl. 22135. — U. o.: Gr. Barkóczy-cs. lt. 1511. év.

¹⁰ Orsz. Lt.: Gr. Barkóczy cs. lt. 1570. évi csomó.

¹¹ Lelesz: Regestrum V. fol. 273. (P.). — U. o.: fasc. 1. nr. 5. anni 1550.; Proth. I. fol. 65.

Bálint 1548-ban hunyt el.¹ Daróczy Anna nejétől született egyetlen fia, *Gergely*, kiről csupán egyszer van említés, röviddel ezután követte atyját a sírba.² *Ő volt a Póka nemzetségből sarjadt Kiseszényi Pike-ág utolsó fiúivadéka.* És megkezdődött a vetélkedés a Pike-örökségért.

Gergely anyja, özvegy Pike Bálintné másodszor Oraviczai másképp Krusniczai Skaricza Mátyáshoz menvén feleségül,³ utóbbi a nemzetség más ágon élő férfitagjainak a kijátszásával, pusztán felesége jussára támaszkodva megkísérelte a Pike-örökség megkaparítását és sikerült is 1550-ben néhai Pike Gergely birtokaira (a szentesi és vékei részirtokokra, Bessenyo és Eszenyke pusztákra, meg Abaháza és Kerekto puszták felére) iktató parancsot szereznie.⁴ Azonban Pike Lászlónak még élő Anna leánya (Halmainé), valamint elhunyt Magdolna leányának fia, Golopy Gáspár közelebbi jogot tartott az örökségre és ezért a korábbi Pike Bálintnéról és újdonsült férjéről érelyesen követelték a szóbanforgó birtokokra vonatkozó oklevelek kiadását.⁵

Törvényes alapja azonban egyik fél követelésének sem volt. Hiszen még éltek fiakban a Pikékel közös nemzetségből származó atyafiak, mint az urafogyott nemzetségi birtokok törvényes örökösei: a Zétényi Makók és a fiúsított Vékei-leányok utódai, a Vékeyek. Keresztül is húzták amazok számítását! Még mielőtt törvényes eligazításra került volna a sor, Skariczáné minden tiltakozása ellenére elfoglalták Eszenyke és Bessenyo pusztát, úgyszintén a Pike-féle kerektoi részirtokot is. És ugyanez történt Vékey-résztől is a Pike-ág vékei birtokrészét illetően.⁶

1551-ben hozott ítélet a Pike-örökség szentesi részét a Makóknak és rokonaiknak, a vékeit a Vékeyeknek juttatja.⁷ A többi Pike-birtok elosztásáról nincsenek adataink; de tény, hogy 1552-ben — miközben Vékei és Nagytárkányi Vékey Ferenc elfoglalja Bessenyo pusztát — a Makó-rokonság ellen lefolytatott nyomozatban

Skariczánének első férje t. i. Pike Bálint birtokai-ból kijáró hitbéréről esik már csak szó.⁸ És az is bizonyos, hogy úgy a Makó, mint a Vékey családbelieknek a Pikék többi, kivált kiseszényi birtokterületén későbbben is vannak porcióik.

*

Összefoglalva a XII. sz. derekán élt Szentesi Póka nemzetségéről elmondottakat, a következő képet kapjuk:

A nemzetség legrégebbi közös birtoka Szentés és valószínűleg Kiseszény is az. Póka két fiától, Vethétől és Pikétől két főág indul ki. Előbbi a Szentesi-ágnak és az ebből kihajtott újabb családi alakulatoknak az őse. Fia Péter Zétényt kapja adományba, melyből a XIV. sz. első felében Kerekto falu válik ki. Unokája, Mártonos bán pedig a már egyszer Vethe tulajdonában volt Véke visszaszerzése által a Vékei-ág megalapítója. Utóbbi ág a XIV. sz. végén férfiutódok nélkül marad, mindamellett nevét és örökségét az utolsó két Vékei-leány fiúsítása által férjeiktől, a két Hupkahelmeczi Helmeczi-testvértől eredő leszármazók fenntartották. Péter másik fiától, (II.) Pókától a XVI. és XVII. sz. fordulóján kihalt Zétényi Makó család vette eredetét. A szintén tőle lejtő és tovább is a Szentesi nevet viselő másik ágnak már a XIV. sz. folyamán magvaszakad. A közös ős Póka másik fiától, Pikétől a kiseszényi birtokán élő Kiseszényi (Eszenyi) és az ebből sarjadt Kiseszényi Pike család származott. A XVI. sz. közepén ez is kihalt.

A Vékei-ág utolsó férfiivadékának, Vékei «Békés» Péternek a halála után két leányának, Erzsébetnek és Klárának férjeik segítségével ki- eszközölt fiúsítása (1397) után a nemzetség kebelében addig uralkodó békés együttélés egyszerre felbomlott. Az ezt követően a nemzetség ágazatai között, majd a Vékei-birtokokra kezét szintén rátenni készülő kir. fiscus és az idegen betolakodók ellen évtizedeken át folytatott ádáz harc, a bonyodalmas, ide-oda hullámozó, következetlen, egymásnak ellentmondó ítéletekkel tarkított perek hosszú sora és az e miatt előálló szakadatlan tulajdonjogi változások és állandó bizonytalanság erősen aláásták a nemzetségbeliek vagyoni helyzetét és megtépázták ősi birtokaikat. Nemzetségük ős-

¹ 1548-ban még szerepel a zemplémmegyei dicalis összeírásokban, 1549-ben már nem. (Orsz. Lev.)

² 1550-ben már nem él. — (Lelesz: 1550. fasc. 2. nr. 24.; fasc. 1. nr. 5.; 1551. fasc. 1. nr. 89.)

³ Orsz. Lt.: Dic. összeírások, Zemplén vm. 1549.

⁴ Lelesz: Proth. Introd. et Stat. nr. 62. (S.)

⁵ U. o.: 1550. fasc. 1. nr. 2.

⁶ Lelesz: act. a. 1550 fasc. 2. nr. 24.

⁷ U. o. act. a. 1551. fasc. 1. nr. 59.

⁸ U. o.: 1552. fasc. 1. nr. 43.

régi szentesi temploma is 1423-ban már omladozóban van, csonkán, torony nélkül áll.¹ Kegyuraik nem érnek rá, vagy a vagyonukat emésztő perköltségek miatt nincs módjukban restaurálni, annál kevésbbé, mert akikre ez hárulna, azoktól a birtokkal együtt a templom is időnkint más ágbeliek uralása alá kerül.

Szentesen ugyanekkor 49 jobbágytelek van. Közülök 37 lakott és 12 pusztá. Ha mindenegyes lakott telken csupán egy-egy jobbágycsaládot tételezünk fel s egy családot átlagosan öttagúnak vesszünk, Szentes lakosainak számát ezidőben a földesurakkal és környezetükkel együtt kerek-számban 200-ra tehetjük. A középkorban a falvak lélekszáma a sokféle kínáló települési lehetőségek miatt a maihoz viszonyítva alacsony volt. Föltehető azonban, hogy Szentesen, melyben már a XIII. sz. elején plébániatemplom áll, egykor a pusztá telkek is lakottak voltak s népességének apadását csak a nemzetségben dülő viszályok és a tulajdonosok örökös váltakozása idézte elő. Vékén ugyancsak ebben az időben 31 népes és egy pusztá telek van.² A fenti számítás alapulvételével tehát lakosságát kb. 170 főben állapíthatjuk meg. A nemzetség többi birtokára: Zétényre, Kerektóra és Kiseszényre vonatkozólag nem állnak rendelkezésünkre hasonló adatok.

A XIV. sz. vége óta folyt és csak az 1460-as években, a felek belefáradása után tulajdonképpen végső ítélet nélkül³ lezárult nagy örökösödési per ismertetése oly terjedelmes keretet töltene be, hogy azt ehelyütt mellőznünk kell. Csupán arra szorítkozunk, hogy a nemzetségi birtokoknak a per kihatásaként kialakult végső elosztódását röviden vázoljuk.⁴

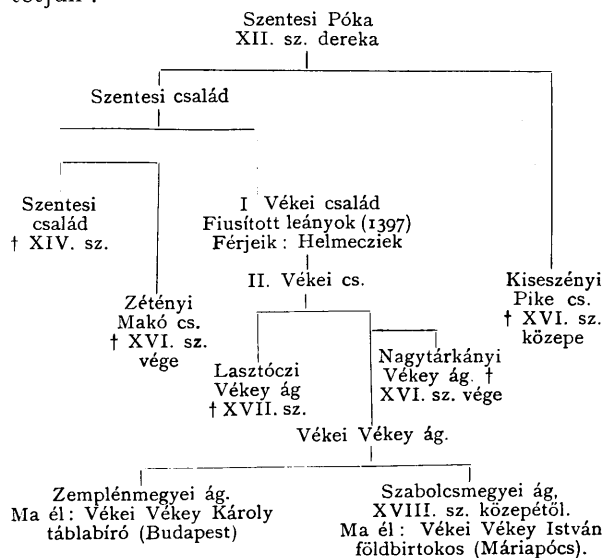
I. A fiúsított Vékei-leányok utódai, a *Vékei-Helmecziek* a fiúsítás gyümölcseit nem élvezhették őket megillető mértékben. A különböző ad hoc bírói ítéletek nem voltak képesek a valóságnak megfelelő igazságot osztani. Eleinte még tekin-

tettel voltak a fiúsítás tényére és e szerint ítélték, utóbb azonban háttérbe szorították azt a többi ágak javára. Végeredményben a Szentes felét, Vékét és Kerektót kitevő s a fiúsítás révén a Vékei-leányok utódait megillető ősi Vékei-örökségből mindössze Véke felével kellett beérniök. Ez azután gyarapodva-fogyva a Vékey családnak, melynek ivadéka ma is élnek, egész a múlt század első feléig volt birtokában.

2. A *Zétényi Makó család* sem tudta a Vékei-örökségre támasztott követelését olyan messze-menőleg érvényesíteni, mint amilyen mértékig legközelebbi vérségi kapcsolata címén arra igényt emelt. Tényleges birtoka maradt az ősi Szentes fele, továbbá Zétény, mint ági tulajdon és övé lett Kerektó fele a Vékei-örökségből.

3. A tevékenyebb és a jelek szerint befolyásosabb *Kiseszényi Pike család* járt legjobban. Ősi Kiseszény birtokához, melyet Szentes területéből csak kisebb részek egészítettek ki, Szentesnek, Vékének és Kerektónak felét szerezte. Mint tudjuk, e család birtokai kihalása után részben a másik két ág között oszlottak meg, a Zétényi Makó családéi ellenben a reá szállt Pike-féle részekkel együtt idegenek tulajdonába jutottak. A Vékeyek Pike-részüket később is bírják.

Póka nemzetségének és az ebbe kapcsolódó családoknak a történetéhez összegyűjtött adataink alapján a különböző elágazásokat alább szemléltetjük:

CZOBOR ALFRÉD.

¹ Lelesz: fasc. 23. act. nr. 84. — Szirmay i. m. 289—290.

² U. o.

³ Z. O. X. 194—196. — Utoljára 1462-ben van nyoma a pernek. (Lelesz: act. a. 1462. fasc. 24.)

⁴ Z. O. IX. 123—148. és 255. — U. o. X. 194—196. — Az akkor kialakult állapotnak állandósulására a későbbi időkből is az adatok tömege áll rendelkezésünkre; de elég erre nézve csak a leleszi konvent levéltárának elenchusaira utalnunk.

VEGYES.

Dóczyak és Nagylucseyek.

A Dóczy család leszármazásával Wenzel Gusztáv foglalkozott. Többek között ezt írja: «Hazánk XV. századi történetében két előkelő nemes Dóczy családdal találkozunk; s noha a XVI. században a kettő összefüggésben volt egymással, eddigi kutatásaimnak alapján még sem vagyok képes ezen összeköttetés eredetét tisztába hozni»; majd megállapítja, hogy a másik, vagyis Nagylucsei Dóczy család tagjai a Dóczy nevet csak a XVI. században kezdték viselni.¹ E szerint a XV. században csak egy Dóczy nevű család volt. Ez a Zádorlaki Dóczy család. Most már az a kérdés, a két Dóczy család tényleg milyen kapcsolatban volt egymással.

A Nagylucsei családra vonatkozó első ismert adat 1468-ból való és arról szól, hogy I. Mátyás király Buchuháza pusztá felét «Urbanus litteratus de Nagy Luche»-nak adományozza.¹ Ezt követő további, eddig ismeretlen adatunk I. Mátyás királynak az az adománylevele, mellyel 1471-ben a magtalanul elhalt Alagi Menyhért pestmegyei Hered egész birtokát, továbbá alagi, sikátori részbirtokait és a szolnokmegyei Csátot «nobilis magistri Urbani de Beczkewzhaza, familiaris fidelis nostri magnifici Johannis Ernestus comitis Zoliensis, thesaurarii nostri» a birtokába adja.² Ugyancsak ismeretlen az alább közölt címereslevél is, melyet 1472-ben Mátyás király «egregio magistro Urbano de Beczkewzhaza vicethesaurario» és «nobilibus Blasio, Johanni et Benedicto», az ő testvéreinek adományoz. 1476-ban néhai Bodóbári másképp Nagylucsei Fülöp fiait Orbánt, a székesfehérvári Szent Miklósról nevezett egyház prépostját, továbbá Balázst, Jánost és Benedeket a gyorsokai részbirtokba iktatják³ és ugyanazon évben Orbán Becskeházi másképp Nagylucsei, míg fivérei Bodóbári néven említetnek.⁴ Ezekből látjuk, hogy

úgy Orbán, mint fivérei az 1478. évet megelőzőleg is nemesek voltak. És mégis Mátyás király 1478. május 22-én a néhai Bodóbári Fülöp fia Orbán, Balázs, János és Benedek részére szóló oklevelében «quatuor domos seu sessiones iobagionales in possessione . . . Nagh Lwche vocata, in comitatu Posoniensi existente, in vicinatu domus paternae ipsius Urbani (prepositi ecclesiae S. Nicolai de Alba), in qua scilicet idem natus esse dinoscitur», nekik adományozva, őt «ac Blasium, Joannem et Benedictum fratres suos a conditione ignobilitatis, in qua hactenus tanquam ab ignobilibus nati parentibus, eximentes . . . in coetum verorum regni nobilium» emeli.⁵ Ez oklevél szerint tehát a Nagylucsei család ekkor kapta nemességét, holott ugyanők már előzőleg nemeseknek mondatnak. Ugyanígy különös és megfejtethetetlen, miért adományoz Mátyás király 1480. február 2-án ugyancsak Nagylucsei Orbánnak és általa testvéreinek, Balázsnak és Jánosnak, valamint ekkor már elhunyt harmadik Benedek testvére fiának Ferencnek újból címereslevelet. Az ekkor és az 1472-ben adományozott címer főalakjai azonosak és inkább csak rajzbeli különbségeket mutatnak, miként erről az itt és a Turul 1898. évf. 66. lapja után közölt címerképek összehasonklítása után könnyen meg lehet győződni. Fontosabb eltérés a két címer között csak annyi, hogy az 1472. évben az oroszlán hasa alatt egy jobbra mászó fekete skorpió is van és a zárt sisak nem jobbra, hanem balra fordult; azonkívül a pajzs ábrázolása és helyzete is más. Schönherr Gyula az 1480. évi címereslevél ismertetése kapcsán megemlíti, hogy Nagylucsei Benedek fia Ferenc a XVI. sz. elején nevét a Dóczy névvel cserélte fel; de hogy miért, erről nem szól.⁶

A XV. század végén Délmagyarországon nagy szerepet vitt a nagyvagyonú Zádorlaki Dóczy család. E családból Dóczy Jánosnak három fiát ismerjük: Imre temesi főispánt, majd harami bánt, kinek felesége (Abrahámffy) Margit, előbb Eösi Bethlen Domokosné;⁷ Lászlót, aki Guthi Országh Veronikát vette el és Pétert. Dóczy Imre 1493. dec. 13. előtt meghalt, özvegyen hagyván Margit nevű feleségét, akinek Nagylucsei Ferenc a fia volt. E szerint (Abrahámffy) Margit háromszor ment férjhez. Tudva azt, hogy Nagylucsei Ferenc atyja Benedek volt,

¹ Wenzel G.: Az alsómagyarországi bányavárosok küzdelmei a Nagy-Lucsei Dóczyakkal 1494—1548. Bpest, 1876. 6. és 7. l. — Irodalom: Marili S.: A Dóczyak Aradban. Turul, 1891. évf. 188., Varjú E.: Címertani és sphragistikai emlékek az ezredéves kiállításon. Turul, 1896. évf. 151., Schönherr Gy.: Nagylucsei Orbán címereslevele 1480-ból. Turul, 1899. évf. 85., Wochter M.: A Nagylucsei (Dóczy) család nemzedékrendjéhez. Tört. Tár, 1899. évf. 85.

² Eredeti hártya, ostyapecséttel, gr. Majláth Géza levéltárában (Majláthgárdony).

³ Orsz. Lt. Dl. 17821.

⁴ Orsz. Lt. Dl. 17862.

⁵ Orsz. Lt. N. R. A. fasc. 1655. no. 55., Dl. 18054., 18055., 18056.

⁶ Turul, 1898. évf. 66.

⁷ Orsz. Lt. N. R. A. fasc. 1657. no. 44., Dl. 19535

Ábrahámffy Margitnak, minthogy Nagylucsei Ferencet az ő fiául említik, korábban kétségtelenül a Nagylucsei Benedek feleségének kellett lennie. A tényállás tehát az, hogy Benedek 1476—1480 között

volt.⁴ Ezek után tehát világos, hogy Nagylucse Ferenc megszerezvén anyja révén mostohaapja, Zádorlaki Dóczy Imre birtokait, ebből kifolyólag vette fel a Dóczy nevet.

meghalván,¹ özvegye másodszor Eösi Bethlen Domokoshoz ment férjhez, 1489-ben pedig már Zádorlaki Dóczy Imrének volt a felesége.² 1497-ben Dóczy Imre özvegye a csanádi káptalan előtt eladja őt örökség, jegyajándék és zálog címén illető temes-, zaránd- és aradmegyei birtokait (köztük Zádorlakot is) fiának Nagylucsei Dóczy Ferencnek 5000 arany forintért.³ 1504-ben fordul elő először Ferenc «Dóczy de Naghluche» néven, amikor is már királyi kamarás

Az 1472. május 30-án kelt címereslevél szövege a következő:

Commissio propria domini regis.

Mathias dei gratia rex Hungarie, Bohemie etc. Fideli nostro egregio magistro Urbano de Beczkewzhaza vicethesaurario nostro etc. salutem et gratiam nostram regiam ac omne bonum. Etsi regibus principibusque terrarum ea precipue virtus inesse debeat, ut cunctorum sibi fideliter obsequentium merita dignis retributionibus prosequantur. Eos tamen, quos excellentiora merita prestantiores dignioresque faciunt, ampliori debent prosequi munere gratia-

¹ Orsz. Lt. N. R. A. fasc. 1655. no. 29., Dl. 17816.

² U. o. fasc. 1657. no. 44., Dl. 19535.

³ U. o. fasc. 1658. no. 40., Dl. 20623.

⁴ Orsz. Lt. N. R. A. fasc. 1659. no. 15., Dl. 21352.

rum. Sic enim et principum laudabitur prudentia et subditorum animi ad obsequia regia ferventiores redduntur. Hinc igitur est, quod cum tu fidelis nobis dilecte, prout experientia nostra maiestati nostre de te testimonium reddit, ab ineunte etate tua servitiis nostris regalibus applicueris et curiam nostram regiam secutus, constanti perseverantia, que in cunctis rebus laudem meretur et premium, lateri nostro continue adherendo in rebus nostris ac aliis virtuosus gestis et laudedignis operibus nobis et sacre dicti regni nostri Hungarie Corone fide sincera et integerrima fidelitate gratum semper obsequium exhibueris. Volentes igitur horum intuitu meritorum te regio favore et munificentie nostre dono premiare, hec arma seu nobilitatis insignia, videlicet clipeum bipartitum celestino et rubeo coloribus indirecte per medium immediate sibi correspondentibus et in ipso clipeo leonem album cum cauda in altum erecta in dicto colore celestino, superiori videlicet, habentem sub se in eodem colore scorpionem nigrum capite suo leonino directe anteverso, ore quoque expresso, ac supra clipeum galeam vestitam retropendiis et supra galeam unam stellam et in inferiori parte clipei, puta in colore rubeo sub leone stante similiter unam stellam, ambos auro depictos (sic!), prout et quemadmodum in capite presentium litterarum nostrarum sibi appropriatis coloribus pictoria arte expressis et distinctius figurata sunt et depicta. Tibi et per te nobiles Blasio, Johanni et Benedicto, fratribus tuis carnalibus eorundemque heredibus et posteritatibus universis ex certa nostre maiestatis scientia dedimus, donavimus et contulimus, ymmo damus donamus et conferimus, ut tu dictique fratres tui ac eorundem hereditates et posteritates universe a modo in posterum perpetuis semper futuris temporibus arma seu nobilitatis insignia memorata et hic depicta instar aliorum nobilium regni nostri armis utentium ubique in preliis, duellis, hastiludiis, torneamentis et cunctis aliis actibus rebusque ac exercitiis militaribus, item sigillis, anulis, velis, cortinis et papilionibus vestris sub mere et sincere ac vere nobilitatis titulo, omnibusque aliis libertatum prerogativis et privilegiis, quibus alii nobiles regni nostri armis utentes gaudent et fruuntur quomodolibet consuetudine vel de iure, ferre, gestare ac eis in omnibus uti et gaudere possis et valeas, possintque et valeant fratres vestri prescripti ac eorundem heredes posteritatesque et successores universi, tantoque ampliori studio erga regium honorem et statum tua fratrumque tuorum prefatorum, successorumque eorundem deinceps solidetur intentio, quanto vos largiori favore regio preventos conspiciatis et munere gratiarum. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam presentes litteras nostras privilegiales pendentis sigilli nostri munimine roboratas duximus concedendas. Datum Bude, sabbato proximo post festum sacratissimi Corporis Christi, anno domini millesimo quadringentesimo septuagesimo secundo, regnorum nostrorum anno Hungarie etc. quintodecimo, coronationis nono, Bohemie vero tertio.

Vörös, rózsaszín, zöld zsinóron függött pecsétje elveszett. Eredetije gr. Majláth Géza birtokában Majláthgárdonyban.

Daróczy Zoltán.

Sárközyek Kecskeméten.

Ismeretes, hogy Kecskeméten a Nagybócsai Sárközyeken kívül még egy másik nemes Sárközy család is lakott, mely amazzal semmiféle rokonsággal nincs. Az előbbi Hont vármegyéből származott s Kecskemétre a nemességszerző Mihálynak ugyancsak Mihály nevű fia költözött a XVII. század hatvanas éveiben. Unokája, János innen messze, török földre is eljárt kalmárkodni s vele esett meg, hogy a nándorfehérvári basa rajta vette meg Kecskemét város adóját.¹ Kereskedéssel aztán jelentékeny vagyont gyűjtött s azt ő, valamint fia Pál kecskeméti főbíró s ennek fiai János és Pál földbe fektették. E családdal genealogiai irodalmunk részletesen foglalkozik.² Hallgat azonban a másik Sárközy családról, mely a Csallóközből származott az alföldi híres városba. Erről szeretnék egyetmást elmondani, részben néhány Hegedüs Loránt által szóról-szóra közölt oklevél³ alapján, részben saját gyűjteményem adatai nyomán.

1686-ban Komárom városában írásba tették Sárközy Gergely és Pál testvérek, hogy néhai atyjok Sárközy István a török háborúban csallóközi, nemesőcsai s egyéb javait zálogba adni kényszerült ugyan, de ők a «nemes győri és komáromi levelesházakban» letették az erre vonatkozó okleveleket, hogy ivadékaik megtalálhassák s alkalomadtán a javakat kiválthassák. Ugyanez a Sárközy Pál Kecskeméten vonta meg magát s ott 1700-ban nyolcvan éves korában végrendeletet készített. Elpanaszolta benne, hogy milyen károk érték. A tatárok hetven lovát hajtották el, Gergely diák pedig harmadfű tinait. Pest vármegye hiába próbálta, nem tudta visszaszerezni az idegen vármegyéből.⁴

Birtokomban van Sárközy Gergelyné, Kamarás Zsuzsánna 1731 márc. 15-én Kecskeméten tett végrendeletének másolata, mely a fenti adatokat kiegészíti. Megtudjuk belőle, hogy néhai férje Gergely Sárközy Pálnak a fia volt, kinek «mezei kert földje» (Kecskeméten így nevezték a tanyai birtokokat) a Budai-út mentén feküdt. E jószág azonban a végrendelet keltekor zálogban volt, azzal a másik két hasonló mezei kert-földdel együtt, amelyet az asszony örökölt atyjától, Kamarás Gergelytől. Nagybócsa és Köncsög pusztabeli öröksége negyedrészen szintén zálogban volt Kalocsa István és Ambrus testvéreknél, Kalocsa János fiainál, kik azt Cseplész Erzsébet, illetve Bajik Mária feleségeikkel együtt

¹ Hornyik: Kecskemét története III. 187.

² Hellebronth: Családtörténeti Jegyzetek 1912. 114. — Turul, VI. 42., XXXIV. 79.

³ Pesti Hírlap 1926. május 9. számában.

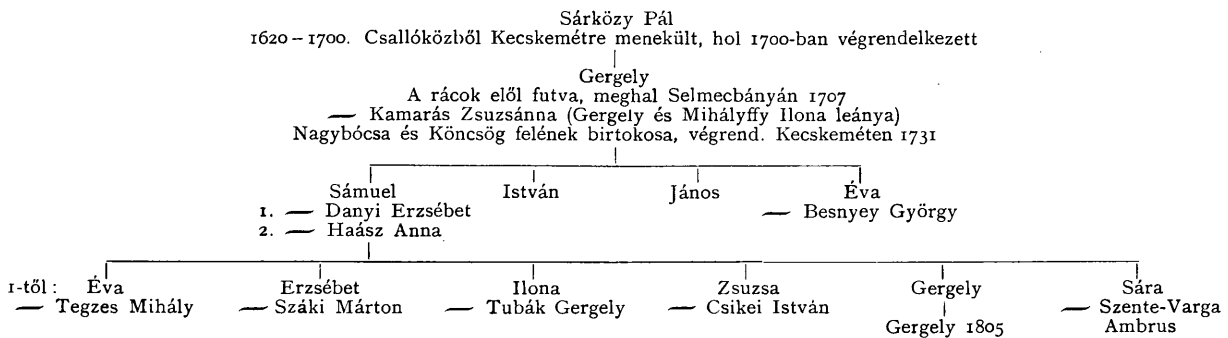
⁴ H. L. adatai.

1731-ben békességben bírták. A zálogbavetés nem könnyelműségből történt. Elpanaszolja a 78 éves öregasszony, hogy 1707-ben a Kecskemétet felperzselő rákok elől családotól egészen Selmezbányáig futott, hol férje meg is halt. A veszedelem elvonulásaikor Gyöngyösre húzódott árváival együtt, hol leányát Évát férjhez adta. Fiaival tért csak aztán vissza Kecskemétre, hol házukat újra felépítették.¹

A 17,483 kat. holdnyi Nagybócsa, s a 9766 kat. holdas Köncsög pusztája történetére vonatkozólag néhai Benkó Imre gyűjtött össze adatokat, terjedelmes, sajnos, kéziratban maradt munkájában, mely a Nagybócsai Sárközy család történetét tárgyalja. Szerző engedelmével évekkel ezelőtt abba is bepillanthattam. A két pusztára Zádory András és sógora Konkoly Pál kapott 1628-ban nádori adományt. Konkoly Pálné Zádory Judith azonban, ki később Nagygyőri Nagy Jánosné lett, 1667-ben 600 császári tallérért eladta két Kamarás testvérnek, Ambrusnak (felesége Szívós Anna) és Gergelynek (neje Mihályffy Ilona). Az akkori pénzsűk és bizonytalan világra mi sem jellemzőbb, minthogy a vevők egy tallérért negyvenöt hold földet kaptak. A Kamarás család aztán sietett is birtokjogát biztosítani. 1669 máj. 3-án kir. consensust szereztek rá, 1670 jan. 21-én pedig a jászói konvent által magukat abba beiktattatták. Kamarás Ambrusnak jutott a két pusztája felső, Gergelynek meg az alsó része.

Kamarás Ambrus két fiának Ambrusnak és Gergelynek ága hamarosan kihalván, Köncsög és Nagybócsa felebirtoka Kamarás Zsuzskára, Sárközy Gergelynére szállott, aki annak negyedét (az egésznek nyolcadát) elzalogosította a Kalocsa testvéreknek, míg a puszták $\frac{5}{8}$ -át gyermekeinek, Sámuelnek, Istvánnak, Jánosnak és Besnyey Györgyné Évának adta. Istvánnak és Jánosnak, úgy látszik, nem voltak utódai, de Sámuelnek két házasságából Gergely fia és öt férjhez ment leánya származott. Gergelynek ugyancsak Gergely nevű fia 1805 máj. 22-én Kecskeméten szépanyja végrendeletének végére azt jegyezte fel, hogy Kecskeméten a mindszeinti út mellett fekvő, Kamarás-jogú mezei kertet visszaperelték a zalogban tartó Kovács családtól. A két pusztabeli örökséget azonban nem őrizte meg a család. Sámuel és gyermekei, Sárközy Éva Besnyey Györgyné, valamint gyermekei, a Besnyey és Kovács, Lukács, Tasnády, Szalay, Sulyok és Mátyásy családok tagjai az 1745—47. években több részletben zálogba, majd örökáron eladták Sárközy Pálnak és gyermekeinek. Mivel pedig Sárközy Pálék a puszták másik, Kamarás Ambrus ágát illető részét is vétel, zálog, illetve házasság útján (Sárközy János, Pálnak fia nőül vette Kamarás Ambrus nőágából származó Kalocsa Zsuzsánnát) megszerezték, megalapították a Nagybócsai Sárközy családot.

Az elmondottak alapján a következő családfát lehet összeállítani:

Valószínűleg Gergelynek volt testvére az a Sárközy András, aki 1818–19 táján Kecskemétről Jókay József ügyvéd segítségével próbálta a család csallóközi birtokait visszaperelni, de eredménytelenül.²

Önként felvetődik az a kérdés, hogy a családfa élén álló Pál nem azonos-e azzal a Sárközy III. Pállal, István fiával, kinek, Gergely testvérével együtt nyomát veszti Sárközy Imre, a Nadasdi Sárközy család történetírója.³ Az a bizonyos István 1615-

és 1658-ban szerepelt. A nyomavesztett Gergelyen és Pálon kívül harmadik, Bálint nevű fia 1766-ban az ősi fészekben, a csallóközi Nadasdon lakott. Ha ezt az azonosságot nagyobb bizonyossággal meg lehetne állapítani, akkor az egyik kecskeméti, előbb Nagybócsán birtokos Sárközy család tulajdonképpen a *Nadasdi* Sárközyek ága s eredete visszavezethető Nadasdi Erchy Albert kir. ítélőmesterig.

G. Vargha Zoltán.

¹ Kőszeghi: Pest vm. nemes csal. 326.

² V. ö. Hegedüs L. cikkét.

³ V. ö. Turul, XXIV. évf. 123. l. a családfát.

TÁRCA.

A zürichi, VIII. nemzetközi történelmi kongresszus.

A t. év aug. 28-a és szept. 3-a közt Zürichben tartott VIII. nemzetközi történelmi kongresszus tanulságosan igazolta a történettudomány iránt még a válságos időkben is megnyilatkozó érdeklődést. Ámbár előzőleg a politikailag zavaros világhelyzet következtében egy ideig még az is kétséges volt, hogy egyáltalában meg lehet-e tartani a kongresszust, a világ minden részéből összesereglett résztvevők száma mégis várakozáson felül nagy lett. Talán magának a helynek: a semleges államban fekvő, kies és barátságos Zürichnek is szerepe volt abban, hogy az öt világrészből, 48 államból a közzétett jegyzék szerint a kísérekkel együtt 1200-nál több személy jelentkezett a kongresszusra. A jelentkezők egy része elmaradt ugyan, de a megjelentek száma mégis 1000 körül volt, a hirdetett előadásoké pedig csaknem 300, ámbár ezek közül is több elmaradt.

Legnagyobb számban jelentkezték (a kb. 200 svájci jelentkezőt nem számítva) a németek: 181-en, s utánuk következtek a franciák, 110-en. A 37 magyar jelentkező közül a magyar kormánynak és a tudományos intézményeknek jóvoltából 32-en vettek részt, s közülük 16-an tartottak előadást.

A kongresszus lefolyása, némi kisebb, rendezési zökkenőket leszámítva, nagyon hatásos és sikerült volt. A vendéglátó Zürich város és annak különféle tudományos és társadalmi testületei is igyekeztek a kongresszus résztvevői számára kellemessé és emlékezetessé tenni az ott tartózkodást. Csak az időjárás volt éppen a kongresszusi hét alatt kellemetlen és zavaró.

A kongresszusi előadások a zürichi műegyetem épületében folytak, a történettudomány különféle ágai szerint 15 szakosztályba (sectióba) osztva.

A társulatunk által művelt tudományágak (az ú. n. «történelmi segédtudományok») a 3-ik szakosztályba voltak sorozva. Azonban — eltérően a legutóbbi, varsói kongresszuson követett helyes beosztástól — a heraldikát most nem ebbe, hanem az egyebek mellett a művészettörténetet is magában foglaló XII. szakosztályba sorozták. Igaz, hogy heraldikai tárgyú előadás csupán egy volt hirdetve: P. Ganznak, a svájci Herald. Társulat elnökének «A régi Zürich heraldikai emlékei» című felolvasása.

Ennek azonban mindenesetre a III. szakosztályban lett volna helye.

A III. szakosztály négy ülést tartott. Az első ülésen H. Hirsch bécsi egyetemi tanár olvasta fel «Az oklevélkutatás módszerei és problémái» c. német nyelvű előadását. Az oklevéltannak Sickel óta követett útjait és fejlődését vázolta s azt emelte ki, hogy a XI. és következő századokra irányuló oklevéltani kutatásoknak főképpen a filológiával kell kapcsolódniuk, és a korábbi századokra alkalmazott, Sickel-féle módszereket (írás- és stílusösszehasonlítás) a filológiai kutatás eredményeivel kell kiegészíteni. Hangsúlyozta azt is, hogy az oklevéltan nem szerepelhet többé csupán mint a történettudomány előkészítő segédtudománya, hanem éppúgy, mint a történelem többi rész tudományai, olyan alapul szolgálhat, amelyről a legmagasabb problémákig vezet az út, melyeket a történetkutatás és feldolgozás egyáltalában ismer.

A második ülésben három előadás volt. Az első Šebánek brünni egyetemi tanár tartotta, azt a módszert ismertetve, amellyel Bočeknek, a «Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae» kiadójának († 1847) hagyatékát vizsgálva, ennek alapján Boček számos hamisítását leplezte le.

A második előadást ebben az ülésben e sorok írója tartotta «Az oklevélkutatás jelenlegi állása Magyarországon» címen (német nyelven), vázolta az oklevéltan terén hazánkban az utóbbi időkben végzett tanulmányokat és az elért eredményeket. Rámutatott mint tanulságra arra, hogy az általános oklevéltan nem állapodhatik meg — amint eddig történt — a pápai s a német és francia okleveles gyakorlat vizsgálatánál, hanem a kisebb népek középkori okleveles viszonyait is figyelembe kell vennie. Ezeknél sok olyan kérdésre kaphatunk választ, melyekre az eddigi általános diplomatikai kutatásoktól, amelyek csak a legnagyobb gyakorlatú kancelláriákra terjedtek ki, nem lehet teljes felvilágosítást kapni. Az előadáshoz, annak fejtegetéseit teljesen magáévá téve, Brandi ny. göttingeni egyetemi tanár, az Archiv für Urkundenforschung szerkesztője szólott hozzá, különösen a XII. században az oklevélgyűjtés által benyújtott s a királyi notarius által átjavított fogalmazványok iránt érdeklődve, amelyeket az előadás érintett.

Harmadiknak Maleczynski, leMBERGI magántanár, a lengyel okleveles gyakorlat szorgalmas

kutatója tartott szintén németnyelvű előadást «Nyugati hatások a lengyel oklevelekre a XII—XIV. században» címen. Főleg a pápai, a francia és a német császári oklevelek hatását igyekezett megvilágítani.

Ezek az előadásokon kívül még az osztálynak negyedik ülésében voltak oklevéltani tárgyú előadások. Az egyik Dölgernek, a bizánci oklevelek ismertnevű kutatójának előadása volt «A bizánciak császári oklevelei mint politikai nézeteik kifejezői» (német nyelven), a másik előadásban pedig W. Peitz professor (Róma) a pápai kancellária híres formulariumával, a Liber diurnusszal foglalkozott, erre vonatkozó korábbi tanulmányait egészítve ki újabb megállapításokkal. Ugyanebben az ülésben O. Liiv, a tartui központi levéltár igazgatója az egyetemes és a nemzeti történet forrásainak közzétételével, a kiadás alapelveivel foglalkozott, Buck pedig, a washingtoni nemzeti levéltár igazgatója, angolnyelvű előadásában az Egyesült Államok levéltárainak kezelését ismertette.

Ez az utóbbi előadás már a levéltári tárgyú előadásokhoz vezetett át, amelyek egészen betöltötték a jelen sorok írójának elnöklete alatt tartott, harmadik ülést. Ezen az ülésen első volt Bittnernek, a bécsi állami levéltár főigazgatójának előadása, amelyben a vezetése alatt álló levéltárnak a provenientia elve szerint való átrendezését és az ennek alapján kiadott, nagy inventariumot ismertette. Az előadás kapcsán Bittnert többen üdvözlötték a végzett nagy munka iránt való elismeréssel és mondtak neki köszönetet a külföldi kutatók nevében a bécsi állami levéltárban való kutatások közben tapasztalt előzékenységéért. Magyar részről Jánossy Dénes levéltári osztályigazgató, valamint e sorok írója is meleg szavakkal csatlakoztak az üdvözléshez.

A további előadások ezen az ülésen a következők voltak. Karvasinska k. a. (Varsóból) franciayelvű előadásában arról beszélt, hogy a levéltárak átadása hogyan szerepelt a keleteurópai békétárgyalásokban. Majd Siemienski varsói levéltári főigazgató (ugyancsak francia nyelven) a provenientia elvét tárgyalta, Scott Thomson asszony pedig (angolul) az angol családi levéltárak ügyéről adott áttekintést. Az utolsó előadást ebben az ülésben J. Prokeš prágai egyetemi tanár tartotta (német nyelven), s ebben a készülő cseh levéltári törvényt ismertette. Az előadás hosszabb vitát keltett, mert a cseh törvényvázlat egyes alapelvei, így az összes levéltárak kötelező beszolgáltatásának elrendelése, ellenző bírálattal találkozott a kongresszus résztvevői részéről.

P. Ganz már említett előadását közbejött körülmények miatt nem tarthatta meg s így azt nem

hallhattam. Ellenben módomban volt Zürichben lépten-nyomon bizonyítékait találni a svájci heraldikai emlékek gazdagságának. Társulatok és testületek tagjaik címereit táblákon gyűjtik össze, épületek s egyéb monumentális emlékek sok-sok címet őriznek; különösen pedig a zürichi országos múzeumban (Landesmuseum) látni a XIV—XV. századból származó ablakfestményeken, egyházi és háztartási tárgyakon, fegyvereken stb. a szebbnél-szebb címerek kimeríthetetlen tömegét. Ezt látva, könnyen megértheti az ember, hogy a multnak gazdag emlékei között s azoktól folytonos tápot kapva hogyan virágzott fel s miért virágozhatnak úgy most is a svájci heraldika.

Égésben a látottak és hallottak s a legtávolabbi nemzeteket képviselő történetkutatókkal való érintkezésből nyert ösztönző benyomások bőségesen igazolták a kongresszus hasznosságát és megtartásának még az ilyen nehéz időkben is szükségét.

* Szentpétery Imre.

A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság november 10-én tartotta 1938. évi őszi és december 16-án a múlt évben utolsó igazgató-választmányi ülését.

Annak a határtalan örömek és lelkesedésnek a hatása alatt, melyet a Felvidék egy részének az anyaországhoz való visszacsatolása minden magyar ember lelkében keltett, Szentpétery Imre elnök az őszi ig. vál. ülést a következő beszéddel és egyben indítvánnyal nyitotta meg:

Mélyen tisztelt Igazgató Választmány!

Az alapszabályaink által előírt őszi választmányi ülésünk megtartását a mindannyiunk lelkét aggódó izgalomban tartó események folytán mindeddig halasztanunk kellett. Célszerűnek látszott a társulatunk ügyeivel való foglalkozás fonalát majd jobb és nyugodtabb időkben felvenni, amikor a haza ügyeiért való gond és aggodás már nem tol félre minden egyéb iránt való érdeklődést. És a Gondviselés, íme, megérnünk engedte, hogy két évtizedes keserűség után a magyar nemzet öröme derülhetett. Éppen ma fejeződik be az a gyönyörű, mindannyiunk szívét megdobogtató aktus, amely a hazánk testéből húsz év előtt elrabolt részekből a legfájdalmasabb érzéssel nélkülözött darabot adta vissza: felvidéki magyar véreinket s az általuk lakott felvidéki területet. A gyönyörű Felvidéket, a színmagyar Csallóközt, Komáromot, a palóc területeket: Losoncot, Rimaszombatot, továbbá Ungvárt, Munkácsot és az éppen ma visszatért Kassát, Rákóczi

városát, ahová holnap ünnepélyesen vonul be Magyarország kormányzója.

Legelsőbben talán azoknak szíve telik meg csordultig örömmel, akik maguk is felvidékiek, akik a Felvidéken szűkebb hazájukat látják; szerencsésnek valloam magamat azért, hogy magam is ezek közé tartozom. De felvidéki legyen bár vagy nem, nincs magyar ember, akinek szívét ne töltené el határtalan örömmel ez a nagyszerű és nagyjelentőségű esemény, amely a hazának testén ejtett fájdalmas sebek gyógyulásának megindulását jelenti.

A M. Heraldikai és Genealogiai Társaság mint a magyar múlt emlékeinek kutatója és őrizője, s a nemzeti gondolat híj ápolója szívvel-lélekkel osztozik a nemzet örömeiben és az összezsugorító bilincsekből meginduló kiszabadulás perceiben bizakodva tekint a derengő szebb jövő felé.

De mélységes hálával is gondol társulatunk a magyar nemzet bölcs és kitűnő vezetőire, valamint a baráti hatalmak államférfiaira, akik a felszabadulásnak ezt a nagyszerű mozzanatát előkészítették és megvalósították. Legelső sorban pedig mélységes tisztelettel övezett bölcs államfőnkre, vitéz Nagybányai Horthy Miklós kormányzó úr Ő Főméltóságára gondolunk igaz hálával, aki ezt a megkínzott nemzetet húsz esztendővel ezelőtt elesettségéből talpra állította a megsemmisülés szélén, s aki most hajlott korát meghazudtoló fáradni nem tudással, de egyszersmind bölcs óvatossággal is lehetővé tette, hogy ezt a mostani örömet, ezeket a mostani örömnapokat a magyar nemzet megérhesse.

Indítványozom, hogy Társulatunk a mai igazg. választmányi ülés jegyzőkönyvében fejezze ki a Felvidék magyar területeinek visszacsatolása fölött érzett igaz örömet és a Kormányzó úr Ő Főméltósága iránt, valamint a visszacsatolás megvalósításában közreműködött kormányférfiak iránt érzett mély háláját.

Az elnöki indítványt a választmány egyhangúlag és lelkesedéssel tette magáévá.

Ezután az ülés napirendje előtt Domanovszky Sándor ig. vál. tag a választmány nevében közvetlen, meleg szavakkal üdvözölte az elnököt abból az alkalomból, hogy kevéssel előbb töltötte be életének 60-ik esztendejét; a választmány nevében tolmácsolt üdvözlés kapcsán utalt azokra a baráti szálakra is, amelyek őt az elnökhöz ifjú kora óta fűzik. Az elnök meghatóttan köszönte meg a kedves és őt vá-

ratlanul ért üdvözlést és hangsúlyozta, hogy erőit a jövőben is legteljesebb mértékben kívánja a társaság érdekeinek szolgálatába állítani.

Ugyancsak a novemberi ülés napirendje során tájékoztatta az elnök a választmányt a Zürichben tartott 1938. évi, VIII. nemzetközi kongresszusról. Az erről szóló előadása szövegét e rovatunk élén közöljük.

Mindkét ülés napirendjén a folyó ügyeken kívül főleg a *Turul* 1893—1936., összesen negyven évfolyamához készülő *Név- és Tárgymutató* további munkálatainak a megtárgyalása szerepelt. A jelzett évfolyamok anyagának ily irányú kicédulázása már elkészült s ezek rendszerezése és sajtó alá rendezése is folyamatban van. Ezzel a munkával a választmány *Fekete Nagy Antal* ig. vál. tagot bízta meg. Remélhető, hogy a választmánynak a legközelebbi ülések egyikén, amikor a mutató terjedelméről és nyomdai költségeiről hozzávetőlegesen már tájékoztatást kaphat, módjában lesz annak árát megállapítani és az előfizetési felhívások kibocsátása iránt intézkedni.

A *Turul* szerkesztőjének megbízata az 1938. év végével lejárván, a választmány az őszi ülésen további hat évre egyhangúlag újból *Czobor Alfréd* eddigi szerkesztőt és a társaság titkárát választotta meg a folyóirat szerkesztőjévé.

Kegyelettel hódolt a választmány a közelmúltban elhunyt két tagja, *gróf Andrássy Géza* és *dr. Závodszy Levente* emlékének. Utóbbi a társaságunk körébe tartozó tudományágaknak is kiváló művelője volt s csak néhány esztendeje, hogy a *Turulban* megjelent egy nagyobb tanulmánya a Grassalkovichokról.

A titkár.

ÉRTESÍTÉS.

Néhai *dr. Áldásy Antal* egyetemi tanár, Társaságunk volt elnöke *«Címereslevelek»* c. művének IV. kötete is megjelent, ugyancsak a M. Nemzeti Múzeum Könyvtára katalógusainak a sorozatában. Ezt is a szerző testvéröccse, *dr. Áldásy József* ny. h. államtitkár adta ki és *dr. Czobor Alfréd* rendezte sajtó alá. E kötet 1657-től 1716-ig 510 oldalnyi terjedelemben 992 hazai és külföldi címereslevél és rangemelés leírását tartalmazza, 93 címerrajzzal, kimerítő névmutatóval. — E kötetnek is 12 pengő a bolti ára s Lauffer Vilmos könyvkereskedésében (Váci-utca 11.) rendelhető meg. Ugyanott a korábbi kötetek is beszerezhetők.

SZAKIRODALOM.

Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. Szerkesztette: *Szerédi Juszinián.* A Magyar Tudományos Akadémia kiadása. I—III. kötet. Budapest, 1938. 4°, 602+658+691 l.

Szent István évében a magyar történettudomány méltóképpen áldozott az első magyar király emlékének. E három hatalmas, gazdagon illusztrált kötetben Magyarország bíboros hercegprímásának, Szerédi Jusziniánnak irányítása mellett 42 tudós szerző világította meg Szent István emberi mélységeit, uralkodói nagyságát, küldetésének európai történetét és hatásának 900 esztendő távolságában is változatlanul eleven erejét. A Magyar Tudományos Akadémia e nagyszabású vállalkozásában a magyar király történetírás legjobbjai vettek részt: Alföldi András, Alszegehy Zsolt, Balanyi György, Balogh Albin, Balogh József, Belitzky János, Csapody Csaba, Csóka J. Lajos, Divéky Adorján, Domanovszky Sándor, Döry Ferenc, Ember Győző, Erdélyi László, Fest Sándor, Fettich Nándor, Galla Ferenc, Gerevich Tibor, Gombos F. Albin, Hodinka Antal, Holub József, Hóman Bálint, Huszár Lajos, Ibrányi Ferenc, Karsai Géza, Knieza István, Kornis Gyula, Kring Miklós, László Gyula, Lepold Antal, Losonczy Zoltán, Luttor Ferenc, Madzsar Imre, Mihályi Ernő, Moravcsik Gyula, Nagy Lajos, Nagy Miklós, Pais Dezső, Pintér Jenő, Szerédi Juszinián, Szekfű Gyula, Szentpétery Imre, Váczy Péter, Vargha Damján.

Az Emlékkönyv középpontjában természetesen Szent István hatalmas alakja áll; ő fogja egységbe ezt a sok tartalmas tanulmányt, amelyek különféle történeti tudományok módszereivel, különféle nézőpontokról, különféle életterületeken igyekeznek teljes egészében lemérni a szent király szerepét a magyar nép sorsának alakulásában. Körülötte azonban meglevenedik a steppei nomád világból hozott műveltségét, pogány keleti életmódját az ő parancsára a nyugati keresztény népekével felcserélő magyarság. Az átalakulás útját járó magyar élet, amelyben a keleti elemek nem vesztek el teljesen a szentistváni irányválasztás után sem, hanem beleolvadtak a nyugati formákba, biztosítva a magyar műveltség sajátosságát. Magunk előtt látjuk, hogy mit jelentett Szent István a gazdálkodásban, a társadalomban, az állami szervezetben, az egyházi berendezésben, a művészetben és a családok életfolyásában, és hogyan teszi le a magyarság állandó házának alapjait a Kárpátok medencéjében, ahonnan az acélkemény harcos népek egész sora tűnt el nyomtalanul..., mert nem tudott alázatosan meghajolni Krisztus fényessége előtt. Minthogy pedig a történet nagyjai nem lépnek előzménytelenül embertársaik élére, hogy indításokat adjanak és irányt mutassanak a fejlődés vonalának, hatásuk viszont messze túléli őket, az Emlékkönyv kiszélesítette a Szent István-kutatás kereteit. A duna—tiszamenti sokszázados kereszténységben, Bizánc

térítgetéseiben, Géza fejedelemben keresi az előkészületet a szentistváni kereszténységhez, államhoz, a magyar élet új rendjéhez. Együttal azonban megrajzolja, hogy a szent királyt, aki a rákövetkező századok szemében mithikus nagysággá nőtt, hogyan tisztelte a magyar nép napjainkig, míg örömbenbánatban járta a Szent István által megmutatott európai utat. Ebből a rajzból pedig világosan látszik, hogy a Szent István-kultusz a magyar mult egyik nagy elménye, amely időnkint ellenállhatatlan erővel ragadta magával az egész magyarságot, megbontatlanul, társadalmi és vallási különbség nélkül, és a magyar népben, ha néha ellanyhult is a tisztelet, igazában soha nem omlott össze a hit a szent országepítő munkájának idővel dacoló maradandóságában. Még akkor sem, amikor Nyugat, amelyért a magyarság hűtlen lett Kelethez, nem is egyszer részvéttelenül magárahagyta Szent István népét a nyugati világ kapujában, életet-halált jelentő küzdelmei közepette.

Az Emlékkönyv tanulmányai összefoglalják és értékesítik mindazokat az eredményeket, amelyeket az eddigi Szent István-kutatók hoztak, de ezzel meg nem elégedve, sok új oldalról világítják meg a szent királyt és a magyarság sorsdöntő kérdéseit. Nem közelednek Szent Istvánhoz megváltoztathatatlan előítéletekkel, hanem a legendárok mély hitével és beleélésével, egyszermind azonban a mai történettudomány színvonalán állva és a legszigorúbb mértékkel mért tudományos követelménynek is megadva a magáét. Az olvasó lépten-nyomon érzi, hogy mennyire más ez az új, erős sugárzó és magával ragadó Szent István-ábrázolás, mint a racionalizmus és liberalizmus élettelen, színtelen torzképei és csak most fogja az igazi Szent Istvánt megérteni, aki az Emlékkönyvet szerkesztő hercegprímás szavai szerint: «...világviszonylatban is egyike volt a legkiválóbb uralkodóknak, a magyar történelemnek pedig senkitől felül nem múlt legnagyobb alakja, aki nemzetét a szent hit útján a földi és örök célra vezérelte.»

Ebben a gazdag és sokrétű ismeretanyagban, amelyet az Emlékkönyv ad Szent Istvánról, országaról, népről, olyan tanulmányok is vannak, amelyek a Turul olvasóközönségének különösen is érdeklődési körébe tartoznak. *Döry Ferenc* tanulmánya (Szent István családi története), összeegyeztetve a fennmaradt hiányos és gyakran ellenmondó adatokat, elsősorban a sok vitát felkeltő kérdést tisztázza, hogy ki volt Szent István anyja, továbbá rögzíti időben a szent király életének nagy állomásait: születését, megkeresztelését, házasságát és halálát. Szent István családi kapcsolatait igyekszik feltárni *Fest Sándor* (Eadmund Ironside angol-szász király fiai Szent István udvarában. Skóciai Szent Margit). A felsorakoztatott források és a szerző fejtegetései azonban nem tudják meggyőzni az olvasót arról, hogy a mene-

külföldi angol hercegek tényleg jártak Szent István udvarában, hogy Edwardnak Szent István leánya volt a felesége és így skóciai Szent Margit az első magyar király unokája. *Szentpétery Imre* hosszabb terjedelmű tanulmányában (Szent István király oklevelei) a modern diplomatika kifinomult segédeszközeit felhasználva, a különféle szempontok és érvek meggyőző mérlegelésével dönti el, hogy milyen kapcsolat van a szent király és azok között az oklevelek között, amelyeket tőle származtatnak. E kérdés vitathatatlan megoldása nemcsak azért nagyfontosságú, mert nélküle nem lehet megvilágítani az oklevéladás megindulását a magyar földön, e nagy művelődéstörténeti eseményt, hanem azért is, mert a kevés írott forrás között, amelyekből az első magyar király kora meglevéníthető, jelentős szerep jut az okleveleknek. Így tehát nem lehet közömbös a történetírás szempontjából, vajjon e fontos források tényleg a Szent István-korabeli helyzetet közvetítik-e elvevés vagy hozzáadás nélkül az utókor számára. Az eredmény légváratok dönt romba, hiszen Szent István okleveleinek több mint feléről, hatról derült ki a vizsgálat során, hogy «kétségtelen hamisítvány». A többi négyet azonban, amelyek közül egy változatlan, három pedig az eredetihez nem messze álló formában maradt meg, a történetírás nyugodtan használhatja Szent István uralkodásának rajzához. — A magyar nemzetségekre, a nemzetségi birtokokra és helyzetükre a magyar királyság frank-bajor minták nyomán kiépített szervezetében érdekes világot vet *Holub József* értekezése (A királyi vármegye eredete). A magyarság életében időnkint pótolhatatlan szerepet játszó vármegyerendszer őse az a birtokszervezet, amelyet a királyi hatalom teremtett a szabad magyarok földjei között nagyobb-kisebb egységeket alkotó királyi birtokok összefogására, a rajtuk dolgozó emberek munkájának és életfolyásának irányítására. Bár kezdetben a megyék élén álló ispánok parancsának csak a királyi népek engedelmeskedtek, hatalmuk körzete egyre szélesedett: lassankint mind több és több vonatkozásban kiterjedt a nem királyiakra is. Így lett tehát az ország-szerte kiépült birtokszervezetből lassankint a közigazgatás eszköze és hordozója. A tanulmány mondanivalóját érdekes képek kísérik: Szent Istvánt ábrázoló címerek, amelyekkel magyar törvényhatóságok rótták le a tisztelet és hála adóját szent alapítójuknak.

Sinkovics István.

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címereslevelei. 4. kötet. 1657—1716. Leírta dr. Áldásy Antal. Sajtó alá rendezte dr. Czobor Alfréd. Budapest, 1938. 8°, 507 l.

Történetíróinknak, főleg azoknak, akik kiadatlan forrásanyagot őrző intézményeknél szolgálnak, olyan hatalmas és sokoldalú anyag áll rendelkezésére, hogy összegyűjtött anyaguk feldolgozását legtöbbször nem tudják befejezni, még abban az esetben sem, ha a leghatározottabb irányú anyaggyűjtést végzik is. Az írói hagyatékként hátramaradt kéziratok, ha nem tűnnek is el minden esetben nyomtalanul, a legritkább esetben jutnak el odáig, hogy eredeti rendeltetésüknek megfelelően irodalmi feldolgozásban jelenjenek meg.

Áldásy Antalnak is, mint régebben a Magyar Nemzeti Múzeum tisztviselőjének, szintén hatalmas anyag állott korlátlan rendelkezésére. A múzeumi levéltár és kéziratár nagy gyűjteményeiből első sorban a címereslevelek érdekelték, melyeknek gyűjtését még akkor is szerető gonddal folytatta, amikor mint egyetemi tanár már megvált a múzeumtól. Köteteket kitevő anyaggyűjtését időrendi sorrendben kezdte kiadni, de csak az első két kötetig jutott el, amikor a nagy munka folytatásában megakadályozta a halál; annyi szeretettel összegyűjtött anyagának nagyobbik része pedig kiadásra várva, irodalmi hagyatékként maradt hátra. A címereslevelek összegyűjtött anyagát szerencsére elkerülte az irodalmi hagyatékok közös sorsa. Áldásy Antal testvéröccse, József ny. h. államtitkár, látva azt a sok fáradságos munkát, szeretetet és gondot, mellyel bátyja egész életén keresztül gyűjtögette a címeresleveleket, minthogy a Nemzeti Múzeum a kiadást fedezni nem tudta, saját költségén vállalkozott a kiadás folytatására. Áldásy Józsefet a munka folytatásának elvállalásában nemcsak a bátyja iránt oly sok vonatkozásban megnyilvánult kegyelet vezette, hanem az összegyűjtött anyag értékének és jelentőségének felismerése is. Ezeknek a vonatkozásoknak köszönhetjük a címereslevelek IV., Áldásy József kiadásában már második kötetének megjelenését.

A kötet, szorosan kapcsolódva az előzőkhöz, az 1657. évvel kezdődő 60 év címeresleveleit tartalmazza és 983 hazai és 9 külföldi címereslevélnek és rangemelésnek a leírását adja, 93 címerrajz-melléklettel. A magyar királyok címereslevelei mellett megtaláljuk az erdélyi fejedelmek által adományozott armálisokat is. Ezeknek a száma ugyan egyre kevesbedik és Apaffy Mihály halálával meg is szűnnek. Az utolsó választott erdélyi fejedelem, II. Rákóczi Ferenc ritkán adományozott címereslevelet és a kötet értékét nagyban emeli, hogy tőle is közöl három címerleírást.

A címereslevelek addigi, többnyire sablonos tartalma I. Lipót korától kezdve megváltozik. Az erdemek felsorolása, főleg a mindjobban szaporodó főrangúság adományozásával kapcsolatban olykor egészen részletes. De maguk a címerrajzok is bővülnek, mert pajzstartók és jelmondatok is mind gyakrabban szerepelnek. Azonkívül az uralkodók különös kegyük megnyilvánulásául több esetben adományozták a szív-pajzsban nevük kezdőbetűit is. Magyarország címere vagy annak részei is gyakran fordulnak elő különböző módon a címerekben, így a Horváthy, Schudó, Fuchs, Krencser családok címerében és a Ghillányi család bárói címerében.

Művelődéstörténeti szempontból érdekesebbek a Gaál—Szabó-család 1662. évi címere, mely négylovas hintón utazó négy kereskedőt ábrázol és a Pregard—Paur család 1665. évi címere, melyben két ökör által vont ekével szántó földműves látható. Ebben a kötetben is több tréfás címer található, így a Várady—Kalmár család fülét vakaró oroszlánja és a Matuska család címere, mely futó oroszlánon ülő férfit ábrázol, amint két kezével az oroszlán füleibe kapaszkodik. Ugyancsak a tréfás címerek közé tartozik a Posoni család medvéje is, mely méhkast márt a vízbe, hogy a mézhez csípés nélkül tudjon hozzájutni.

A címeralakok általában mind több változatot mutatnak. A magyarság által addig használt egyszerű címeralakok mellett a német eredetű hazai és külföldi polgárok nemesítése kapcsán a magyar heraldikában addig nem igen használt tárgyak, állatok és mesteralakok lépnek fel. Gyakoribbá válik jeleneteknek az ábrázolása is a címerpajzsban. A nem magyar eredetűek révén és a rangemlésekkel kapcsolatban szaporodik az összetett címerek száma, valamint mind gyakrabban fordulnak elő az előnévadományozások is.

A címeresleveleket nyerők eredetét és nemzeti-ségi hovatartozását vizsgálva társadalomtörténeti szempontból is értékes eredményeket szűrhetünk le. Az erdélyi fejedelmek gyakran nemesítenek, sőt Barcsai Ákos fejedelem 1659 augusztus 16-án tömegesen oláhokat is. A magyar királyok szintén nemzetiségre való tekintet nélkül adományoztak címeresleveleket a magyarokon kívül németeknek és szlávoknak egyaránt. Főleg az állami közigazgatás szolgálatában álló tisztviselőknek és a vagyonosabb városi polgároknak a nemesség után való törtétese feltűnő. A címereslevelek névanyagát átvizsgálva esik minden olyan vád, mely a magyarországi nemesség úgyszólván kizárólagos magyar eredetét vitatva azt állítja, hogy abba idegen fajúak csak kis mértékben tudtak bejutni, mert a közölt 60 év adatai ennek ellenkezőjét bizonyítják.

Ennek az értékes és sok vonatkozású adatokban gazdag kötetnek sajtó alá rendezését, az anyagnak kiegészítését és névmutatóval való ellátását most is Czobor Alfréd végezte nagy gonddal és kiváló hozzá-
értéssel.

Köszönetet mondva Áldásy Józsefnek szép elhatározásáért és annak gyors tettevértelenségéért, örömmel várjuk a szintén gazdag anyagot tartalmazó további kötetek megjelenését.

Fekete Nagy Antal.

Gerő József: A m. kir. belügyminiszter által igazolt nemések. 1867—1937. Budapest, 1938. 8°. 406 l.

Az állami és társadalmi rendnek az 1848. évi szabadságharc után történt átalakulása, továbbá jogrendszerünknek új alapokra való helyezése a levéltárakat megfosztotta addigi jogforrásszerű jellegétől és történeti forrássá avatta. A levéltárak jellegük megváltozása következtében könnyebben hozzáférhetőek lettek nemcsak családtagok, hanem idegenek számára is. A kutatás megkönnyítésével levéltáraink közkinccsökké váltak, ami nagyban elősegítette a forráskutatást és a történetírás különböző ágainak művelését is.

Családtörténetírásunknak a múlt század második felében történt nagy fellendülése különböző körülményekkel függ össze. A fejlődést nagy mértékben előmozdította a levéltárak megnyitása és a kutatást addig korlátozó intézkedéseknek a felfüggesztése. Egymásután jelennek meg az ország egész területének, egyes vármegyéknek és városoknak nemességét tárgyaló munkák. Megindítják a különböző levéltárakban őrzött címereslevelek közlését is. Családtörténeti folyóiratok keletkeznek, azonkívül egyes családok történetét tárgyaló, néha terjedelmes munkák jelennek meg.

Az 1848-as törvények eltörölték a nemesség előjogait, hogy megnyissák az utat egy nagy társadalmi átalakulás számára. A bekövetkezett események azonban a fejlődésnek egészen más irányt szabtak. Az elnyomatás évtizedeiben a magyarság a múltban, a magyar történet dicsőséges korszakaiban keresett és talált vigasztalást. Még a haladás hívei is ragaszkodtak a múlt intézményeihez és családjuk múltban gyökerező történetének bizonyítására görcsösen ragaszkodtak most már előjognélküli nemességükhöz. Ezzel kifejezésre kívánták juttatni azt, hogy különbnek tartják magukat a betolakodóknak tekintett idegen hivatalnok osztálynál, de ugyanakkor továbbra is meg akarták magukat különböztetni a nemtelen eredetű polgárságból és jobbágy-ságból felemelkedő rétegektől. A multat a közfelfogás mindinkább megaranyozta és lassanként kialakult az a hit, hogy nemességet mindenkor kiváló cselekedetekért adományoztak és a nemesség nagy birtokokkal és előkelő társadalmi állással volt egybekötve. A társadalmi és vagyoni hullámzás következtében sok családnál a mind szebbé csiszolt múltból már csak a nemesség és előnevek maradtak meg és így érthető, ha elesettségükben azokhoz, mint egy szép múlt emlékéhez annál erősebben ragaszkodtak. A nemesség és előnevek használata a 48-as idők után talán még általánosabbá válik és megfelelő ellenőrzés hiányában sok esetben minden jogalap nélkül tovább tart az elnyomatás megszűnte után is. A nemesség továbbélése összes okainak felsorolása hosszabb társadalomtörténeti fejtegetésekre vezetne. Az okok között elsősorban a múlthoz való ragaszkodás, az ősök dicséretreméltó tisztelete mellett kétségtelenül a múltra vonatkoztatott helytelen társadalomszemlélet is járul. A nemesség nyom nélküli felolvadását az új magyar társadalomban megakadályozta az is, hogy uralkodóink engedve a közfelfogásnak, a nemesi előjogok eltörlése után is adományoztak nemességet, mely a főrendiházi tagsággal összekötött főrangúság adományozása esetén még előjogot is biztosított.

A társadalmi felfogás és a nemesség előjog nélküli továbbélése így nemhogy megszüntette volna a nemességigazolásokat és a nemességvitató pereket, hanem még szaporította. A változás mindössze annyi, hogy a kiegyezés után a nemességigazolást teljesen kivették a vármegyék hatásköréből és a belügyminiszterre ruházták, akinek az Országos Levéltár köteles nemességi ügyekben szakvéleményt adni.

Az 1867 óta történt nemesség-, címer- és előnév igazolások hosszú sorát foglalta jegyzékbe Gerő alapos munkával és utánjárással. Sajnos, az anyag nagy terjedelme miatt nem adhatott többet az igazoltak személyi adatainál, melyek a foglalkozást, születési adatokat, a szülők nevét, a nemesség, előnév, vagy címer igazolását és az igazolás számát tüntetik fel.

A nemességigazolási ügyek ismét hatalmas családtörténeti forrásanyagot tettek hozzáférhetővé, mert magukban foglalják a családra vonatkozó minden fontosabb adatot, vagyis a család rövid történetét. Megadják a család nemességének jogalapját, mely címereslevél, vagy birtokosságon nyugszik, a bizonyáglevelék alapján a család leszármazását, vándorlását egyik megyéből a másikba. Mindezek-

nek a nemességigazolás alkalmával feljegyzett és a szerző által nagy szorgalommal összegyűjtött adatoknak kimerítő közreadása köteteket tenne ki, úgy-hogy közlésükről a szerző kénytelen volt lemondani. De magának a felsorolt adatoknak jegyzékbe-foglalásával is elérte célját, mert hasznos segédkönyvet ad a nemesi főhatóságnak és a családtörténettel foglalkozóknak egyaránt. Adatai alapján az iratokban megtalálhatók mindazok a további részletek, melyek a család történetével összefüggnek.

A nemesség történetében az 1848. év határozott cezurát jelent, ami kívánatossa tette volna az élő nemesség elválasztását az 1848 után adományozott nemességtől. Gerő munkájában a két nemesség összefolyik, pedig a kényszer által szűkre szabott terjedelem mellett is ajánlatos lett volna feltüntetni megfelelő rövidítéssel a nemesség jogalapját, vagy az armális dátumát, a külön adományozott előnév vagy címer keltét. Szintén hasznos és sok utánjárást megkímélő módszer lett volna a hazai és külföldi nemesség feltüntetése, ha már a hazai nemesség változatai között a székely nemességet, sőt annak fokozatait is megjelöli. Az említett adatoknak a feltüntetésével megkülönböztette volna egymástól a gyakori családnevek viselőit, másrészt pedig a különböző névírasmódot követő családoknak azonosságát kétségtelenné tette volna. Ilyen pl. a Thold és Tholt családok esete. Mindkettő a Nagy- és Kisselmeci előnevet viseli, de a közölt adatok elégtelenek annak megállapítására, hogy a két család különböző névírasmódot követő azonos család-e, vagy pedig két egymással nem rokon, azonos hangzású családról van-e szó. Mindezeknek a kívánalmaknak a feltüntetése valamivel növelték volna ugyan a munka terjedelmét, de egyúttal annak értékét is és még tudományosabb jelleget adtak volna ennek a szerző által szerényen csak segédkönyvnek tekintett munkának.

A kötet szakszerűségét nagyban növeli a betűrendben közölt igazolásokat megelőző 24 lapnyi «A nemesség» című bevezetés, melyben a szerző világosan és ügyesen összefoglalja a nemesség eredetén, a kérdését, a birtokos, armalista és indigena nemességről, a fiúsításról, a leánynegyedről, az örökbefogadásról és törvényesítésről szóló tudnivalókat. Tárgyalja ezeken kívül a hajdúk, a jászok és kunok, a predialisták és helyi nemések jogainak fejlődését. Külön cím alatt foglalja össze a székely nemesség fejlődését és rendi tagozódását. A nemesi előnév kialakulására és a címer keletkezésére vonatkozó fejtegetései szintén ügyes összefoglalások. A bevezetés végén hasznos összeállítást ad a nemesség-, előnév- és címerigazolások tárgyában és ismerteti az igazolásoknál ma érvényes jogszabályokat.

Gerő munkája szűkre szabott adatai mellett is valóságos tárháza és kulcsa a családtörténeti adatok nagy tömkelegének. Genealogiai szempontból tehát hasznos és igen értékes munkát végzett. Ha azonban valaki társadalomtörténeti szempontból vizsgálja a munkát, az is értékes adatokat fog találni. A munka adatai alapján összeállítható leszármazások mutatják a nemesség igazolt részének faji összetételét, nemesekkel és nem nemesekkel, magyarokkal és másfajúakkal való keveredését és bemutatják az új társadalom kialakulását. Becses adatokat szolgáltat azonkívül a munka a mai nemesség társa-

dalmi megoszlására is, mely éppen úgy, mint a múltban is, nagyon sokrétű. Gerő munkáját úgy a bevezetés, mint pedig óriási adathalmazára nélkülözhetetlen genealogiai munkává avatják.

Fekete Nagy Antal.

Slovenský Archiv. Sbíрка pramenů k dějinám Slovenska. Vydává Učená Společnost Šafaříkova v Bratislavě a Československý Státní Ústav Historický v Praze. Svazek I. *Středověké Listy ze Slovenska*. *Sbíрка listů a listin, psaných jazykem národním*. Vydal Václav Chaloupecký. (Szlovák Levéltár. Forrásgyűjtemény Szlovenszko történetéhez. Kiadja a Safarik Tudományos Egyesület Pozsonyban és a Csehszlovák Állami Történeti Intézet Prágában. I. kötet. Középkori oklevelek Szlovenszkből. Nemzeti nyelven írott oklevelek és levelek gyűjteménye. Kiadta Chaloupecký Václav). Bratislava—Praha, 1937. 8° XL+266+I. szn. 1.+24 oklevélhasonmás

Václav Vážný: *Glossarium Bohemoslavicum*. Slovnik k «Středověkým listům ze Slovenska» s jazykovým rozбором. Knihovna Slovenského Archivu. Vydává Učená Společnost Šafaříkova. Svazok I. (Szótár a «Középkori oklevelek Szlovenszkből» című munkához nyelvészeti elemzéssel. A szlovák levéltár könyvtára. Kiadja a Safarik Tudományos Egyesület. I. kötet.) Bratislava, 1937. 8° XXVII+103 lap.

E szép kiállítású munkával indult meg a Slovenský Archiv című kiadványsorozat, melynek az a célja, hogy a Szlovenszko történetére vonatkozó levéltári anyagot tegye közzé. Ebben az első kötetben Chaloupecký azokat a «nemzeti» (cseh) nyelven írott hivatalos okleveleket és magánleveleket közli, melyeknek az 1426—1490. közti években akár a kiadója, akár pedig a vevője szlovenszkói lakos volt, vagy pedig az oklevél szlovenszkói levéltárban található. A munka bevezetésében Chaloupecký nagy tanulmány keretében a közölt oklevelek nyelvéről a cseh és szlovák nyelv hajdani egységének konklúzióját vonja le szemben a szlovák történetírók megállapításaival. Novák Lajos dr. szlovák nyelvész szerint azonban a régi cseh nyelv Szlovenszko életébe a huszita mozgalmak, majd pedig az azt követő reformáció segítségével került. Ezt a cseh nyelvet leginkább a cseh történeti országokból Szlovenszkóba került személyek terjesztették. Azt mondja Novák, hogy az a nyelv, amelyet különösen az iratok megírásánál használtak a XV. sz. szlovákjai, nem az őnemzeti nyelvük volt, hanem a legközelebbi szomszédjai által kikölcsönzött nyelv, amely nem a családban beszélt nyelv szerepét töltötte be, hanem csak bizonyos funkciók nyelve volt. Az általunk itt ismertetett munkában leszűrt nyelvészeti eredmények taglálása és bírálata azonban nem tartozik folyóiratunk tárgykörébe. Külön fejezetben tárgyalja a XV. sz. szlovák írásbeliséget és ismerteti az e téren eddig végzett kutatásokat. A Zsigmond korabeli cseh-huszita mozgalmak idejéből csak kevés «nemzeti» nyelven írott emlék maradt a Felvidéken. Sokkal nagyobb azonban az 1440—1457. közti évekből származó okleveleknek a száma. Ez az az idő, melyet Hunyadi János és Giskra felvidéki harcai töltöttek ki. A harmadik korszak, amely 1458—1490-ig terjed, a felvidéki cseh

uralom likvidálását foglalja magában, Chaloupecký szerint a középkori Magyarország integritásának Mátyás király által való visszaállítása, ami a középkori latinságot juttatta ismét uralomra Szlovénországban. Mátyás király halála után is maradtak ugyan cseh huszita katonák a Felvidéken, ezek azonban lassan lengyel szolgálatba állottak.

A közölt 218 oklevél nagy része először kerül kiadásra. A 207—218. sz. oklevelek az 1296—1482. közti évekre vonatkozó latin nyelvű okleveleknek későbbi korból származó fordításai; így tehát nem eredetiek. A 203—206. sz. oklevelek a XV. sz. végéről és a XVI. sz. elejéről származnak. Chaloupecký az oklevelek kiadásánál a betűhív közlés helyett — sajnos — a fonetikus és hozzá még a cseh fonetika szerinti átírás mellett döntött, ami azonban annak ellenére, hogy az átírásnál használt elveket közli, nagyon megnehezíti a szövegnek nyelvésszeti szempontból való felhasználását. Csupán a lengyeles szövegű oklevelek közlésénél adja a cseh fonetikus közlés után az oklevelek betűhív szövegét. A közlés kronológiai sorrendben történik. Először az oklevél keltezésének helyét és a feloldott dátumot kapjuk. Ezután az oklevelek csehnyelvű regesztáit adja, majd az oklevél lelőhelyét és az esetleges kiadásokkal kapcsolatos megjegyzéseket. A kiadott oklevélszövegeket kitűnő jegyzetekkel látta el. Az oklevelek anyaga nagyon változatos. Vannak közöttük végrendeletek, nyugták, tudósítások a katonaság hadimozdulatairól, stb. Bőséges anyagot találnunk nemcsak a legtöbb felvidéki vármegye történetéhez, hanem sok családtörténeti adatot is, amiről azonban a mű jellegénél fogva egységes képet adnunk nem lehet. Az oklevelek egy része a Felvidéken működött cseh huszita katonákra vonatkozik. A szövegközlések után a szerző a 218 oklevél latin nyelvű regesztáját adja, majd az okleveleket keltezési helyeik szerint csoportosítja s ezután jelenlegi lelőhelyük szerint foglalja jegyzékbe. A munkát kitűnő index és némely oklevél szép reprodukciója zárja be.

Vázný munkája Chaloupecký most ismertetett oklevélközléseire segédkönyvvül készült. A bevezetésben az oklevelek nyelvészeti feldolgozását kapjuk. Nyelvezetük szerint csoportosítja őket, illetve annak alapján különböző csoportokat állít fel. Arra a megállapításra jut, hogy a Chaloupecký által közzétett oklevelek nyelve a cseh és morvaországi régi cseh nyelvvel függ össze. A bevezetés után az oklevelekben előforduló szavakat betűrendben sorakoztatja fel. Vázný azonban e szótárban a szavak írásánál eltér a Chaloupecký által fenti kiadványában használt fonetikus írásmódtól.

Bottló Béla.

Kozocsa Sándor: *Kölcsey Antonia naplója*. Budapest, 1938. kis 8° 143 l.

A ma már az Országos Levéltárral egyesített nemzeti múzeumi levéltárban örökletétként elhelyezett Kölcsey családi levéltár 1929-ben újabb irattanyaggal bővült, melynek egyik becses darabja Kölcsey Antonianak, a nagy költő Kölcsey Ferenc unokahugának csekély megszakításokkal 1838. május végétől 1844. december 8-ig vezetett naplója. Nagyatyja, Bálint és a költő atyja, Péter testvérek, a Kölcsey Dénes fiai voltak. Ősi magyar család ivadékai. Előljáróban ennek a biedermeier korszakban élő, finomlelkű, nagyműveltségű leánynak, majd 1848. aug. 14-től Gelei József földbirtokos feleségének az életrajzát, származását, neveltetését, családi kapcsolatait, ismeretségeit, szellemi életének inspirálóit állítja elénk Kozocsa megkapóan és tiszta látással. Naplója a korabeli társadalmi és családi életnek a megrajzolásához sok-sok értékes, színes anyaggal szolgál s azonfelül magának a költő Kölcsey Ferencnek az életéből is több, eddig nem ismert részletet tár fel.

A csinos kiállítású, a napló szövegét hűen visszaadó, tartalmas bevezetéssel és gondos jegyzetekkel ellátott könyvecske minden tekintetben dicséretére válik közrebocsátójának.

Cz.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ

A M. KIR. ORSZÁGOS LEVÉLTÁR GYARAPODÁSAIRÓL.

A m. kir. Országos Levéltár anyaga az 1938. évben is főképpen családi és személyi levéltárakkal, illetőleg levéltártöredékekkel gyarapodott, melyek — természetüknek megfelelően — legnagyobb részt az Országos Levéltár Nemzeti Múzeumi Levéltárában nyertek elhelyezést.

Örök letétként került az Országos Levéltárba az Endes család levéltára, amely főként újkori iratokat tartalmaz. A családi birtokiratok és levelezések között kimagasló szerepet tölt be Aranka György levelezése, az Aranka családot érdeklő okiratok, a csíki székely krónika másolata és az erdélyi tudós társaságra vonatkozó iratok. Itt találjuk Barátosi Tóth Zsigmond leveleit és iratait. Igen sok kézirat és nyomtatvány egészíti ki e családi levéltárat.

Ideiglenes letétként nyert elhelyezést a Szathmáry Király család terjedelmes levéltára, amelynek 168 középkori oklevele közül 19 a XIV., 103 a XV. és 46 a XVI. századból származik. A legkorábbi eredeti oklevél 1311-ből való, míg 1312. évi átírásban maradt fenn az egri káptalanak 1272-ben Domok község határjárásáról szóló oklevele. Egyébként úgy a középkori, mint az újkori anyag főképpen Abauj, Borsod és Gömör vármegyék községeire és kisnemes családaira vonatkozik. A Tomori, Hangácsi, Csabadi, egerszegi Éles, Korlátfalvy, Nyomári, Roskoványi, Papi és Csebi családokon kívül az újkorban még a Máriássy, Pongrácz, Szemere stb. családokra vonatkozó iratokat foglal magában. A családi levéltárat legelőször 1690-ben rendezték; a további közbeeső kisebb rendezéseken kívül 1846-ban Novák István, a leleszi konvent ny. jegyzője végzett értékes rendezést. Ennek következtében a levéltár nagyobbik része rendezett; ezt egészíti ki a terjedelmes családi levelezés, valamint főként Boldva, Hangács és Mályinka községek XVIII—XIX. századi gazdasági életére vonatkozó feljegyzések, továbbá Szathmáry Király József Szabolcs vm. alispánjának a XVIII—XIX. század fordulóján folytatott hivatalos működését, leveleit regisztráló jegyzékek.

Vétel útján került az Országos Levéltárba

négy értékes levéltártöredék, illetve személyi levéltár, amelyek a reformkor és a szabadságharc, valamint az emigráció történetéhez eddig nagyrészt ismeretlen forrásanyagot szolgáltatnak. Köztük elsőnek említhetjük a Szemere-család levéltárának töredékét, amelynek legértékesebb darabjai azok a levelek, amelyeket Szemere Bertalan — a reformkor e kimagasló alakja — 1835-től részint testvéréhez, részint későbbi apósához, majd pedig (a 48-as időkben) feleségéhez intézett; ezenkívül nagyfontosságú s igen terjedelmes (közel ezer darab) Szemere Bertalannak az emigrációban kifejtett gazdasági tevékenységével összefüggő iratanyaga, kiadásainak és bevételeinek jegyzőkönyvei stb.

A másik levéltártöredék, az a kb. 3000 darabból álló iratcsoport, amely a francia De Gerendo Ágost özvegyének, gróf Teleki Emmának és gyermekeinek, Antoniának és Attilának irataiból tevődött össze. Javarészt a család tagjainak egymásközötti levélváltásából áll, de vannak köztük ismert francia szellemi nagyságoktól származó levelek, többek között abból a szellemi körből, amelybe a két Reclus, Michelet, Taine, Quinet tartozott. A párisi magyar kolónia életét, a francia szépművészet egy-két mesterét, a párisi körök felfogását Magyarországról s a francia szellem akkori magyarországi közvetítőit illető ismereteinket gyarapítja ez az iratanyag, amelynek legértékesebb darabja Kossuth Lajosnak egy levele a porosz-francia háború idejéből, mely meleg francia barátságról tanúskodik.

Ugyanabból a korból származó iratcsoport Vukovics Sebőnek, a 49-es magyar kormány igazságügyminiszterének levéltára, amely a Kossuth-emigráció vezető egyéniségeitől és a magyar ügy mellett a világsi katasztrófa után is következetesen kitartó angol politikusoktól az 1850-es évekből származó leveleket tartalmaz. Leveleket találunk benne Kossuthtól, Szemerétől, Horváth Mihálytól, Mészároستól, Kmetytől, Klapkától, Perczeltől, Almásytól, Rónay Jácinttól, Bernát Zsigmondtól, valamint Teleki Lászlótól, akinek 74 levele feltárja Kossuth politikájával szemben el-

foglalt álláspontjának elvi alapjait. Külön említést érdemelnek Kossuth levelei, amelyek tiszta képet nyújtanak a nemzetiségi kérdésben vallott elveiről.

Különösen értékes gyarapodást jelent Lunkányi (Liebenberg) Jánosnak, Széchenyi István gróf nevelőjének, majd jószágigazgatójának s gazdasági tanácsadójának a levéltára, amely csaknem egészében Széchenyi Istvánnal összefüggésben lévő iratokból áll. Így megtalálható köztük az 1803—1808. közti évekből származó 14 drb. tanulmányi füzet, amelyek részint Széchenyi István vizsgatételeit, részint sajátkező dolgozatait tartalmazzák. Míg az 1025 darab Lunkányihoz intézett levél közül 978 darab származik magától Széchenyitől, amelyek érdekesen világítják meg írójuk gazdasági nézeteit és elveit, de külföldi útjairól is tájékoztatnak, sőt nem egyszer felvilágosítással szolgálnak egyes művei létrejöttének körülményeiről is. Megőrizte Lunkányi a Stadium cenzurai kéziratának egyik másolatát is, amely némi adalékul szolgálhat a Stadium lipcei kiadásának kritikájához.

Részben vétel, illetőleg ajándék, részben pedig letéteményezés útján kerültek az Országos Levéltárba még a következő kisebb családi levéltárak : A Várady család iratai, amelyek főként a Várady család három ügyvédtagjának működésével vannak összefüggésben ; a Pókateleki Kondé családnak felvidéki birtokaira vonatkozó XVIII—XIX. századi iratai ; a Sófalvi Illyés család levéltára, amelynek legkorábbi darabja Báthory Kristóf erdélyi fejedelemnek 1577-ből való adománylevele Bercheny Imre (a Bercsényi család őse) részére a Marosszéken fekvő Székes és Kendő birtokokról, s hat darab középkori oklevél a Voxith-Horváth család levéltárából, valamint két darab oklevél a Báthory család levéltárából, amelyek közül külön említést érdemel István ifjabb királynak 1267-ben kiadott oklevele, amelyben bizonyos Básthon lakó bolondóci várjobbágyokat a királyi serviensek sorába emel. (Ez oklevelet Fejér Cod. Dipl. IV. 3. 413. l. csak a leleszi konvent 1758. évi átirásából ismeri.)

Kiegészítésekkel gyarapodtak : a Lukanényei Nényei, Rudnyánszky, Podhradszky, Nyéki Németh, Maróthy, Benedicty, Hódosi Karácsony, László, Reviczky, Darányi, Döry, Nyitra-szerdahelyi Szerdahelyi, Köpeczi Nagy, Péchy, Orczy és az Olgyay családok levéltárai. Végül

itt említhetjük meg, hogy a Dezasse családnak eddig a regnicolaris levéltárban ideiglenes letétként kezelt levéltára a múzeumi levéltárban örökletétként nyert elhelyezést.

Részben a fentebb említett levéltárakkal együtt, részben különálló letétek, illetőleg vételek útján több címereslevéllel gazdagodott az Országos Levéltár anyaga. Ezek időrendben a következők :

1605. december 11. Korpona. Bocskay István erdélyi fejedelem címeres nemeslevele Kiss János, Gergely, Mihály és Mátyás, valamint Tokay Pál részére.

1608. december 15. Bécs. II. Mátyás címeres nemeslevele Albus Márton, Jakab és János részére.

1628. május 12. Gyulafehérvár. Bethlen Gábor erdélyi fejedelem címeres nemeslevele Major Mihály és Maróthy Ambrus számára.

1631. november 8. Medgyes. I. Rákóczi György erdélyi fejedelem címeres nemeslevele Csicsokereszturi Mihály és gyermekei : András, Márton, György és Borbála részére.

1659. július 7. Gyulafehérvár. Barcsay Ákos erdélyi fejedelem címeres nemeslevele dr. phil. et med. Rákosi Boldizsár részére.

1660. (a dátum többi része elmosódott) II. Rákóczi György erdélyi fejedelem címeres nemeslevele Koti Gáspár részére.

1669. december 21. Bécs. I. Lipót címeres nemeslevele Horváth János és fiai : István és János, valamint Horváth György és fiai : István, János és Pál részére.

1696. szeptember 16. Ebersdorf. I. Lipót címeres nemeslevele Herko Mátyás és Kerékjártó György részére.

1699. május 14. Laxenburg. I. Lipót címeres nemeslevele Csuport Gergely és felesége, Petik Erzsébet, valamint gyermekei, Pál, Anna, Erzsébet, továbbá Csuport Ferenc s felesége Bachik Erzsébet és ezeknek leányai, Zsófia és Dorottya részére.

1910. szeptember 26. Bad Ischl. I. Ferenc József címeres nemeslevele, amelyben Simay Gyula nemességét ennek fogadott fiára, Simay Molnár Aladár Gergely Istvánra átruházza.

Befejezésül említjük meg Johann Emerich zu Nickerisch und Neundorff német birodalmi palatinusnak 1621. január 29-én Görlitzben Johann és Elias Büttner részére adott címeres nemeslevelét, amely a múzeumi levéltár Külföldi Iratok csoportjában nyert elhelyezést.

INHALTSÜBERSICHT.

HAJNAL, STEFAN: Über die Festschrift für Professor Emerich Szentpétery und über die Aufgaben der «Hilfswissenschaften» der Geschichtsforschung (S. 49—59) gelegentlich des 60. Geburtstages des Universitätsprofessors in Budapest Emerich Szentpétery, veröffentlichten seine Schüler eine Sammlung von Aufsätzen (Bp. 1938. S. 581). An der Hand der Besprechung der Arbeiten weist Hajnal auf die Richtlinien der Wirksamkeit und der Schule Szentpéterys hin. In erster Linie ist für sie das Festhalten an den erprobten, streng kritischen Methoden bezeichnend, anderseits aber erweitert sie ihre Untersuchungen, vergleichend auf den ganzen Westen. Nicht mehr bloss die Erforschung einzelner Zusammenhänge und Einflüsse wird angestrebt, sondern die Erkenntnis des Schriftwesens und sämtlicher mit ihm zusammenhängenden Geschichtsdenkmalen als Kulturleistungen, die Erforschung ihrer organischen Zusammenhänge mit dem gesellschaftlichen Aufbau, und schliesslich die Konstruktion des gesamteuropäischen Intellektualismus als eines geschichtlichen Entwicklungsganges. Den ungarischen Hilfswissenschaften, die den Entwicklungsgang der Vergangenheit von der Ostgrenze des Abendlandes aus überblicken, mag wohl auf diese Weise in der einheitlichen Grundlegung der europäischen Geschichtsforschung eine besondere, anregende Rolle zufallen.

CZOBOR, ALFRED behandelt die Geschichte des um die Mitte des XII. Jahrhunderts lebenden und von Póka Szentesi abstammenden Geschlechtes. Die ältesten gemeinsamen Güter des Geschlechtes waren Bodrogszentés und Kiseszény im Komitate Zemplén. Von den beiden Söhnen Póka's, Vethe und Pike gehen die zwei Hauptzweige des Geschlechtes aus. Peter, Sohn Vethes erhält von König Andreas II. die naheliegende Gemeinde Zétény als Schenkung, aus der in der ersten Hälfte des XIV. Jahrhunderts das Dorf Kerek-tó ausgeschnitten wird; sein Enkel, der Banus Martonos gewinnt Véke zurück, das einst Eigentum Vethes war und wird hiedurch der Begründer der Linie, bezw. der Familie Vékei. Die Familie stirbt zwar in männlicher Linie am Ende des XIV. Jahrhunderts aus, doch erben durch die Praefection der beiden letzten Vékei-Töchter die von ihren Gatten, den beiden Brüdern Helmeczy von Hupkahelmecz (aus dem Komitate Ung) stammenden Nachkommen ihre Güter und tragen ihren Namen weiter. Von dem anderen Sohne des genannten Peter, Póka II. stammte die um die Wende des XVI. und XVII. Jahrhunderts ausgestorbene Familie Zétényi Makó. Die Nachkommen des anderen Sohnes des gemeinsamen Ahnen Póka Szentesi, Pike (Vethes Bruder), bildeten die auf dem Gute Kiseszény lebende Familie Kiseszényi, bezw. die Familie Pike von Kiseszény, die jedoch um die Mitte des XVI. Jahrhunderts ebenfalls ausstarb. Infolge der Praefection der Vékei-Töchter entstand in dem Geschlecht eine grosse Uneinigkeit, die in mehr als ein halbes Jahrhundert währenden Prozessen ausartete. Das Ergebnis war eine Verschiebung der Güterverteilung zu Gunsten der Familie Kiseszényi Pike. Das Geschlecht besass bereits zu Beginn des XIII. Jahrhunderts in Szentes eine Allerheiligen-Kirche, zu Beginn des XIV. Jahrhunderts aber standen auch in Véke und Kiseszény Kirchen unter dem Patronate der genannten Familien.

MISZELLEN. DARÓCZY, ZOLTÁN veröffentlicht den bisher unbekannten, von König Matthias I. 1472. geschenkten Wappenbrief der Familie Nagylucsei mit Wappenbild. Bemerkenswert ist, dass dieselbe Familie aus unbekannten Gründen auch im Jahre 1480 nochmals einen Wappenbrief erhielt. Die beiden Wappen stimmen in ihren Hauptfiguren überein, eine Abweichung zeigt sich nur in ihrer Stellung und in der Form des Wappenschildes, ferner darin, dass in der früheren Wappenschenkung unter dem Bauch des Löwen ein Skorpion liegt. Daróczy stellt ferner fest, warum ein Nachkomme der Familie im XVI. Jahrhundert den Namen Dóczy aufnahm. Seine Mutter heiratete nach dem Tode seines Vaters einen Edelmann Namens Dóczy und mit dessen Gütern übergang auch sein Name in der Form Nagylucsei Dóczy auf seinen früher nur Nagylucsei genannten Stiefsohn.

G. VARGHA, ZOLTÁN weist von der einen von den beiden in Kecskemét lebenden Familien Sárközy nach, dass sie aus Csallóköz nach Kecskemét kam und wahrscheinlich ein Zweig der Familie Nadasdi Erchi war, die im Jahre 1510 eine Wappenschenkung erhielt und sonst den Namen Sárközy führte.

FEUILLETON. Bericht über die Sitzung des Direktionsausschusses der Ungarischen Heraldischen und Genealogischen Gesellschaft am 10. November und 16. December 1938 mit dem Vortrag des Vorsitzenden *Emerich Szentpétery* über den VIII. internationalen Geschichtswissenschaftlichen Kongress in Zürich und der Eröffnungsrede desselben gelegentlich der Rückgliederung der wiedergewonnenen Teile Oberungarns.

LITERATURBERICHT. *Sinkovics, Stefan*, über Festschrift zur Neunhundertjahrfeier des Todes Stefans des Heiligen. Herausgegeben von *Serédi, Justinian*. — *Fekete Nagy, Anton* über † *Aldásy, Anton*: Wappenbriefe der Bibliothek des Ungarischen Nationalmuseums, herausgegeben von *Czobor, Alfred*. — *Fekete Nagy, Anton* über *Gerő, Josef*: Verzeichnis der durch das königlich ungarische Innenministerium bestätigten adeligen Familien. — *Bottló, Béla* über *Chalupeczký, Vaclav*: Středověké listy ze Slovenska (Slovenský Archiv, I. Band) und *Vážny, Vaclav*: Glossarium Bohemoslavicum. — Cz. über *Kozocsa, Sándor*: Das Tagebuch der Antonie Kölcsy.

Ämtlicher Bericht über den Zuwachs des Kön. Ung. Landesarchivs im Jahre 1938.

TURUL

A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság Közlönye

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

CZOBOR ALFRÉD

TITKÁR.

A M. KIR. ORSZ. LEVELTÁR
KÖNYVTÁRA

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI TÁRSASÁG

MCMXXXVIII.

TARTALOM.

I. Értekezések és önálló cikkek.

	Lap
FÖGLEIN ANTAL	Dubéczy György, Zólyom vármegye notáriusa. (Felolvastatott a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság 1938. április 28-án tartott közgyűlésén.) 1
DONÁSZY FERENC.....	Az oroszlán ábrázolása a magyar heraldikában. (<i>Négy címerképtábla melléklettel.</i>) 7
ZOLNAY LÁSZLÓ	A zólyomvármegyei Zolnay-család 26
DARÓCZY ZOLTÁN	A Baáby-család címereslevele 1517-ből. (<i>Egy címerképpel.</i>).... 38
ISTVÁNYI GÉZA	Megyei fogalmazvány a XIV. századból 40

II. Kisebb rovatok.

TÁRCA: A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság 1938. évi rendes közgyűlése. SZENTPÉTERY IMRE elnöknek Szent István királyról tartott megnyitó beszédével	42
---	----

SZAKIRODALOM:

BARTAL AURÉL.....	A Beleházi- és Ethrekarchai Bartal-család. Ism. <i>Fekete Nagy Antal</i> 44
NYÉKI MÉHES MÓZES	A Nyéki Méhes-család és a rokon családok. II. kötet. Ism. <i>Bottló Béla</i> 45
IVÁNYI BÉLA	A római szent birodalmi Széki gróf Teleki-család gyömrői levéltára. Ism. <i>Főglein Antal</i> 45
FAUST OVIDIUS	Súpis erbových listín zemianskych. Monumenta Historica Bratislavensia. I. Archiv mesta Bratislavy. Ism. <i>Bottló Béla</i> 46
REVISTA DO INSTITUTO DE ESTUDOS GENEALÓGICOS. I. évf. 1—2. szám. Ism. <i>Miklósy Zoltán</i>	47
<i>Németnyelvű tartalomáttekintés</i>	48

Titkári és pénztári hivatal: Budapest, VIII., Magyar Nemzeti Múzeum.

Évi rendes tagdíj 10 (tíz) pengő.

TURUL

A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság Közlönye

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

CZOBOR ALFRÉD

TITKÁR.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI TÁRSASÁG

MCMXXXVIII.

TARTALOM.

I. Értekezések és önálló cikkek.

	Lap
HAJNAL ISTVÁN A Szentpétery-Emlékkönyvről és a «történeti segéd tudomá- nyok» rendeltetéséről	49
CZOBOR ALFRÉD Szentesi Póka nemzetsége	60
DARÓCZY ZOLTÁN Dóczyak és Nagylucseyek. (<i>Egy címerképpel.</i>)	82
G. VARGHA ZOLTÁN Sárközyek Kecskeméten	84

II. Kisebb rovatok.

TÁRCA: A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság 1938 november 10-én és december 16-án tartott igazgató választmányi ülése. <i>Szentpétery Imre</i> elnöknek az 1938. évi, Zürichben tartott VIII. nemzetközi történelmi kongresszusról szóló előadásával és a Felvidék egy részének vissza- csatolása alkalmából elmondott megnyitó beszédével	86
---	----

SZAKIRODALOM:

EMLÉKKÖNYV SZENT ISTVÁN KIRÁLY HALÁLÁNAK KILENC SZÁZADIK ÉVFORDULÓJÁN. Szerkesztette <i>Serédi Jusztinián</i> . Ism. <i>Sinkovics István</i>	89
† ÁLDÁSY ANTAL..... A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címereslevelei. IV. k. 1657—1716. Sajtó alá rendezte <i>Czobor Alfréd</i> . Ism. <i>Fekete Nagy Antal</i>	90
GERŐ JÓZSEF A m. kir. belügyminiszter által igazolt nemesek. Ism. <i>Fekete Nagy Antal</i>	91
CHALUPECKÝ, VÁCLAV..... Strědověké listy ze Slovenska. (Slovenský Archiv. I. k.) — <i>Vážný, Václav</i> : Glossarium Bohemoslavicum. Ism. <i>Bottló Béla</i>	92
KOZOCSA SÁNDOR Kölcsey Antonia naplója. Ism. <i>Cz.</i>	93
<i>Hivatalos Értesítő</i> a Magy. Kir. Országos Levéltár gyarapodásairól az 1938. évben	94
<i>Németnyelvű tartalomáttekintés</i>	96

Titkári és pénztári hivatal: Budapest, VIII., Magyar Nemzeti Múzeum.
Évi rendes tagdíj 10 (tíz) pengő.